

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PRO DĚJINY UMĚNÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Filip Facincani

K počátkům vyšebrodského a zlatokorunského kláštera

To the beginnings of monasteries in Vyšší Brod and Zlatá Koruna

Rok odevzdání:
2019

Vedoucí práce:
Ing. Petr Macek, Ph.D.

PODĚKOVÁNÍ

Nejprve bych chtěl poděkovat vedoucímu práce, Ing. Petru Mackovi, Ph.D., a to nejen za cenné rady a vedení, ale hlavně za přístup, kterým nám pomáhá v pokračování.

Poděkování patří také správě kláštera ve Zlaté Koruně, jmenovitě panu Janu Boučkovi, DiS., Mgr. Lence Tondlové, paní kastelance, a Mgr. Kateřině Tarantové. Kdykoliv jsem cokoliv potřeboval, tak mi pomohli a v plné míře umožnili jakékoliv bádání. Stejně tak jim děkuji za jejich přátelský přístup.

Za cenné rady a konzultace děkuji panu prof. PhDr. Jiřímu Kuthanovi, DrSc., Dr.h.c., Mgr. Miroslavu Kovářovi, Ph.D., PhDr. Romanovi Lavičkovi, Ph.D., a stejně tak panu Michalu Cihlovi a paní Mgr. Haně Tomagové, Ph.D.

Dále děkuji správě kláštera v Oseku, panu Ing. Františku Růžičkovi za ochotu ve zpřístupnění míst pro účely bádání, dále panu starostovi obce Zlatá Koruna, Milanu Štindlovi, stejně tak panu Mgr. Jindřichovi Špinarovi a Ondřeji Šindlářovi.

Bez své mámy bych nikdy neměl možnost se v takové míře a jakékoliv práci věnovat.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

20. června 2019

Filip Facincani

ABSTRAKT/ABSTRACT

Klíčová slova: raně gotická architektura, cisterciácká architektura, Zlatá Koruna, Vyšší Brod
(*early gothic architecture, cistercian architecture, Zlatá Koruna, Vyšší Brod*)

S možností přímé příbuznosti nejstarších částí vyšebrodského a zlatokorunského kláštera vysvítá otázka zkoumání invencí hutního mistra, kterého lze dle vybrané literatury spatřovat za formováním tamní tvaroslovné mluvy.

Základem bakalářské práce bude tvaroslovná analýza nejstarších částí obou klášterů a představení pohledů na jejich datování a souvislosti, s přihlédnutím k vlastním a literaturou dosud nereflektovaným poznatkům.

Due to the possible similarity between the oldest parts of monasteries in Vyšší Brod and Zlatá Koruna we can see an opportunity to study inventions of their foreman, which is in literature mentioned as a creator of significant architectural parts of them.

I am going to make a morphological analysis of the oldest parts of both monasteries and discuss published options in a question of their datation. As a part of this work there are going to be presented some of my own discovers which have not been analysed in this context yet.

OBSAH

1 ÚVOD	7
1. 1 Stav bádání	8
1. 2 Časové vymezení bádání, metoda a cíle bakalářské práce	11
2 Založení a okolnosti vzniku vyšebrodského kláštera	13
3 Založení a okolnosti vzniku zlatokorunského kláštera	15
4 K nejstarší stavební etapě vyšebrodského kláštera a dnešní sakristii	17
4. 1 Otázka první vyšebrodské svatyně	18
5 K nejstarší etapě zlatokorunského kláštera a kapli Andělů strážných	22
6 Půdorysné řešení východní části vyšebrodského klášterního kostela v kontextu cistercké tvorby	28
7 Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Zlaté Koruně	32
8 VYŠŠÍ BROD	36
8. 1 Tvaroslovný rejstřík vyšebrodských chórových kaplí v porovnání s výrazem příčné lodi, chóru a presbyteria	36
8. 2 Chórové kaple ve Vyšším Brodě	38
8. 2. 1 Vlnivý profil	38
8. 2. 2 Nosné články vyšebrodských chórových kaplí	39
8. 3 Kapitulní síň ve Vyšším Brodě	44
8. 4 První etapa výstavby vyšebrodského kláštera, shrnutí	49
9 ZLATÁ KORUNA	51
9. 1 Kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně	51
9. 1. 1 Portál	51

9. 1. 2 Nosné články	55
9. 1. 3 Vlnivý profil	55
9. 1. 4 Sokl vítězného oblouku	56
9. 2 Kamenické značky kaple Andělů strážných	61
9. 3 K dalším nejstarším částem zlatokorunského kláštera	62
9. 3. 1 Ke stavební posloupnosti křížové chodby a zvláště k slohovému výrazu jejího severního ramene v návaznosti na téma kalichových hlavic	65
9. 4 Slohová a časová posloupnost – k ambitu a kapitulní síni ve Zlaté Koruně	68
9. 5 Kapitulní síň ve Zlaté Koruně	70
9. 5. 1 Zlatá Koruna kolem roku 1300	72
9. 5. 2 Nepomuk kolem 1300, klášterní kostel, kostel sv. Jakuba a Zlatá Koruna	73
9. 6 Pátá sakrální stavba na Zlaté Koruně, oslí hřbet a nové otázky k nejstarším stavebním dějinám kláštera	78
10 ZÁVĚR	80
11 Seznam použitých pramenů a literatury	97
12 Seznam příloh	102
13 PŘÍLOHY	104

1 ÚVOD

Bakalářská práce se bude věnovat stavební činnosti klášterů ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně zhruba do doby konce vlády přemyslovské dynastie, tj. zhruba do doby kolem roku 1300, a následně bude sledovat architektonické přeorientování zlatokorunského kláštera na klášter nepomucký.

Důvodem k výběru zvolených klášterů je vzájemná afinita Vyššího Brodu se Zlatou Korunou a po roce 1300 Zlaté Koruny s Nepomukem.

Cisterciácká architektura je mnohými představována jako navýsost specifická enkláva středověké architektury, která se svými znaky vymezuje vůči soudobé architektuře, stává se lehce rozpoznatelnou, ale soudobou architekturu také výrazně ovlivňuje. Řádová architektura se tak v pohledech řady badatelů stala uniformní a téměř samostatnou kapitolou dějin architektury, kterou měly formovat řádové předpisy generální kapituly. Bezvěžové klášterní kostely se tak měly svým střídým precizním minimalizmem stát jakýmsi protikladem vznosné architektury, jejíž forma byla hnětena jiným řádovým vkusem, proveniencí a v neposlední řadě ambicemi stavitele a stavebníka, tj. opata, nebo výrazně činného šlechtice či panovníka.

Na druhou stranu se musíme vypořádat s pohledem současného bádání, pro které nebyl „...*universalismus cisterciácké řehole (...) totiž v praxi ničím jiným než zbožným přáním otců řádu a o několik staletí později pak některých autorů studií o 'šedých mniších'*“.¹ Řádová mentalita se stala hnací silou seskupení, které ovládlo stavební pole tehdejší Evropy a stejně tak srdce nejvyšších vrstev vládnoucí třídy, která takové kláštery nejen podporovala, ale také je zakládala a určovala za svá rodová pohřebiště. Do klášterní architektury se tak začala promítat moc a ambice klášterních podporovatelů a jednotlivé kláštery začaly být, i přes svou vzájemnou genetickou sepnutost, stále více poplatné místu, kde vyrostly, odkud byly založeny a vlivu jejich zakladatelů a mecenášů.

První cisterciáckou fundací v Čechách byla *Sedlec*, založená roku 1142 šlechticem Miloslavem, a osazená mnichy z franckého *Waldsassen*.² Jako všechny české a moravské kláštery je i sedlecký klášter potomkem *morimondského* kláštera, jednoho ze zakládajících

¹ ČECHURA 1983, 329.

² CHARVÁTOVÁ 1994, 38.

pěti, jehož dcerou je klášter v *Kamp* (1123), vnučkou *Volkenrode* (1131) a pravnučkou právě *Waldsassen* (1133). Ve 12. století byly založeny *Plasy*, první královské založení cisterciáckého řádu u nás (1144), dále *Nepomuk* (1145), *Hradiště nad Jizerou* (1145), *Svaté Pole* (1150), kolem roku 1200 pak *Velehrad* (1204) a *Osek* (1199). Nejmladší cisterciáckou fundací byl klášter v *Klášteří Skalici* založený roku 1347.³

Fundace tak mohly být dvojího charakteru, a tedy královské, nebo šlechtické, což se následně odrazilo i na jejich architektuře. V Plasích tak byla kolem roku 1260 postavena královská kaple, která je na poli řádových požadavků pouhou reprezentační invazí ze strany českého krále.

Jedněmi z pozdních založení jsou i fundace ve *Vyšším Brodě* a *Zlaté Koruně*. První klášter byl založen roku 1259 Vokem z Rožmberka, jedním z nejmocnějších mužů království, druhý založil roku 1263 český král, Přemysl Otakar II.

Stranou datačních a výkladových rozkolů jsou nejstarší části vítkovského kláštera *Vyšší Brod* a přemyslovské *Zlaté Koruny* považovány za výrazně související⁴ a vyšebrodské chórové kaple jsou tak v literatuře přijímány za nejtěsnější paralelu k prvnímu podlaží zlatokorunské kaple *Andělů strážných*.

1. 1 Stav bádání

Téma cisterciácké architektury se stalo fenoménem uměnovědné literatury, která se jí snažila uchopit buď jako konzistentní kompendium staveb specifického výrazu, nebo jako soubor jednotek, které nemohou zapřít svůj původ, ale ani prostředky, prostředí a osobnosti, kterými byly formovány.

Z české uměnovědné literatury se cisterciácké architektuře věnoval především *Dobroslav Líbal*⁵ a stále *Jiří Kuthan*.⁶ Líbal tak rozvíjel otázku cistercko-burgundských vlivů a především formy, zatímco se Kuthan obrátil nejen na ni, ale také na otázku vědomých historismů a politicky laděné objednávky, která měla být deklarovaná ohlédnutími za *štaufskou*, *babenberskou* a obecně rakouskou, ale i francouzskou architekturou (*Ludvík IX.*). Z historického hlediska se cisterciáckému řádu věnovala nejvíce *Kateřina Charvátová*.⁷

³ LÍBAL 1994, 11.

⁴ K přímým souvislostem nejstarších částí jmenovaných klášterů mj.: BIRNBAUM 1931, 115; PAVEL 1932, 21; DENKSTEIN/MATOUŠ 1953, 24; MENCL 1969, 316; KUTHAN 1975, 144; KUTHAN 1983, 234; LÍBAL 2001, 562.

⁵ LÍBAL 1948a; LÍBAL 1948b; LÍBAL 1956; LÍBAL 1994 aj.

⁶ KUTHAN 1975; KUTHAN 1983; KUTHAN 1991; KUTHAN 1993 aj.

⁷ CHARVÁTOVÁ 1994; CHARVÁTOVÁ 2002 aj.

Významně a monograficky se klášterům ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně věnovalo překvapivě málo autorů. V případě Vyššího Brodu musíme pracovat s neocenitelnými studii *Václava Mencla*,⁸ který se klášteru sice věnoval, jak na to upozorňuje jeho žák Václav Všeťka, ale sledujeme zde zájem z pohledu mnohem širšího a v případě monografie se můžeme bavit pouze o stručném stavebně-historickém průzkumu (1968). Přesto jsou Menclovy práce nenahraditelné právě díky kontextu,⁹ ale i péči, kterou se klášterům ustavičně věnoval. S kláštery tak pracuje nejen v zásadních pracích představujících vývojovou linii a genezi jednotlivých architektonických článků, ale i ve studii o podunajské reformě gotické katedrály. S přístupem šedesátých a sedmdesátých let a dobou akceptace dnes kriticky nahlíženého, ale stále nepřekonaného Menclova vývojového schématu, přichází *Václav Všeťka*,¹⁰ jehož nepublikovaná diplomová práce je nejstěžejnějším zdrojem pro umělecko-historické bádání v případě nejstarších částí vyšebrodského kláštera. Vedle maximálně precizního popisu lokální architektury zde rozpracovává zásadní teorii k charakteristice článků, se kterými se setkáváme u obou klášterů, a při jejichž datování pochopitelně vychází z Menclových prací. I z jeho strany je zde ale znatelná mírná kritika linie směřující k nejprogresivnějšímu a linie na takovém určení datačně závislé. Všeťkova práce je tak s pracemi Menclovými naprosto nepostradatelnou součástí badatelského fondu, který se Vyššímu Brodu věnuje. Stejně tak jsou výrazně přínosné vhledy *Jaroslava Čechury*¹¹ z konce sedmdesátých a začátků osmdesátých let, který svými statěmi v *Umění a Jihočeském sborníku historickém* předvedl a znovu vnesl částečně neuměnovědný pohled do uměnovědného bádání. Vysoce racionální poznámky historika se tak přibližují uvažování Branišovu v případě Zlaté Koruny¹² a nejsou svázány pouze slohovým rozborem, který se v literatuře stal naprosto určujícím prvkem pro dataci či určení stavební posloupnosti obou klášterů. Ovládnutí pole cisterciácké architektury od sedmdesátých let 20. století musíme přiřknout vyčerpávajícím

⁸ Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k dataci české architektury. In: ZPP X, 1950; Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. Dokončení. In: ZPP XX, 1960; Václav MENCL: Klášter a opatský kostel Panny Marie ve Vyšším Brodě. Stavebně-historický průzkum, 1968; Václav MENCL: Zlatá Koruna. Malý konvent a opatství. Stavebně-historický průzkum, 1968; Václav MENCL: Podunajská reforma gotické katedrály. In: Umění XVII. Praha 1969.

⁹ Tj. především Menclova znalost lokální, ale i zahraniční (cesta do Francie) architektury.

¹⁰ Václav VŠEŤKA: Příspěvek k poznání nejstarších stavebních dějin vyšebrodského kláštera. Diplomová práce na FF UK, 1973.

¹¹ Jaroslav ČECHURA: Příspěvek k nejstarším dějinám kláštera ve Zlaté Koruně. In: Jihočeský sborník historický XLVIII/2, 1979, 97–101; Jaroslav ČECHURA: Počátky vyšebrodského kláštera. In: Jihočeský sborník historický L/1, 1981, 4–16; Jaroslav ČECHURA: Patrová kaple a nejstarší části kláštera ve Vyšším Brodě. In: Umění XXXI/4, 1983, 317–333.

¹² Josef BRANIŠ: Svatá Koruna, bývalý klášter cistercienský. Praha 1907.

pracím pana prof. Jiřího Kuthana,¹³ které svou obsáhlostí a dobou zájmu zaujímají jedno z nejdůležitějších míst na poli bádání o středověké architektuře u nás. Naprostou převahu ale mají tituly Dobroslava Líbala,¹⁴ který se Zlatou Korunou ustavičně zabýval již od 40. let, v klášteře začínal své uměnovědné působení, a jeho práce musíme a měli bychom chtít řadit k pracím nejzávažnějším. Vedle historického spisu *Kadlecova*¹⁵ a nepejorativně všeobecné monografie *Josefa Braniše* (1907), hovoříme ještě o drobných monografických počinech začátku dvacátého století (*Schullerbauer*,¹⁶ *Zeithammer*¹⁷), které Vyšší Brod, kromě *Jakuba Pavla* (1932),¹⁸ v takové míře postrádá. Jde o tituly populárně naučné a především tedy Schullerbauerův postrádá z faktografického hlediska výrazných kvalit. Přesto je znát autorova znalost z autopsie, která se v textu odráží a titul se tak stává dalším důležitým dílem skládačky, která může pomoci rozklíčovat závažné otázky. Z nejnovější literatury jmenuji práce pana dr. *Romana Lavičky*,¹⁹ žáka pana prof. Kuthana a pana dr. Macka.

V otázce stavební aktivity na Zlaté Koruně kolem roku 1300, která se běžně vymyká bádání o nejstarších částech kláštera, zásadně přispívá *Menclovo* zpracování fragmentů nepomuckého kláštera,²⁰ ale především nepublikovaná dizertační práce *Viktora Kotrby*.²¹ Ten nastínil úvahu nejen o spojitosti Zlaté Koruny s Nepomukem, ale představil tezi přímo o *nepomucko-zlatokorunském okruhu*, což je silnou oporou pro bádání o éře souvislé s koncem přemyslovského vlivu.

Z nepublikovaného materiálu zmíním *Stavební deníky* z první poloviny 20. století, které jsou dnes uloženy na Obecním úřadě Zlatá Koruna.

¹³ Jiří KUTHAN: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice 1972; Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975; Jiří KUTHAN (ed.): Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, 181-351; Jiří KUTHAN: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983; Jiří KUTHAN: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993; Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely. Vimperk 1994.

¹⁴ Dobroslav LÍBAL: Zlatokorunský klášter. Praha 1941; Dobroslav LÍBAL: Klášter Zlatá Koruna. Praha 1948; Dobroslav LÍBAL: Zlatá Koruna. Stavebně-historický průzkum, 1974; Dobroslav LÍBAL: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Praha 1994; Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001.

¹⁵ Jaroslav KADLEC: Dějiny kláštera Svaté Koruny (1263-1785). České Budějovice 1949.

¹⁶ František SCHULLERBAUER: Zlatá Koruna. Zlatá Koruna 1924.

¹⁷ Leopold M. ZEITHAMMER: Zlatá Koruna. Praha 1905.

¹⁸ Jakub PAVEL: Vyšší Brod. Kraj, klášter, město. Praha 1932.

¹⁹ Roman LAVIČKA/Ladislav ČAPEK/Jiří FRÖHLICH/Jiří HAVLICE/Rudolf KRAJÍČ/Lukáš REITINGER: Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců. České Budějovice 2016.

²⁰ Václav MENCL: Lapidarium památek cisterciáckého kláštera nepomuckého. In: ZPP, seš. 4-5, 1939, 53-54.

²¹ Viktor KOTRBA: Česká středověká architektura cihlová. Její hospodářské a společenské základy a výtvarné zařazení. Dizertační práce na FF UK, Praha 1951.

Cenným pramenem jsou skici žáků Fridricha von Schmidta z 80. let 19. století, které pořídili na své studijní cestě do Zlaté Koruny.²²

1. 2 Časové vymezení bádání, metoda a cíle bakalářské práce

Pro bádání o Vyšším Brodě mi bude datem post quem rok 1259, kdy byl klášter založen, pro Zlatou Korunu rok 1263. Sledovat budu postupující aktivitu třech desetiletí druhé poloviny 13. století, tj. zhruba do 90. let, do kteréžto doby jsou V. Menclem a V. Všetečkou kladeny nejprogresivnější články. Kolem roku 1300 se stavební aktivity ve Vyšším Brodě zastavily a pokračovaly až za Petra I. z Rožmberka, alter fundátora kláštera, tj. v pokročilé první polovině 14. století. Taková aktivita se měla mimo jiné projevit i v objednání Vyšebrodského oltáře (kolem 1350). Na druhou stranu se Zlatá Koruna ve stavební aktivitě přenesla přes rok 1300 (kapitulní síň) a nový dech nabrala zvažovaným kontaktem se stavebním děním nepomuckým. Budu sledovat začátky klášterů ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně, jejich vzájemné vztahy a cestu, která se měla kolem roku 1300 rozdělit a pro Zlatou Korunu znamenat přimknutí se k novému klášteru a začátek další etapy svého bytí. Otázka, z jakého kláštera taková aktivita vzešla, je záležitostí dalšího bádání a zde budou probrány pouze důvody pro určení jejich vzájemné podobnosti.

V práci se tak zaměřím na sledování charakteru tvorby a jeho proměnu, tj. orientaci obou klášterů (zhruba mezi léty 1260 – 1290/1300) a slohově-tendenční život obou staveb.

Základem práce bude *formální analýza* prostor, a tedy převážně těch, které znám z autopsie. Přístup uplatním na prostory a jednotlivé články, které se pokusím zasadit do architektonického kontextu.

Rozbor se ponese v „*kriticko-menclovském*“ duchu, tj. v kritickém přístupu k přísné formální analýze V. Mencla, V. Všetečky a J. Kuthana. Ta bude formována kritickým přístupem dr. P. Macka jako dědice Menclových přísných metod ideálního vývoje.

Stejně tak budu pracovat s praktickými pohledy starší literatury (prof. J. Braniš) a pohledem historickým (prof. J. Čechura), které se oproti bádání druhé poloviny 20. století nenechaly natolik svázat přísným slohovým rozbořem.

²² K tomu Hana TOMAGOVÁ: Znovuobjevení středověkého chrliče ze Zlaté Koruny na skicách pro edici Wiener Bauhütte. Česká verze zprávy z: Umění LXIV/6, 2016, 530-539.

Bakalářská práce si, vedle vlastního obohacení, základního představení klášterů a reakcí na dosavadní bádání, klade za cíl čtyři úkoly a má tedy následující ambice:

- a) zhodnotit a přispět k určení stavební posloupnosti nejstarších částí obou klášterů a především tedy ke stavebním dějinám kaple Andělů strážných na Zlaté Koruně
- b) upřesnit stavební posloupnost zlatokorunských ambitů v souvislosti s přílehlou kapitulní síní. Starší literatura²³ dovoluje uvažovat o existenci stavební etapy, která by tak neurčovala kapitulní síň jako *slohově* nejstarší část konventu, jak tomu činí dosavadní bádání²⁴
- c) zařadit, klasifikovat a charakterizovat dekor patky soklu vítězného oblouku kaple Andělů strážných, kterému se dosavadní bádání nevěnovalo
- d) zabývat se uchopením kompendia fragmentů jižně od klášterního kostela, kde se ve vztahu sousedících staveb nachází tři specifické fragmenty (v půdorysu závěr neznámé sakrální stavby,²⁵ okno se záklenkem oslího hřbetu²⁶ a svorník s Beránkem Božím²⁷)

²³ BRANIŠ 1892, 94.

²⁴ Etapa se jeví starší z tvaroslovného hlediska. Nemůžeme vyloučit časovou sounáležitost obou etap, tvaroslovně starší a mladší, např. v závislosti na funkci prostoru. Tématu se věnuje KROUPA 2019, jehož postřehy byly uvedeny v době odevzdávání bakalářské práce (rozebráno v dalších kapitolách).

²⁵ K ní MENCL 1948, 147; LÍBAL 1948a, 42-43; KUTHAN 1983, 319, SOMMER/VLČEK/FOLTÝN 1997, 700.

²⁶ *Stavební deníky*.

²⁷ Mj. KUTHAN 1983, 291.

2 Založení a okolnosti vzniku vyšebrodského kláštera

Přestože byla tato rožmberská fundace záležitostí politickou, nemůžeme o ní primárně uvažovat jako o mocenském tahu proti postavě krále Přemysla Otakara II. Pozdější problémy mezi Vyším Brodem a Zlatou Korunou se ve všeobecném mínění a přesvědčení rozrostly na celou historii soužití klášterů, přestože to byl právě Vok z Rožmberka, fundátor kláštera, který byl panovníkovou výraznou politickou oporou.²⁸ Některými²⁹ jsou přemyslovsko-rožmberské neshody kladeny již do 50. let, přesto se mnoho autorů buď přímo, nebo prostřednictvím míry uvedených informací, přiklání k tvrzení o době relativně klidných padesátých a části šedesátých let. Václav Všečetka³⁰ přímo zpochybňuje nevráživost mezi Vokem z Rožmberka a Přemyslem II., a ani Přemyslova „diplomatická přetvářka“ (v souvislosti s udělením úřadu českého maršálka a svázání si mocného šlechtice) nepřipadá Všečetkovi přijatelná. Vyšebrodská fundace se podle něj měla stát jakýmsi politicko-územním poutem česko-rakouského soustátí, čemuž také nasvědčuje osazení a paternita nedalekého kláštera Wilhering.³¹ Vok z Rožmberka byl přeci ještě roku 1256 jmenován do úřadu zemského sudího v Horním Rakousku a na přelomu tohoto a následujícího roku byl usazen do funkce maršálka českého království.³² Přes připouštěný fakt o Přemyslově politickém tahu a Vokově svázání pod královskou moc³³ je Všečetkou právem prosazován vztah natolik kladný, že mohl být základem pro Vokovu diplomatickou cestu za pasovským biskupem Ottou,³⁴ pro jmenování zemským hejtmanem ve Štýrsku (1260) a obdržení hrabství Raabs.³⁵ Roku 1264 byla klášteru panovníkem potvrzena veškerá privilegia a držba majetku.³⁶ Vok z Rožmberka se zdá být Přemyslovou politickou oporou, nehledě na fakt, že jeho žena pocházela z rakouského rodu Schauenbergů, což mělo být pro rakouskou šlechtu politicky přijatelnou variantou,³⁷ například oproti stavu Přemyslovu po rozvodu s Markétou Babenberskou. Vyšší Brod se tedy stal filiací wilherinského kláštera, který byl schauenberským rodovým klášterem.³⁸ Stejně tak sledujme počínání Přemysla Otakara II., jehož založení bylo osazeno mnichy z rakouského Heiligenkreutzu. Zde byl pohřben Fridrich II. Bojovný (Babenberský) a

²⁸ K tomu CHARVÁTOVÁ 2002, 33.

²⁹ ČECHURA 1981, 6.

³⁰ VŠETEČKA 1973, 4-7.

³¹ VŠETEČKA 1973, 7. CHARVÁTOVÁ 2002, 10. Autorka zastává názor o klidných 50. letech (Vok jako opora) a problémy klade dál (33).

³² VŠETEČKA 1973, 5; KUTHAN 1983, 220.

³³ K tomu dále VŠETEČKA 1973, 5.

³⁴ v souvislosti s česko-bavorskou válkou (viz Ibidem).

³⁵ VŠETEČKA 1973, 6; raabské hrabství mělo být jakousi odměnou za přesvědčení šlechty pro boj s uherským králem Bélou IV. (viz VŠETEČKA 1973, 6) Tento konflikt Přemyslovi přinesl mj. definitivní získání Štýrska.

³⁶ PAVEL 1932, 12.

³⁷ VŠETEČKA 1973, 6.

³⁸ CHARVÁTOVÁ 2002, 11.

volbu paternity svatokřížského kláštera lze podle některých autorů³⁹ vysvětlovat, mimo jiné,⁴⁰ i jako diplomaticko-politické řešení situace po rozvodu s Fridrichovou sestrou Markétou. S politickými a rodovými vztahy můžeme dozajista spojit i Přemyslovo přání o převedení heiligenkreutzské paternity na klášter v Plasích, které následovalo po ztrátě rakouských území.⁴¹

Přesto všechno nelze zapomínat na přemyslovsko-rožmberské územní vztahy a rezignovat na pragmatické uvažování. Zlatá Koruna se stala, jak zmalebnil pan prof. Kuthan, „*klínem v rozsáhlých državách rozpínavého velmožského rodu Vítkovců*“⁴² a ukazuje se tak současníkem panovníkovy mocenské upevňovací taktiky, jejímiž prostředky se stal opravovaný hrad Zvíkov a nově založené České Budějovice (1265).⁴³

K založení kláštera tedy došlo nejspíše ještě v době předcházející mocenským konfliktům, přesto ale nesmíme zapomínat na jeho majetkoprávní pozadí. Potvrzovací listina pro Vyšší Brod, z 13. srpna 1264, se může zdát býti spojena se zlatokorunskou fundací (1263), dokonce se předpokládá rok 1264 jako logické datum post quem pro zahájení vyšebrodské kamenné výstavby.⁴⁴ Přesto nesmíme zapomínat na Vokovu statkovou imunitu, která nám může hypotetickou stavební aktivitu zasadit již před královské potvrzení.⁴⁵ Vok umírá roku 1262 a vzhledem k imunitě (pouze pro jeho osobu) bylo takové potvrzení nezbytné až pro jeho dědice.⁴⁶ K vyměření kláštera došlo snad ještě před Vokovou smrtí (1262).⁴⁷

Vyšebrodský klášter byl osazen k roku 1259⁴⁸ a stává se tak současníkem Přemyslovy žádosti o povolení korunské filiace, jejíž zasazení do konce 50. let popírá kressenbrunnskou bitvu jako hlavní impuls k jejímu založení.⁴⁹ Navzdory řádovým pravidlům byl klášter

³⁹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 170.

⁴⁰ Obdobně s paternitou Svatého Kříže nakládal i Fridrich II. Bojovný (viz. LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 170-171).

⁴¹ K tomu tř. VŠETEČKA 1973, 7.

⁴² KUTHAN 1983, 278.

⁴³ Ibidem; Vizitace opaty z Baumgartenbergu a Pomuku se mohla dle J. Čechury (ČECHURA 1983, 318) neuskutečnit a protáhnout kvůli vlivu Přemysla Otakara II. Stejný autor je přesvědčen o starším datu přemyslovsko-rožmberského rozporu.

⁴⁴ O tom VŠETEČKA 1973, k dataci nejstarších částí kláštera str. 155-161.

⁴⁵ K imunitě ČECHURA 1983, 318.

⁴⁶ ČECHURA 1983, 325 (k tomu poznámka 52 v odkazu na CDB V, č. 419).

⁴⁷ ČECHURA 1983, 330.

⁴⁸ PAVEL 1932, 11.

⁴⁹ O Přemyslově záměru z roku 1259 poprvé ČECHURA 1979, 97 – to posouvá panovníkův záměr do roku 1258, nejpozději do září 1259, kdy se generální kapitula konala (viz Ibidem); Starší literaturou bývá bitva u Kressenbrunn označována jako důvod zlatokorunské fundace – za vítězství mělo být Panně Marii poděkováno založením cisterciáckého kláštera (viz mariánský kult). Bitva v předvečer svátku sv. Markéty se měla dále odrazit v patrociniu laického kostela sv. Markéty u klášterní brány.

založen nedaleko kupeckého kostela ve Vyšším Brodě a stal se tak blízkým sousedem obchodní stezky.⁵⁰ Už samotný název tak indikuje neizolovanost vybrané lokace.

3 Založení a okolnosti vzniku zlatokorunského kláštera

Klášteř byl osazen r. 1263 řeholníky z rakouského Heiligenkreutzu,⁵¹ ale jeho založení bylo řešeno již roku 1259,⁵² což je hlavním argumentem pro upozadění kressenbrunnské bitvy (1260) a definitivního získání Štýrska jako impulsu ke zdejší fundaci.⁵³ Přes absenci písemných dokladů se stavební aktivita musela rozprout nedlouho po příchodu nového konventu, který tak rychlým postupem využil panovníkova zájmu a fundátorské ochoty.⁵⁴

S datací vzniklého klášterního areálu (především kaple Andělů strážných a klášterního kostela) přicházejí v základní literatuře celkem výrazné neshody. Jiří Kuthan⁵⁵ je zastáncem dřívější datace obou staveb, zatímco se Roman Lavička a Dobroslav Líbal⁵⁶ přiklání k dataci pozdější. Výrazným mezníkem a středobodem datačních problémů je vyplenění kláštera z roku 1276. Jako totální destrukce klášterního domu je zničení kláštera zachyceno v *Příbězích krále Přemysla Otakara II.*,⁵⁷ které se zmiňují o tom, že „*W Koruně, což byl dům nowě wystawený, nelze nalézt ani známky, kde dům klášterní byl wystawen,*“⁵⁸ zatímco ale pracují s dobou po bitvě na Moravském poli (1278). Nicméně ke zničení kláštera došlo ještě za Přemyslovy vlády, někdy v letech 1276-1277,⁵⁹ protože již roku 1277 pověřila generální kapitula morimondského opata k vizitaci *zničeného* kláštera.⁶⁰ Vzhledem k tomu, že se kapitula konala v září,⁶¹ jde dobu vypálení vymezit dobou po kapitule z roku 1276 a dobou před zářím 1277. Usnesení kapituly pracuje s místem zničeného kláštera a s místem budoucí výstavby⁶² a musíme tak pracovat s představou stavu, který nutil k úvaze o přesunutí

⁵⁰ ČECHURA 1981, 5, 7.

⁵¹ Paternita heiligenkreutzského kláštera mohla být tahem souvisejícím s obdobným počínáním Fridricha II. Bojovného (viz. LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 170-171). Ve volbě paternity tohoto rakouského kláštera lze také sledovat „žehlení“ situace po rozvodu s Markétou Babenberskou, proběhnuvší právě na začátku 60. let (viz. LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 170). Bez zajímavosti není snaha o převedení paternity z Heiligenkreutzu na Plasy po Přemyslově ztrátě rakouských zemí.

⁵² Poprvé ČECHURA 1979, 97.

⁵³ Josef Braniš (BRANIŠ 1907, 4-5) uvažuje o založení roku 1262, protože zakládací listina (1263) je pouze darovací a souvisí s boletickým statkem.

⁵⁴ BRANIŠ 1907, 7; KUTHAN 1983, 280. O dřevěném provizoriu a relativně pozdnímu zahájení kamenné výstavby (v obecné rovině/běžná praxe) LÍBAL 1948b, 14.

⁵⁵ např. KUTHAN 1983.

⁵⁶ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 206; LÍBAL 1941(nestr.)

⁵⁷ In: FRB II, 308-335.

⁵⁸ FRB II, 332.

⁵⁹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 206.

⁶⁰ ČECHURA 1979, 98.

⁶¹ Ibidem.

⁶² ZAHRADNÍK 2007, 141; LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 186.

klášterních budov, ale které není prokazatelné.⁶³ V souvislosti s jednáním o přenesení paternity z Heiligenkreutzu na Plasy (1279) ale Čechura⁶⁴ pochybuje o totálním zničení a destrukci bere (stejně jako J. Kuthan) za nadsázku. Přesto se při příležitosti přenesení paternity (1281) mluví o „*destructionem loci*“.⁶⁵

K připuštění úplné destrukce jsou kritičtí a berou ji s nadsázkou především tedy J. Čechura, J. Kuthan a Josef Braniš.⁶⁶ Podle třetího jmenovaného bylo v době Přemyslovy smrti klášterní trojlodí dokončeno ke čtvrtému pilíři a sloh kaple (Andělů strážných) je podle něj poplatný době 60. let.⁶⁷ Podle Braniše nemohlo dojít k destrukci konventu, jelikož se zde měl dochovat náhrobek zvíkovského purkrabího Hirza (†1275), který se nacházel před vchodem do kapitulní síně (datována kolem roku 1300). Vítkovský útok tedy podle něj postihl buď starý (provizorní) konvent nebo hospodářský dvůr.⁶⁸

Lavička nepovažuje údaj o zničení kláštera za *nadsázku* a odkazuje se s tímto termínem na J. Kuthana.⁶⁹ Informuje o možném přesunu kláštera⁷⁰ a zničení vztahuje k provizorní dřevěné, příp. hrázděné, zástavbě, což je pojetí nekorespondující se závěry Kuthanovými.⁷¹ Tím posouvá stavební aktivitu do 80. let 13. století.⁷²

Stranou slohového rozboru musíme vzít v potaz Čechurovu poznámku převzatou ze záznamů (*Statut*) generální kapituly — již roku 1270 je zmíněn prostor pro trn z Kristovy koruny a tato sakrální stavba se tedy zdá být již hotová.⁷³

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ ČECHURA 1979, 98. Přenesení paternity uskutečněno až 1281 (BRANIŠ 1907, 8).

⁶⁵ ČECHURA 1979, 98.

⁶⁶ ČECHURA 1979, 98; KUTHAN 1983, 280; BRANIŠ 1907, 8.

⁶⁷ BRANIŠ 1907, 8-9. Na slohové rozboru začátku století musíme pohlížet prizmatem doby a s úctou se uchýlit k novějším závěrům. Podstatná část fondu, která byla připisována době Václava I., je tak podle novějšího bádání (J. Kuthan a následovníci) vzniklá až za vlády Přemysla Otakara II.

⁶⁸ BRANIŠ 1907, 9.

⁶⁹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 206 (pozn. 694).

⁷⁰ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 186, 206; Dále o bezvýsledném hledání původních relikvií, což považuje za další potvrzení přesunu klášterního areálu, na který mimo jiné odkazuje i listina generální kapituly z r. 1277. (viz. LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 186, 206).

⁷¹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 206; dále pozn. 695.

⁷² Ibidem.

⁷³ ČECHURA 1983, 323.

4 K nejstarší stavební etapě vyšebrodského kláštera a dnešní sakristii

V případě středověkých dějin vyšebrodského kláštera [1A] lze sledovat dvě hlavní stavební etapy,⁷⁴ které se v největší míře podepsaly na jeho dnešní podobě, ale nesmíme zapomenout na produkty oprav devatenáctého století, za které lze jmenovat mj. zvýšení chórové kaple sv. Kříže⁷⁵ nebo regotizaci věže nad sakristií.⁷⁶

Nový konvent byl roku 1259 uveden buď do **dřevěného provizoria (a)**,⁷⁷ nebo do **dnešní sakristie (b)**, dříve snad ale do patrové kaple, jejíž přízemí mělo sloužit jako sakrální prostor, zatímco patro jako obydlí pro příšedší konvent.⁷⁸ Podle A. Cechnera⁷⁹ ležel původní klášter v západní části dnešního areálu, pod dnešní obrazárnou a knihovnou, a rozprostíral se kolem dnešního rajskeho dvora. Zásadním dokumentem je listina z 1. června 1259,⁸⁰ která dokládá svěcení neznámé klášterní prostory a přidává se tak k diskuzi o úplně nejstarších částech kláštera. Dle Vsetečky⁸¹ nelze s rokem 1259 slohově spojit žádnou stojící část klášterního areálu, zatímco se se stavební činností v době svěcení nepřímo ztotožňují J. Čechura a J. Pavel. Kateřina Charvátová⁸² počítá s první aktivitou *na místě* kaple sv. Anny, východně kostelního závěru, a spojuje místo se svěcením v padesátém devátém roce. Vyšebrodskou stavební činnost nelze přesně vymezit, ale na základě písemných pramenů můžeme poukázat na fakt, že se koncem 70. let v klášteře stavělo a stejně tak v letech devadesátých.⁸³ Roku 1293 jsou vypsány odpustky ve prospěch koupě lustrů, z čehož P. Sommer⁸⁴ vyvozuje, že byl již hotov alespoň presbytář. O rok dříve byl svěcen hlavní oltář a roku 1305 oltáře v chórových kaplích,⁸⁵ což podporuje Menclovu a Vsetečkovu teorii o charakteru (a tudíž datování) nejstarších částí vyšebrodského kláštera. Stavbu kláštera

⁷⁴ O dvou etapách KUTHAN 1983; ke třem Václav Mencl (MENCL 1968a, půdorys k SHP).

⁷⁵ VŠETEČKA 1973, 77.

⁷⁶ Václav Mencl (MENCL 1968a, 2) datuje zvýšení kaple do 2. pol. 14. století. Novogotická věž už na starším, ale negotickém, základu.

⁷⁷ PAVEL 1932, 11; LÍBAL 2001, 562 zmiňuje příkaz k vizitaci místa pro založení kláštera k roku 1259, stejně tak o dřevěném provizoriu k roku 1259 LÍBAL 1994, 73.

⁷⁸ ČECHURA 1983, 319; PAVEL 1932, 11, 22 považují sakristii za původní kostel, který je svým pojetím poplatný době konce 50. let 13. století; KUTHAN 1983, 222 připouští funkci provizorního konventního kostela a ztotožňuje se s Čechurovým určením kaple jako jednopatrové. S funkcí provizorní svatyně počítá i BRANIŠ 1909, 37.

⁷⁹ CECHNER 1921, 321, 324.

⁸⁰ Svěceno Janem III. z Dražic (viz VŠETEČKA 1973, 9). O svěcení patrové kaple (sakristie) v této době je přesvědčen ČECHURA 1983, 319.

⁸¹ VŠETEČKA 1973, 9; K důvodu dále.

⁸² CHARVÁTOVÁ 2002, 51.

⁸³ VŠETEČKA 1973, 10; Vokovy synové darují s koncem 70. let prostředky na dostavbu chrámu (viz PAVEL 1932, 12); v 90. letech uděleny odpustky za příspěvní na lustry (viz a k tomu KUTHAN 1983, 221). Oproti tomu LÍBAL 1994, 73 a LÍBAL 2001, 562 považuje až darovací listinu Jindřicha II. z Rožmberka (1281) spojitelnou se zahájením novostavby kostela.

⁸⁴ SOMMER/VLČEK/FOLTÝN 1997, 690.

⁸⁵ Ibidem.

můžeme dále sledovat až do poloviny 14. století a k postavě Petra I. z Rožmberka jako *alter fundatora* kláštera. Do doby kolem roku 1270 datuje začátek stavební aktivity D. Líbal, zatímco kostel až do let po roce 1281.⁸⁶

Chórová část klášterního kostela a její převážně klasické cítění je v rozporu se síňovým trojlodím, za jehož hlavní výrazový prostředek můžeme brát užití polygonálních článků. Nejen toto pojetí, ale i sledování vnějšího soklu závěrové části, nás utvrzuje v tom, že byl kostel vystavěn ve dvou hlavních etapách⁸⁷ a starší z nich náleží východní část klášterního kostela.

4. 1 Otázka první vyšebrodské svatyně

Jednopatrová kaple podle některých sloužila jako prvotní svatyně a zároveň jako obydlí pro mnichy, čímž se zdá odlišná od řešení, na které můžeme narazit na Zlaté Koruně a v Plasích – zatímco vyšebrodská kaple může vycházet z řezenského okolí,⁸⁸ je plaská považována za královskou oratoř.⁸⁹ Pojetí zlatokorunské kaple je kvůli trnu z Kristovy koruny spojováno buď s pařížskou Sainte-Chapelle,⁹⁰ nebo kaplí sv. Anny na hradě Stahremberg,⁹¹ přestože ji můžeme dle některých spojit s řezenskými turmkapelle ve smyslu sakrální a refugiální funkce zároveň.

V případě vyšebrodské sakristie pracujeme se dvěma základními názory, které reprezentují **Václav Všetečka (a)**, v návaznosti na Václava Mencla,⁹² a **Jaroslav Čechura (b)**.⁹³ Lze je charakterizovat jako názory opírající se o tvaroslovnou analýzu v prvním případě a názory vycházející z logických úvah a *postupů* stavebně-historického průzkumu v případě druhém.

Vyšebrodská sakristie působí jako neorganicky zasazený objekt, který ruší siluetu klášterní výstavby. Odlišnost od soklu chórové části, rozdílné niveau a existence portálu spojujícího příčnou loď se sakristií svědčí dle Čechury⁹⁴ o tom, že šlo původně o solitérní

⁸⁶ K době kolem 1270 LÍBAL 1994, 34. K zahájení stavby kostela (1281) LÍBAL 2001, 562, což zmiňuje také SOMMER/VLČEK/FOLTÝN 1997, 690.

⁸⁷ První etapě náleží chórová část a obvodové zdi nejvýchodnějšího pole trojlodí. Severní zeď je podložena stejným soklem, jakým je osazena celá (starší) závěrová část kostela, jižní zeď je do starší etapy přiřazena díky portálu (KUTHAN 1983, 237-238); k tomuto portálu ještě dále, z literatury mj. VŠETEČKA 1973, 80-82; KUTHAN 1983, 238.

⁸⁸ ČECHURA 1983, 324; KUTHAN 1983, 283 ke kaplím z okolí Řezna, jejichž horní podlaží sloužilo jako obydlí. Kuthanem vztaženo na kapli zlatokorunskou - stejně tak Mencl (turmkapelle).

⁸⁹ ČECHURA 1983, 324.

⁹⁰ mj. BRANIŠ 1907, KUTHAN 1983, KUTHAN 1986.

⁹¹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016; K tomu dále.

⁹² VŠETEČKA 1973; MENCL 1968a.

⁹³ ČECHURA 1983. To si také myslí BRANIŠ 1892, 92 nebo CECHNER 1921, 321.

⁹⁴ ČECHURA 1983, 321.

stavbu, později včleněnou do organismu kláštera, a byla Vokem z Rožmberka postavena pro nový konvent. Portál je navíc v případě kostelního interiéru nepatřičným doplňkem⁹⁵ a jeho umístění do již hotového klášterního interiéru se tak zdá více než nepravděpodobné, nehledě na jeho asymetrický vztah k jižní stěně transeptu.

Archaičnost masivních žeber sakristie⁹⁶ se snad může zdát podpurným argumentem Čechurovy teorie, přesto je nezbytné obrátit pozornost k slohově pokročilejším článkům, na které masivní žebra dosedají, a reflektovat tak Všetečkovu poznámku o nezasaditelnosti jediné dnešní vyšebrodské stavby do doby úplného konce 60. let 13. století.⁹⁷

Žebra se zde sbíhají do náběžníkově vykrojených půlválců, které skrz ustupující krčky, profilované obloučkem mezi dvěma výžlabky, spadají do konzol v podobě obrácených kuželů.⁹⁸ Těleso náběžních štítků se zde stalo půlválcovým článkem, který má za úkol zprostředkovat tíhu žeber a klenutí, aniž by mu k tomu měl pomoci klasický abakus — půlválec tak dosedá na křehký krček a stává se břemenem kuželovité konzoly. Bylo zde upuštěno od krycí desky a náhradou se stal křehký subtilní prvek. K obdobnému procesu dochází i v chórových kaplích, které pracují se stejným redukčním procesem, popírajícím funkční vlastnosti článků.

Sakristie se tedy zdá být dle Všetečky současná chórovým kaplím⁹⁹ a poplatná spíše době třetí čtvrtiny století.¹⁰⁰ I pro Mencla¹⁰¹ jsou konzoly chórových kaplí a sakristie založeny na stejném principu. Pro P. Kroupu lze dekor chórových kaplí srovnat s dekorem v sakristii¹⁰² a východní části vyšebrodského kláštera tak datuje do 80., 90. let 13. století.¹⁰³

Době třetí čtvrtiny století odpovídá mj. i Menclovo¹⁰⁴ hodnocení ústupkového portálu, na kterém můžeme sledovat snahu o splynutí pravoúhlého ústupku a vloženého sloupku, který se stává spíše vloženým prutem s navlečenou hlavicí. Ta neomezuje jeho rozlet, dovoluje mu pokračovat do hrotitého uzavření a pocit z jeho vyjmutelnosti mizí. Dříkem navíc navazuje na

⁹⁵ ČECHURA 1983, 319-32; Autor se odkazuje na přílišnou zdobnost v případě cisterckého prostředí. Jako analogii lze považovat řešení exteriéru kaple Andělů strážných na Zlaté Koruně - portál svou zdobností nezasahuje do interiéru kostela a je, sice pořád nepatřičným, ale doplňkem architektury volně stojící. Stejně tomu mohlo být v případě kaple ve Vyšším Brodě.

Svým „staromódním“ pojetím je považován (BRANIŠ 1909, 38-39) za dílo mistra přechodného slohu, jehož východiska jsou na základě „cisterciáckých“ tvarů kladeny na území dnešního Rakouska.

⁹⁶ KUTHAN 1983, 224.

⁹⁷ Již zmíněno (VŠETEČKA 1973, 9).

⁹⁸ K charakteru článku VŠETEČKA 1973, 90-92; Zajímavé je srovnání s dvoulodní síní východního křídla kláštera v Silvanès, kde jsou mezi volně sbíhající meziklenební pasy svedena kónicky se zužující žebra, stejně tak na stěnách (k tomu LÍBAL 1956, 118).

⁹⁹ VŠETEČKA 1973, 95. Stejně tak MENCL 1968a, 3.

¹⁰⁰ V odkazu na zdejší stavební aktivitu.

¹⁰¹ MENCL 1968a, 3.

¹⁰² KROUPA 2019, 236.

¹⁰³ KROUPA 1983, Katalog k diplomové práci, 76.

¹⁰⁴ MENCL 1960, 115.

profilované rohy ústupku a směřuje tak ke splynutí v nenarušenou linii.¹⁰⁵ Takto je portál, jehož sloupky jsou Všeťeckou stále vnímány jako částečně nepohlčené monolity,¹⁰⁶ datován do rozmezí let 1270-1280.¹⁰⁷ Na druhou stranu musíme k Menclově ideální koncepci a postřehu vývoje přistupovat kriticky a zcela stoprocentně neužívat konstrukt, který je založen na sledování vývoje od nejméně k nejvíce progresivnímu a vyspělému článku, popř. jeho souborům. Přeměna dřívku v probíhající prut je jako *jednotlivost* nebo zásadní datační pomůcka neudržitelná, lze akceptovat pouze v souboru dalších prvků. Probíhající prut není rozhodně zásadním indikačním prostředkem – vzpomeňme na portál do kapitulní síně Anežského kláštera nebo portál kláštera v Nepomuku. Dřík jako prut v tomto kontextu pozbývá výrazné validnosti. Ke srovnání lze přizvat portál kostela v Otrybech, jehož prut má sice patku a naddimenzovanou korálkovou hlavici, ale sám je naprosto vpitým profilem, nikoliv monolitem. Oproti skládané struktuře vyšebrodského portálu je otrybský portál portálem „linearizujícími“, přesto s navlečenými články poplatnými skladebné klasické gotice. Sledování vývojové linie je tak možné pouze ve výrazně ideální a obecné rovině.

Všeťeckovo srovnání s konzolami chórových kaplí a kaple Andělů strážných, jako s články progresivitou značně přesahujícími rejstřík raného slohu polygonálních tvarů, nechme na později. K otázce o solitérnosti vyšebrodské sakristie tak vysvítají další otazníky. Pokročilost nosných článků je zde nevyřešenou otázkou, stejně tak vyšebrodský portál nelze brát za nositele výrazně mladšího slohového názoru. Současná sakristie nemá žádný opěrný systém, presbytář není držen opěráky, přestože je kaple výrazně vysoká a patrová. Otázkou tedy zůstává, zda nevyrostla současně s chórovými kaplemi (jak tvrdí Všeťečka) a kapitulní síní, které tak kapli objímají a jí samotné se stávají oporou. K tomu lze ovšem z druhé strany poukázat na poklasické stavby po roce 1300, jejichž samostatně stojící závěry opěráky nemají a sledujeme zde cílený výraz siluety stavby (kostel v Proseči).¹⁰⁸

Na základě nastínění Všeťeckovy obecné slohové tendence, která bude na vyšebrodských člancích rozebrána dále, by měla sakristie pocházet z doby minimálně po roce 1270, zatímco podle Čechury stála již v roce 1259. Vyšebrodské články v sakristii neznám z autopsie a nezbyvá mi nic jiného, než se spolehnout na popis Menclův a Všeťeckův. Jen těžko lze vyslovit definitivní závěr. Bez přechýlujících abaků, na válcovém těle a drobných konzolách, bez rostlinného dekoru, spočívají např. klenby závěru vyšebrodského kostela sv. Bartoloměje, který zde stál již před založením kláštera.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ VŠEŤEČKA 1973, 83-84.

¹⁰⁷ MENCL 1960, 115.

¹⁰⁸ K takovým závěrům a jejich dataci pan dr. Macek, 7. 11. 18, přednáškový cyklus *Světy Petra Parlěře*.

Kamenná menza a formování půdorysu sakristie nás sice může vést k primární identifikaci prostory jako kaple, nicméně nebylo nebezpečné, aby se v sakristii taková kaple zřídila a samotná sakristie nabyla její půdorysné formy.

R. Lavička¹⁰⁹ takovou funkci zdůrazňuje v mladších případech, kdy se taková kaple stala kaplí donátorskou, popř. kaplí zádušní, pokud zde byla zřízena kostnice.¹¹⁰ Snad připustíme existenci rožmberské oratoře přímo v klášterním kostele (Čechura, Mencl), ale stěží si můžeme donátorskou kapli představit hlouběji v klausuře kláštera.

Na druhou stranu docházíme potvrzení, že se sakristie mohly za daných okolností kaplemi stát a také být takovou rolí formovány: sakristie kostela v Dolním Dvořišti (po 1480) je opatřena arkýřem a interiérovou nikou suplující závěr a s obdobnými příklady se setkáváme v Polné na Šumavě (1488), Chvalšínách (před 1489) nebo v Rožmberku nad Vltavou (před 1490).¹¹¹ Dochází zde tedy k redukci prostorového dělení kaple (lod', presbytář), která byla uplatněna na prostor sakristie.¹¹² V této souvislosti odkazuje R. Lavička na Josefa Braniše, který si takového fenoménu všimá a píše, že „*najde se v jižních Čechách mnoho sakristií, které jako zvláštní kaple velmi ozdobně jsou zbudovány.*“¹¹³

V místě vyšebrodské sakristie se nacházela i sakristie zlatokorunská, než ji nahradilo barokní schodiště.¹¹⁴ Stará sakristie augustiniánského kláštera v Třeboni přiléhá k severní stěně presbytáře kostela sv. Jiljí a svými formami se hlásí k půdorysnému rozvržení kaplových prostor (tj. zde o dvou polích žebrové křížové klenby a neodsazeném presbytáři). Naopak ve francouzském cisterciáckém klášteře *Royaumont* je ve stejné pozici vůči kostelu kaple opatská.¹¹⁵

Prvotní funkci prostory jako sakristie nevyklučuje ani její „sakraální podoba“, ani patrovost. Sakristie mohly být užívány a formovány jako kaple, stejně tak se setkáme s patrovými kaplemi, jejichž patro sloužilo jako depozitář.¹¹⁶ Vyšebrodská sakristie tak mohla být prvotní kaplí s dormitářem v patře, nebo sakristií/kaplí, jejíž půdorysnou formu přejala, a jejíž patro sloužilo jako uložisko cenného majetku kláštera.

¹⁰⁹ LAVIČKA 2013, 67-71.

¹¹⁰ LAVIČKA 2013, 68.

¹¹¹ LAVIČKA 2013, 69.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ BRANIŠ 1893, 124.

¹¹⁴ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 225.

¹¹⁵ KUTHAN 1983, 260, pozn. 35.

¹¹⁶ LAVIČKA 2013, 68.

5 K nejstarší etapě zlatokorunského kláštera a kapli Andělů strážných

Kaple Andělů strážných je literaturou jednotně shledávána jako nejstarší stavba klášterního areálu [1A].¹¹⁷ Datována je na základě výše uvedených úvah buď do doby kolem roku 1270 nebo až do 80. či 90. let. Reminiscence slohu Václava I. na kapli spatřuje nejstarší literatura¹¹⁸ a Braniš ji tedy ve své monografii datuje do 60. let.¹¹⁹ Pro dobu sedmdesátých let a kompletní výstavbu vystupuje J. Čechura¹²⁰ s poznámkou o zápisu generální kapituly, která již roku 1270 zmiňuje místo, kde má být uložena darovaná relikvie. V. Mencl¹²¹ sleduje dvě etapy, a tedy od založení po útok, a následně etapu kolem roku 1290. Všetečka¹²² datuje afinitní a také nejstarší části Vyššího Brodu do let devadesátých a dále. Pro Mencla je rozmezí let 1263-78¹²³ doba výstavby *pouze* hlavní lodi a její zaklenutí, stavba prvního patra, presbytáře a vítězného oblouku podle něj náleží do doby kolem roku 1290. Menclově argumentaci, které věřím, se budu věnovat dále.

Do osmdesátých let 13. století je kaple pokaždé kladena D. Líbalem¹²⁴ a také v souvislosti s vypálením a listinnou základnou doby Václava II. i R. Lavičkou¹²⁵ či P. Sommerem.¹²⁶ Dobu po vypálení (v tomto případě 1278) považuje za dobu *post quem* pro zahájení kamenné výstavby V. Kotrba¹²⁷ a datuje kapli do 80. let století. V titulu z roku 1941 ovšem Líbal zmiňuje profilaci oken a vítězného oblouku a vědomě svou dataci (ve prospěch mladší) relativizuje. Původní okna byla podle něj¹²⁸ zničena a kloní se tak k mladší dataci oken současných.

Do 90. let je tedy kaple vsazována dvojicí Mencl a Všetečka, pro něž je zásadním datačním prvkem nejprogresivnější prvek, tzv. *contrecourbe*. O to je důležitější Menclova představa o druhotném vsazení oblouku, čemuž napovídá i jeho vyosení oproti podélné ose hlavní lodi. Pro Mencla¹²⁹ jsou pro určení dvou fází výstavby zásadní právě pokročilá profilace vítězného oblouku a odlišná profilace soklu presbytáře oproti soklu lodi. Zprv je zvláštní, a dostáváme

¹¹⁷ např. KUTHAN 1983, 282; LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 188.

¹¹⁸ BRANIŠ 1907, 8-9; BRANIŠ 1909, 39 zmiňuje „*starou domácí školu*“; BIRNBAUM 1931, 116.

¹¹⁹ BRANIŠ 1907, 8-9.

¹²⁰ ČECHURA 1983, 323.

¹²¹ MENCL 1968b, 1-2.

¹²² VŠETEČKA 1973, 159-160.

¹²³ Rozhodněme se mezi rokem 1277 a 1278. Kosmovy pokračovatelé (FRB II) uvádí vypálení jako čin po Přemyslově smrti, zatímco generální kapitula (viz ČECHURA 1979, 98) z roku 1277 mluví o „*monasterium destructum*“ a k vypálení došlo tedy nejspíše v roce 1276 (Ibidem), popř. 1277.

¹²⁴ LÍBAL 1941, nestr., LÍBAL 1948a, 39-40; LÍBAL 1948b, 55; LÍBAL 1974, 1; LÍBAL 1994, 84; LÍBAL 2001, 582.

¹²⁵ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 206.

¹²⁶ SOMMER/VLČEK/FOLTÝN 1997, 696-697.

¹²⁷ KOTRBA 1951, 83.

¹²⁸ LÍBAL 2001, 581.

¹²⁹ MENCL 1968b, 1-2.

se k otázce, která bude probrána dále, že by v první fázi (tj. 1263-78) nevyrostlo nic jiného než dřevěné provizorium a hlavní loď kamenné kaple.

Podle mého názoru jsou (v návaznosti na V. Mencla) nosné články výsledkem druhé stavební etapy a byly, společně s těmi v presbytáři, vsazeny do zdiva hlavní lodi, jejíž počátky je nutné klást do doby před vypleněním kláštera. Napovídá tomu charakter portálu, rozpětí, které určují vnější opěráky a také změna profilace soklu mezi lodí a presbytářem,¹³⁰ kteréžto články jsou pozůstatky starší etapy výstavby. Menclova formulace¹³¹ připouští považovat konzoly hlavní lodi za mladší a do první etapy by tedy náleželo jenom obvodové zdivo pod jejich úroveň: „*V druhé stavební etapě patří v této kapli zaklenutí spodní lodi(...)a výstavba dnes už nezachovaného presbyteria. Užilo se tu tvarů klenebních patek a žeber, jaké nacházíme ve východní části klášterního kostela ve Vyšším Brodě, takže lze mít za to, že to byl mistr, pocházející z této stavby, který upravoval kapli, zpusťšenou v událostech, jež postihly Zlatou Korunu po smrti Přemysla II.*“¹³² Uvedená citace nás přesvědčuje o sounáležitosti klenebního systému v celé kapli s články chórových kaplí ve Vyšším Brodě. Menclovo tvrzení počítá se zasazením konzol až kolem roku 1290 a do vypálení kláštera (1278) by tak z kaple vyrostlo pouze obvodové zdivo do výšky zhruba tří metrů (to doplňují vlastní postřehy v kap. 9. 2).¹³³ Dle Mencla (1969)¹³⁴ se po vypálení kláštera zachovalo obvodové zdivo kaple.

Zkráceně jsou konzoly hlavní lodi totožné s konzolami presbytáře, který musel vzniknout současně, nebo po dostavbě prvního patra, o které se opírá.

Pro tuto periodizaci (- 1278; 1290 -) mluví contrecourbe a změna profilace soklu (V. Mencl).

O časové sounáležitosti pater jsme zpraveni D. Líbalem,¹³⁵ který v titulech z let 1941 a 1948 zdůrazňuje jejich rozdílnou slohovou polohu a k roku 1974¹³⁶ odlišnou profilaci žeber (stejně tak 1994), což ale nepotvrzují ilustrace Sedláčkova soupisu.¹³⁷ Na Mencla odkazuje Kuthan¹³⁸ a zmiňuje tak materiálový rozdíl mezi patry. Dostavěné má být cihlové, zatímco

¹³⁰ Ke změně profilace V. Mencl (MENCL 1968b, 1-2).

¹³¹ Ibidem.

¹³² MENCL 1968b, 2.

¹³³ Viz výška od úrovně terénu, kterou uvádí D. Líbal (LÍBAL 2001).

¹³⁴ MENCL 1969, 314.

¹³⁵ LÍBAL 1941, LÍBAL 1948, 38; LÍBAL 2001, 582.

¹³⁶ LÍBAL 1974, 1, *Kostelík sv. Andělů strážných*.

¹³⁷ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918. V patře kaple Andělů strážných se profily snímají mnohem lépe. LÍBAL 1994 naznačuje v prvním patře jakýsi změkčený, až vejčitý klín o postranním obloučku, nicméně jedná se zde o čistý klín a mírně tažený oblounek, který jej po straně doprovází.

¹³⁸ KUTHAN 1975, 155, pozn. 19.

spodní kamenné. To doplňuje V. Kotrba,¹³⁹ pro nějž je cihlovým pouze pás o výšce 1,5m, a dává tak kapli do souvislosti s děním první čtvrtiny 14. století v Českých Budějovicích. Pro D. Líbala (1994)¹⁴⁰ je ale kaple celocihelná a kámen je užit pouze na architektonické články (opěráky, ostění, konzoly). Podle mého názoru jsou články obou podlaží výsledkem jedné stavební etapy.¹⁴¹

Na historických snímcích ze začátku století jsou v cihelné stěně kaple zřetelné segmentové vylehčovací oblouky nad barokními výklenky. O rozřešení původnosti vnitřního zdiva se z neznalosti nepokouším, přesto si na historických snímcích povšimněme zasazení nosných článků. Z oktogonálního základu vystupují při rovné stěně pěti stranami a jejich podklad tak musí být původní. Úroveň cihelného zdiva souvislá s podkladem konzol se tedy zdá současná.

Pro určení stavební posloupnosti kaple je nezbytná charakteristika prvního patra. Pokud bylo přistavěno v druhé etapě (MencI), musel by s ním býti současný presbytář (opírá se o něj), jehož konzoly by tak (pro svou totožnost s konzolami hlavní lodi) určovaly dobu výstavby notné části přízemí. Pro zasazení prvního patra do druhé stavební etapy (kolem 1290) hovoří forma klenebních přípor [2B]. Nesbíhají do konzol, ale přímo a v liniích do nízkého soklu. Tvoří tak relativně vysokou svazkovou příporu, která se štěpí vysoko nad zemí a zdůrazňuje vertikální pohyb. Profily přípory jsou po splnutí do svazku klínové, lichoběžníkového průřezu, a evokují svazkové pilíře kapitulní síně; po odštěpení jsou klínové s postranním obloučkem. Žebra zde nedosedají na konzoly, ale na nízké sokly, což je řešení závislé na výšce prostoru.¹⁴² Dále dochází k linearizaci, a to ve spojení profilů vysoko nad zemí a v jejich samotné profilaci. Takové indicie nám dovolují zvažovat datování blíže ke kapitulní síni a nepomuckým fragmentům (čp. 39), ke kterým se vyjádřím později. Profilace klínem o bočním obloučku a následné dosednutí srostlých klínů je naprosto totožné pro přízemí a první patro kaple Andělů strážných a nosné články tak pocházejí z jedné stavební etapy.

Presbytář sdílí s lodí formu konzol a použití vlnivého profilu. Podle Líbala¹⁴³ byla nynější okna (fragменты) hlavní lodi vsazena až po zničení kláštera, což může konvenovat

¹³⁹ KOTRBA 1951, 77.

¹⁴⁰ LÍBAL 1994, 84.

¹⁴¹ Polygony přízemí jsou kamenné, ale jsou zde indicie (Mgr. J. Špinar), že jsou sokly svazkových přípor prvního patra cihlové. Rozdílný materiál by tak byl zarážející, ale v principu jsou články obou podlaží vůči sobě afinitní a dvojí řešení tvaru tělesa, do kterého žebra nabíhají, je také pro oba kláštery podobné.

¹⁴² Na to mě upozornila A. Študlarová. Navíc si uvědomme, že se zde musela zvýšit úroveň podlahy.

¹⁴³ LÍBAL 2001, 581.

s dalšími nálezy. Vzhledem k užití pochopeného contrecourbe,¹⁴⁴ rozboru prvního patra a konzolám poplatným vertikalizaci konce století navrhuji souhlasit s Menclovou teorií o dvou stavebních etapách. Takové jsou argumenty slohové, proti kterým se staví argumenty historické (J. Čechura) a představa o rychlé výstavbě klášterního areálu.

Některými badateli¹⁴⁵ je pojetí zlatokorunské kaple, které razantně nezapadá do řádového kontextu, považováno za krok vycházející z darování relikvie Kristovy trnové koruny zdejšímu klášteru. Trn z Kristovy koruny byl prý Přemyslovi darován francouzským králem Ludvíkem IX., z jehož architektonického relikviáře – *jednopatrové Sainte-Chapelle* – může zlatokorunská kaple vycházet.¹⁴⁶ Další možností pro získání relikvie je její přinesení heiligenkreutzským konventem z domovského kláštera, jemuž byl trn z Kristovy koruny darován Fridrichem II. Bojovným, a který si pro něj nechal postavit *relikviářovou kapli sv. Anny na hradě Stahremberg*.¹⁴⁷ Tato inspirace posledním Babenberkem působí v kontextu Přemyslových fundací více než zajímavě, vezme-li se v potaz obecně přímější vliv rakouských staveb — mám tím na mysli především téměř nezpochybnitelné postavení klosterneuburské kaple (*Capella Speciosa*)¹⁴⁸ jako východiska pro kaple na Přemyslových královských hradech, nemluvě o návaznosti českých klášterů (*Tišnov, Praha – klášter sv. Františka, Velehrad, Louka*) na kláštery rakouské (*Heiligenkreutz, Lilienfeld, Klosterneuburg*).¹⁴⁹

¹⁴⁴ K tomu dále.

¹⁴⁵ např. KUTHAN 1983; BRANIŠ 1907.

¹⁴⁶ KUTHAN 1983, 284-86; První s tímto tvrzením přichází opat Jan Viktrinský. (viz. BRANIŠ 1907, 4; KUTHAN 1983, 279-80). KUTHAN 1986, 40-41 zmiňuje proporcionální (mezi patry) blízkost kaple plaské, ale i zlatokorunská mu je (zde i ideově) odvozená od kaple v Paříži.

¹⁴⁷ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 166, 171. V textu je psáno o „dvoupatrové“ kapli sv. Anny, ale předpokládám, že šlo o dvoupodlažní, jednopatrovou, stavbu.

¹⁴⁸ V souvislost s klosterneuburskou kaplí, založenou Leopoldem VI. a svěcenou r. 1222 (KUTHAN 1993, 120) (*Capella Speciosa*), je dávana například hradní kaple na Zvíkově (KUTHAN 1993, 143; LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 51; P. prof. Kuthanem připomínán dále okruh francouzský – St. Germain-en-Laye, Sainte-Chapelle. (KUTHAN 1993, 143-144), která není svým členěním nepodobná kapli na hradu Bezděz – ta je navíc obohacena o ochoz ve vlastním plášti, což je prvek použitý právě v klosterneuburské kapli (KUTHAN 1993, 120-122).

¹⁴⁹ Se západními vlivy se setkáváme stejně jako s předchozími charakteristickými články ve stejných kláštřech, tedy v Lilienfeldu, Heiligenkreutzu a ve Zwettlu (KUTHAN 1983, 122). Na tamních křížových chodbách byl již užít jazyk klasické francouzské gotiky, jehož vliv můžeme, právě v návaznosti na tyto rakouské kláštery, spatřovat i na stavbách na našem území – s heiligenkreutzskými a zwettlovskými ambity je spjata křížová chodba v Tišnově, uváděná dále v souvislost s ambity augustiniánského kláštera v Klosterneuburgu (KUTHAN 1983, 30-31). Stejně tak je od Zwettlu a Heiligenkreutzu odvozována velehradská křížová chodba a následně je spojována křížová chodba v klášteře sv. Františka v Praze s již zmíněnými ambity tišnovskými (KUTHAN 1983, 30-31). Ambity rakouských klášterů v Heiligenkreutzu, Zwettlu a Lilienfeldu byly tedy slohovými východisky pro současné ambity ve Velehradě a Tišnově, dále pro ambity premonstrátského kláštera v Louce u Znojma a kláštera sv. Františka v Praze (KUTHAN 1983, 30-31; KUTHAN 1993, 122-125). Zásadní je ale také užití polygonálních článků, které můžeme vidět v kapitulní síni v Heiligenkreutzu a v chórovém ochozu lilienfeldském (K tomu mj. KUTHAN 1993, 120-122).

Přestože nebyly mnohastěnné články vlastní francouzské klasické gotice a prostředí Île-de-France, vycházejí stejně tak z francouzského prostředí. Jejich užívání lze např. sledovat v burgundských cisterciáckých kláštřech

Svým architektonickým pojetím, totiž rozhodně nekaplovým ve smyslu ostatních Přemyslových hradních kaplí, je nicméně zvláštní její architektonické připodobnění kapli pařížské. Ta, výrazná samozřejmě postavou fundátora a svým účelem, je kaplovou prostorou s vyšším patrem, což kaple zlatokorunská očividně nesplňuje a celkovým pojetím se o to ani nesnaží.

Literaturou je zlatokorunská kaple považována za prvotní svatyni (vzhledem k hornímu patru jako dormitáři a přízemí jako dočasnému kostelu), nebo za kapli nemocniční.¹⁵⁰ Datace kaple je navíc otázkou nesčetných názorů a otázkou neřešitelnou. Nejde nám tak o zasazení do určitého pětiletí, ale o přiblížení se poznání, byla-li postavena ještě za Přemysla Otakara II., nebo až za Václava II. Její určení jako provizorní kaple vzniklé za Václava II. je neudržitelné, jelikož se v té době výrazně pracuje na stavbě klášterního kostela a minimálně čtvrté boční lodi.

Plaská kaple je s královskou rezidencí postavena zhruba stejně oproti závěru klášterního kostela, jako kaple zlatokorunská, u níž J. Kuthan připouští existenci obdobné residence.¹⁵¹

Další možností je výstavba patra pro nově přichozí konvent, což by kapli vsazovalo opravdu do 60. let, obdobně jak datuje J. Čechura kapli (sakristii) vyšebrodskou do doby před rokem 1259. Řezenské okolí a patrové kaple zmiňuje J. Kuthan¹⁵² a obdobně hovoří o „bavorské *turmkapelle*“ i V. Mencl.¹⁵³ Fenomén dvorských kaplí v okolí Řezna řešil mj. Friedrich Fuchs,¹⁵⁴ který považuje další podlaží nad spodním sakrálním prostorem, ve spojitosti s panskou stavbou, jako převtělení duální dispozice dvouchórových chrámů,¹⁵⁵ kde na jedné stavbě soupeřila moc světská s mocí církevní. Zmiňuje kaple věžové a jejich původní nepropojenost, ale také kaple se *světským horním patrem*, které musely být přístupné pouze z empor (v případě jednopatrové kaple) nebo horní kaple (v případě dvoupatrové) — pro špatný přístup a stísněnost prostor dochází k úvaze, že šlo o prostoru sloužící jako místo poslední záchrany a místo ochranné.¹⁵⁶ Drobná okna kaple Andělů strážných, úzké schodiště a

Fontenay či Pontigny (KUTHAN 1993, 126). Ve zmíněných českých a rakouských kláštřech se tedy mísí jak prvky z Île-de-France, tak z Burgundska (Ibidem).

¹⁵⁰ K nemocniční kapli (ve své původní funkci) MENCL 1968b, o tom také přesvědčen LÍBAL 1994, 84. K. Charvátová (CHARVÁTOVÁ 2007, 230) zmiňuje obecné uložení klášterní nemocnice ve východní části areálu, na jihovýchod od konventu (CHARVÁTOVÁ 2007, 225; v případě orientování kostela). Podle ní by tak mohla být klášterní nemocnice právě v místech dnešního malého konventu u kaple Andělů strážných.

¹⁵¹ Konzultace, 17. 6. 2019.

¹⁵² KUTHAN 1983, 283.

¹⁵³ MENCL 1969, 316.

¹⁵⁴ FUCHS 2003, 443-445.

¹⁵⁵ FUCHS 2003, 443.

¹⁵⁶ FUCHS 2003, 445.

menší šířka i výška prostoru tak mohou vést naše úvahy i tímto směrem. Klidně tak mohla být reakcí na někdejší útok, a tedy refugiem. Pokud budeme klást její dokončení do 90. let 13. století, musíme zvážit relevantnost zvažovaných funkcí. S patrem se tak mohla stát refugiem, trezorem, ale nikoliv dormitářem, tj. zvažujme její dostavění jako touhu po dosažení kaple s refugiem, kaple s trezorem či nemocniční kaple se stejnou funkcí patrové prostory (trezor).

Tvarová diference soklů prvního patra (válec) od konzol přízemí (polygon) nás vede ke stejnému odlišení mezi konzolami vyšebrodských chórových kaplí (polygon) a sakristie (válec). I to by mohlo pomoci odvodit míru významu prvního patra kaple Andělů strážných a přiřknout mu (pokud ne v prvních, tak ale v realizovaných plánech) funkci refugiální či ochrannou.¹⁵⁷

V souvislost lze uvést postavu opata *Bartoloměje* (od 1284), za kterého došlo k výrazným opravám a stavební aktivitě v areálu kláštera.¹⁵⁸ Za jeho působení tak počítáme s dostavbou druhého podlaží kaple Andělů strážných, pro kterou se může stát zásadní informace o Bartolomějově konventu, který přišel z Plas (nová paternita) a klášter nově osídlil.¹⁵⁹ Oficiální a ideová propojenost (paternita) s propojením personálním se tak může stát, v odrazu akceptování Menclovy teorie o stavební posloupnosti, důležitou indicií pro pochopení zlatokorunské kaple. Kamenické značky opěráků ale indikují, že byla kaple jako patrová zamýšlena již v první stavební etapě (kap. 9. 2), a její spojitost s kaplí plaskou tak pozbývá na pravděpodobnosti.

Jde o *jednopatrovou* kapli v obou patrech řešenou jako prostor sklenutý na tři obdélná pole křížové klenby. Původní polygonální presbytář (5/8) byl v 19. století ubourán¹⁶⁰ a nahrazen dnešním plochostropým přístavkem.

¹⁵⁷ Jedná se pouze o hypotézu, která není vhodně podložena jinými příklady. S uvedeným návrhem se pan dr. Macek neztotožňuje.

¹⁵⁸ Za něj mělo dojít ke stavbě čtvrté boční lodě (ZEITHAMMER 1905).

¹⁵⁹ K opatu Bartolomějovi TRNKA 2013, 34-35.

¹⁶⁰ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 188; Karlem Chytilém (CHYTIL 1931, 27) je tvarosloví kaple charakterizováno jako poplatné době vlády Václava I.

Zboření kněžiště klade LÍBAL 2001, 581 do roku 1787.

6 Půdorysné řešení východní části vyšebrodského klášterního kostela v kontextu cistercké tvorby

Rozvržení východní části klášterního kostela [1A] lze brát jako ukázkou pokročilé práce s klenebním rytmem a dynamikou prostoru, ale stejně tak jako práci s půdorysným řešením, které bylo vlastní již cisterciáckým stavbám první třetiny 12. století.

Příčná loď je rozdělena na pět klenebních polí – čtvercové pole křížení sdílí šířku s příčně položeným obdélným chórem a pětiboce uzavřeným presbyteriem. Na jižní a severní stranu pole křížení jsou položena vždy dvě podélně obdélná pole, která svou šířkou odpovídají chórovým kaplím rostoucím z východní stěny transeptu. K nejsevernějšímu poli transeptu přiléhá kaple o jednom čtvercovém poli a dvoubokém, klínovém závěru. Mezi ní a příčně postavené pole chóru je vložena druhá kaple, tentokrát již jenom o jednom čtvercovém poli. Na jih od chóru je opět posazena kaple čtvercového půdorysu a nejjižněji kaple odpovídající té nejsevernější.¹⁶¹

Řádové schéma přímého závěru¹⁶² s chórovými kaplemi rostoucími z transeptu můžeme sledovat již od 20. let 12. století – s největší pravděpodobností to bylo právě Burgundsko, odkud se jako z mateřské země rozšířila koncepce jednolodí s přečnávajícím transeptem, přímo uzavřeným chórem a jedním, či dvěma páry chórových kaplí - za první (dochované) představitele tohoto schématu můžeme brát především anglické kláštery ve Waverley a Tinternu.¹⁶³ Právě zde se vyvinul „*cistercký pětidílný, pravoúhlý závěr, který se pak stal úhelným kamenem většiny řádových chrámových dispozic.*“¹⁶⁴

S počátkem 2. čtvrtiny století vznikají klášterní kostely, jejichž pojetí se stalo zpracovávaným fenoménem řádové tvorby. Byl to klášterní kostel ve Fontenay, který se stal jakýmsi podkladem pro většinu řádových staveb, mezi které lze počítat i klášterní kostel vyšebrodský,¹⁶⁵ ve kterém spatřujeme „*pokročilou gotickou variantu typického cisterckého půdorysného schématu.*“¹⁶⁶ Jako krok vpřed jsou vnímány nejen polygonální a klínové zakončení presbyteria a chórových kaplí, ale práce s klenebními poli a jejich vlivem na vnímání prostoru. Pole transeptu zde odpovídají pětidílnému rozvržení závěrové části a

¹⁶¹ Zasvěcení, ze severu: sv. Benedikt, sv. Bernard, sv. Kříž, Panna Marie.

¹⁶² Přímý závěr byl podle Villarda d' Honnecourt ideálním cisterckým řešením (LÍBAL 1956, 128), jak se o tom lze přesvědčit nejen z jeho náčrtů, ale i ze samotných řádových staveb.

¹⁶³ LÍBAL 1956, 107.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ VŠETEČKA 1973, 19; KUTHAN 1983, 261, pozn. 39.

¹⁶⁶ VŠETEČKA 1973, 19.

zaručují svázání závěru s lodí skrze hmotu příčné lodi. Stavba je protkána jednotícím rytmem a v celkové koncepci tak mizí její kouskující aditivnost.

Dle Všeťky zde oproti tradici „*gotická myšlenka zalamuje rovné závěry kaplí i chóru polygonálně(...)*nebo rozčleňuje transept ve stejném rytmu, jaký ovládá závěrovou část.“¹⁶⁷

Jako zajímavou paralelu lze uvést nedaleký klášterní kostel ve Zlaté Koruně. Přestože je i on podle literatury fontenayskou variací,¹⁶⁸ lze na něm oproti této spatřovat pokročilejší řešení, jakou je mj. polygonálnost extrémně protáhlého presbytáře a dvou párů chórových kaplí, jejichž pokročilost je spatřována i v půdorysné redukci.¹⁶⁹ Zlatokorunské kaple byly vyzdvíženy na pětibokém půdorysu a čtvercový základ, který má Fontenay a stále ještě Vyšší Brod, byl vypuštěn.¹⁷⁰ Tradiční schéma pětidílného závěru a přímo uzavřeného presbyteria zde bylo opuštěno. Presbyterium se až „mendikantsky“ protáhlo,¹⁷¹ polygonálně uzavřelo a chórové kaple ztratily tradiční čtvercový základ.¹⁷² Tato pokročilost Zlaté Koruny je ale následně rozbita pojetím příčné lodi, jejíž trojdílnost naprosto nereaguje na pětidílné řešení

¹⁶⁷ VŠETEČKA 1973, 20.

¹⁶⁸ KUTHAN 1975, 145; V tomto případě si lze klást otázku, co jí není; resp. musíme počítat s nutným základem pro kostel a jeho omezenou variabilitu.

¹⁶⁹ Kaple se zachovaly pouze v půdorysu, zřetelné jsou výběhy nejzápadnější z nich.

¹⁷⁰ VŠETEČKA 1973, 21.

¹⁷¹ Liturgie a praxe žebrevých řádů si vynucovala zvláštní rozčlenění klášterního kostela - zatímco presbyterium bylo určeno mnichům, loď náležela laikům. Přísná klauzura cisterciáckých klášterů neumožňovala vstup do klášterního kostela nikomu jinému než mnichům a konvršům (oproti tomu panská empora ve Vyšším Brodu viz. ČECHURA 1983) – jak mniši, tak konvrši měli svá místa v lodi chrámu a dlouhý presbytář nebyl z hlediska liturgie nutný. Zlatokorunské protažení je především vysvětlováno jako důsledek inspirací řezenským dominikánským kostelem (KUTHAN 1983, 298). Výrazné odlišení korunského presbytáře je také přijímáno jako snaha o zviditelnění nejdůležitější části chrámového závěru, který se svým polygonálním tvarem podobá stejně uzavřeným kaplím a ztrácí na jedinečnosti (VŠETEČKA 1973, 20-21). Stejným autorem je uveden případ závěru klášterního kostela v *Berdoues*, kde jsou závěrové prostory polygonální a samotné presbyterium je pro svou důležitost rozšířeno, čímž ale stejně zanikla „*tvarová individualita*.“ (VŠETEČKA 1973, 21). Presbyterium se tedy odlišuje tvarovým střídáním (*Fontefroid, Vyšší Brod*), nebo prodloužením, jak je tomu právě na Zlaté Koruně (Ibidem). Zlatokorunský presbytář bývá také pokládán za vzor závěru dominikánského kláštera v Českých Budějovicích (vyměřování purkrabího Hirza, k tomu dr. Roman Lavička). (LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016, 249; Autor také o propojení *Zlatá Koruna-Vyšší Brod - České Budějovice* na základě analýzy vegetabilního dekoru, 246, 249). Vzájemná inspirace je ale samozřejmě závislá na přístupu k dataci a interpretaci dobových zpráv o zničení a vyplenění zlatokorunského kláštera.

Řezenská souvislost je dále uváděna v případě členění zdi hl. lodi klášterního kostela, která sestává z prolomených arkád, čistého pásu zdi a oken. Jakákoliv členící a oddělující horizontála zde odpadla – vedle Řezna je připomínáno i obdobné řešení ve Žďáru nad Sázavou či Sedlci (KUTHAN 1983, 295, 324, pozn. 47). Nezajímavá není ani zmínka o mnohem starším redukčním přístupu v případě klášterního kostela v Eberbachu, kde „*nepříliš výrazné pročlenění stěn hl. lodi postrádá ovšem francouzskou jasnost a vzájemnou vazbu, chybí tu především průběžná podokenní římsa*.“ (LÍBAL 1956, 116) Volná plocha stěny a nečleněnost, tento „*románský primitivismus*“, je dle D. Líbala záležitostí spíše severoněmecké oblasti a jejích chrámových interiérů (LÍBAL 1956, 126).

Právě přes řezenský kostel mají naše země dojít ke kontaktu s Francií, což je zajímavé ve spojitosti s contrecourbe, viz souvislost Řezna se stavbami v Dijonu a sv. Urbanem v Troys (MENCL 1969, 316).

¹⁷² Zlatá Koruna tak navázala na Tišnov a „*gotizující(...)*půdorys dále tím, že zvětšovala délku středního presbyteria.“ (MENCL 1969, 314).

závěru, ale ani na trojlodí, které bylo produktem stejné stavební etapy.¹⁷³ Transept je tedy s okolními prostory spojen pouze jednou osou, která je představována šířkou hlavní lodi, polem křížení a chóru s presbyteriem.

Ve Vyšším Brodě je transept se závěrem spojen osami pěti – každému poli transeptu náleží jeden z východních prostorů a stejně tak třem vnitřním polím odpovídají pole trojlodí.¹⁷⁴ Práce s rytmem kleneb je na Zlaté Koruně archaismem. Situace se ale změní, začneme-li stavbu hodnotit pohledem diváka, trojrozměrně, nejen z půdorysu. *Archaičnost Zlaté Koruny je půdorysná, ale pro diváka naprosto nerelevantní.* Bazilikální řešení a na něm závislá výška bočních lodí nedovoluje vnímat jakýkoliv rytmus, který by měl svázat všechny tři části klášterního kostela. Z bočních lodí je zaklenutí transeptu nepostřehnutelné a vnímání prostoru zůstává v bazilikálním řešení neměnné od toho, kdy je rozvrhem kleneb stavba provázána již zmíněným jednotčím rytmem. Tato optická hříčka může fungovat jen v případě hlavní lodi, která dosahuje stejné výšky jako transept (a divák takové svázání vidí), případně v síňově řešeném prostoru, jakým je právě Vyšší Brod, kde se i boční lodě vyrovnají výšce transeptu. Otázkou tak je, je-li zlatokorunský transept archaismem, nebo výsledkem monumentalizující snahy.

Argumentovat lze faktem, že by se v případě dvoudílných ramen příčné lodi pracovalo s klenebními příporami a ty by prostor mohly pro pozorovatele členit i při pohledu z bočních lodí,¹⁷⁵ jak je tomu v klášterním kostele v Lilienfeldu.

Podle J. Kuthana je však presbytář kostela ve Zlaté Koruně mladší než první část trojlodí,¹⁷⁶ která je souvislá s křížením.¹⁷⁷ V případě této posloupnosti by snad šlo uvažovat o archaičtějším řešení, které předcházelo stavbě pětídílného závěru.

Východní část vyšebrodského klášterního kostela je tedy obměnou původního burgundského půdorysného schématu, které se stalo podkladem pro nespočet řádových kostelů. Zmíněné anglické stavby ve Waverley a Tinternu jsou de facto dokladem o existenci dnes zaniklých burgundských staveb, které se staly inspirací pro stavby vznikající v době

¹⁷³ K archaičnosti tohoto řešení LÍBAL 1948a, 19-20; Všečetka 1973, 27; KUTHAN 1983, 293.

¹⁷⁴ Uvažované bazilikální řešení by bočními loděmi určitě respektovalo rozměry polí transeptu a pracovalo by tak se stejným rytmem jako trojlodí dnešní. Stejně rozměry bazilikálního trojlodí lze odvodit a podložit existencí soklu nejvýchodnějšího pole trojlodí, stejně tak portálem nejvýchodnějšího pole jižní lodi, který náleží ještě do první stavební etapy.

¹⁷⁵ Na podobné chápání poukazuje (v případě řešení vyšebrodské kapitulní síně a Menclova postojí ke „štěpení hloubkové osy“) V. Všečetka, který upozorňuje na přístup, kdy se čte „pouze z půdorysu a neuvažuje o architektonickém celku jako trojrozměrném tvaru.“ (VŠETEČKA 1973, 136). S takovým optickým členěním pro pozorovatele pracuje klášterní kostel v Lilienfeldu.

¹⁷⁶ KUTHAN 1983, 335.

¹⁷⁷ KUTHAN 1983, 293.

první třetiny 12. století, jakou je klášterní kostel ve Fontanay.¹⁷⁸ Jeho dispozice se mohla redukovat i rozrůstat a setkáme se tak např. s dvěma trojicemi kaplí při východní straně transeptu (*Himmerode*), ale stejně tak s těmito a ještě dvěma páry při straně západní (*Clairvaux II*).¹⁷⁹ V případě původního rozvrhu byl transept kostela v Pontigny členěn na tři příčná obdélná pole,¹⁸⁰ která tak odpovídala třem chórovým kaplím a transept se tak „pevně vkloubil do půdorysného rozvrhu stavby.“¹⁸¹ I třetí čtvrtina 12. století je stále dobou převahy fontenayského půdorysného schématu.¹⁸²

Typu Fontenay se drží i klášterní kostel ve *Fontfroide*, jehož pojetí je dle V. Všeťečky¹⁸³ (v odkazu na M. Auberta¹⁸⁴) souvislé řešení vyšebrodskému.¹⁸⁵ Vnější z páru chórových kaplí je polygonálně uzavřena a mezi ní a stejně řešeným chórem je posazena kaple přímo uzavřená. To je princip, na kterém pracuje Vyšší Brod, ale je zde nutno upozornit na trojdílné řešení transeptu, které je podobné tomu, jaké vidíme na Zlaté Koruně, v Tišnově nebo ve Žďáru nad Sázavou.

Jak Fontfroide, tak Vyšší Brod se drží tradičnějšího fontenayského typu a postranní kaple nezredukovaly na pouhé závěry, ale nechaly jim čtvercový základ.

Za další paralelu pro Vyšší Brod je považován kostel v *Loc-Dieu* (1159-89), jehož závěr je pětídílný, s přímo uzavřenými kaplemi, polygonálním závěrem a jehož příčná loď je rozdělena v reakci na členění nejvýchodnější části.¹⁸⁶ V. Mencl připomíná kostel ve *Wimpfen im Tal*.¹⁸⁷

Klínové zakončení kaplí je mj. vlastní kostelu sv. Prokopa johanitské komendy ve Strakoncích, jak na to poukázal již Josef Braniš.¹⁸⁸ Tato část kostela je produktem pozdějším a literaturou datována do doby před a kolem roku 1300.¹⁸⁹

¹⁷⁸ O burgundském „pravzoru“ blíže LÍBAL 1956, 107.

¹⁷⁹ K tomu LÍBAL 1956, 108-109 (*Himmerode*, Pontigny I) a VŠETEČKA 1973, 19, 170, pozn. 6 (*Clairvaux II*)

¹⁸⁰ LÍBAL 1956, 112.

¹⁸¹ *Ibidem*; Pontigny přichází s bazilikálním řešením, které dovolilo prosvětlit prostor a nahradilo starší stupnicové řešení, jaké bylo typické pro stavby odvozené z Fontenay (LÍBAL 1956, 125). Zvýšení lodi s sebou přineslo její vyrovnání s transeptem, jak se s tím můžeme poprvé setkat u klášterního kostela v Eberbachu (LÍBAL 1956, 115).

¹⁸² LÍBAL 1956, 119.

¹⁸³ VŠETEČKA 1973, 172, pozn. 15.

¹⁸⁴ M. AUBERT: *L'architecture cistercienne en France*. Paris 1947, 196, pozn. 3.

¹⁸⁵ S tím z důvodu „slohové chudoby“ nesouhlasí MENCL 1969, 314. Za obdobné řešení uvádí kostel ve *Wimpfen im Tal* (*Ibidem*).

¹⁸⁶ VŠETEČKA 1973, 24-25; Svázanost je záležitostí spíše až 13. století, nicméně lze spatřovat jak v případě *Loc-Dieu*, tak i Fontenay (VŠETEČKA 1973, 23, 25).

¹⁸⁷ MENCL 1969, 314.

¹⁸⁸ BRANIŠ 1892, 93.

¹⁸⁹ K tomu BIRNBAUMOVÁ 1947, 14 nebo HADRAVOVÁ 2013, 65, 68.

7 Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Zlaté Koruně

Z půdorysného hlediska již bylo zmíněno, že je zlatokorunský klášterní kostel považován za výsledek práce s fontenayským vzorem.¹⁹⁰ [1A] Oproti tomu je zdejší kostel stavbou o mendikantsky protaženém presbytáři a dvou párech chórových kaplí. Nejsem si jistý, lze-li kostel opravdu považovat za derivát cisterciáckého vzoru a neměli-li bychom (jak naznačila literatura) ještě výrazněji uvažovat jiným směrem. Rozměry presbytáře jsou naprosto neodpovídající cisterciácké praxi a prostor určený oltáři se zde protáhl, jako by měl pojmut celý konvent, pro což ale sloužila severnější část trojlodí a takovému naddimenzování pak nedává smysl. Zajímavé je srovnání s kostelem vyšebrodským, který měl do svého závěru pojmut panskou (rožmberskou) tribunu a případně i tribunu pro nemocné mnichy při jižní straně závěru.¹⁹¹ Závěr na Zlaté Koruně žádnou konstrukci nepojímal a jeho protažení se tak zdá nevyžádanou svévolí.

K vytyčení došlo pravděpodobně hned po založení¹⁹² a podle R. Lavičky to byl právě Hirzo, lokátor Českých Budějovic a tamního *dominikánského kláštera*, který vytyčil i klášter na Zlaté Koruně. Nezapomeňme dodat zásadní postřeh Evy Hlaváčkové,¹⁹³ která si všímá řešení znaku Hirzova náhrobku, jehož štít je rozdělen příčkami na osm, dříve černo-bílých, dílů — z toho brilantně vyvozuje, že byl Hirzo dominikánským terciářem, jelikož je to právě osmidílný štít, který je dominikánským znakem. I tento poznatek by mohl vést k lepšímu pochopení zlatokorunského půdorysného řešení, při němž nesmíme zapomínat na hojně zmiňovaný a v té době čerstvě dostavěný dominikánský kostel v Řezně.¹⁹⁴ Datační rozkoly zde není místo řešit, ale v případě přemyslovské éry nelze zmínit pouhé vyměření a počátky realizace stavby. Ještě po roce 1300 jsou svěceny chórové kaple,¹⁹⁵ již s přímými náběhy žeber. Podle D. Líbala začala stavba od křížení do presbytáře a lodi,¹⁹⁶ stejně tak podle J. Kuthana, který zmiňuje shodné znaky mezi severní částí trojlodí a křížením, které vsazuje do

¹⁹⁰ KUTHAN 1975, 145.

¹⁹¹ O tribunách se zmiňuje již MENCL 1968a, 1-2, ale usazuje je do příčné lodi. Usazení do transeptu přejímá VŠETEČKA 1973, 78-79, dále 177, pozn. 71, 73, ale vymezuje se proti tribuně pro celý konvent a jižní tribunu má za tribunu pro nemocné. Navíc mluví o segmentovém výklenku (průchodu) v jižní stěně závěru, tedy ne směrem do transeptu. Všetečka si všímá absurdnosti tribuny pro celý konvent, která by nebyla provizorní. Pak by se nemuselo téměř stavět schodiště z dormitáře, na nějž reagovala konzolou podchycená přípora v jihozápadním rohu transeptu. Muselo by opravdu jít o tribunu provizorní, na druhou stranu by provizorní tribuna pro konvent sekundovala trvalé tribuně panské. Dále se k tomu vyjadřuje ČECHURA 1983, od 327, který tribuny zasazuje přímo do závěru. Konventní měla být spojena přes komory nad kaplemi s dormitářem v *sakristii*, na kterou Čechura ukazuje jako na první svatyni s příbytkem v patře.

¹⁹² LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 198.

¹⁹³ HLAVÁČKOVÁ 1969; v odkazu J. Kuthana (KUTHAN 1975, 49, pozn. 33).

¹⁹⁴ K tomu MENCL 1969, 315, KUTHAN 1983, 302 aj. O příbuznosti Zlaté Koruny a Českých Budějovic mj. DENKSTEIN/MATOUŠ 1953, 24.

¹⁹⁵ LÍBAL 1941; LÍBAL 1974, 3, *Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie*.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

rozmezí 1275-1300, zatímco presbytář považuje za dílo první čtvrtiny 14. století.¹⁹⁷ Veškerá literatura se shoduje na dvou stavebních etapách, z nichž první byla zakončena třetím párem pilířů. Za dobu úplné dostavby kostela je považována třetí čtvrtina 14. století,¹⁹⁸ spojována především s Michalem Parlěrem, zkráceně tedy zdejší studniční kaplí, rozetovým oknem a krajkovou kružbou hlavního portálu.¹⁹⁹ Vedle toho vezměme v potaz Líbalovo přesvědčení o přednostní výstavbě východní stěny s ambity,²⁰⁰ což je také datačně zajímavé vzhledem k přímým náběhům právě ve východní lodi.

Zajímavým faktem je častá zmínka o přístavění čtvrté lodi za Václava II.,²⁰¹ jejíž relikty jsou stále zřetelné při jižní stěně západního ramene transeptu a barokní stěně západní boční lodi. V případě zakončení první etapy u třetího páru pilířů a dostavby až v době hluboké lucemburské éry se stává Václavova čtvrtá loď spíš provizoriem určujícím rozměr, než pouhou přístavbou. Pokud je klášterní kostel vystavěn v posloupnosti, jak jsme dosud přesvědčeni,²⁰² byla vedlejší loď ne přístavkem, za který se má, ale jakousi provizorní stavbou, lodí, která lemuje hranici plánovaného bazilikálního trojlodí. Nejzachovalejším fragmentem je válcová přípora v jihovýchodním rohu zaniklé lodě. Přes vyžlabenou patku přechází do polygonálního soklu, zatímco nahoře z ní přímo vyrůstají žebra hruškovcového profilu [12N]. Otázkou zůstává, jestli ji nespojit s příporami při refektáři,²⁰³ které jsou velmi podobně řešeny, i když zde sledujeme jiné řešení přímého náběhu. Na podporách u refektáře došlo k předsazení žebra, nikoliv k jeho zapuštění, což nám může připomenout minimální spojení s podkladem (labilitu), jakou sledujeme na konzole severního portálu Týnského chrámu, v presbytáři v Libiši, ale také už na empoře u sv. Františka v Anežském klášteře. Slepé kružby na patce levé přípory u refektáře jsou spojovány s kružbami v sázavské kapitulní síni.²⁰⁴

Klášterní kostel (trojlodí) je svou tvaroslovnou mluvou naprosto odlišný od kaple Andělů strážných, a zatímco jsou její architektonické články budovány pozitivním přístupem ke hmotě, je architektura klášterního kostela poplatná proudu prosazujícímu přístup

¹⁹⁷ KUTHAN 1983, 293 o shodnosti částí, datační tabulka 335.

¹⁹⁸ LAVIČKA 2007, 263.

¹⁹⁹ K problematice kružby Petr PAVELEC: Michael Parlěr ve Zlaté Koruně?, In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 201-208; ke studniční kapli Jaroslav SOJKA: Studniční kaple ve Zlaté Koruně a v Českých Budějovicích. In: Ibidem, 209-223.

²⁰⁰ LÍBAL 1974, 4, *Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie*.

²⁰¹ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918, 201 (v odkazu na Stohandla, 1663).

²⁰² Na možnost nového přístupu v posloupnosti upozorňuje P. Pavelec v článku o Michalu Parlěrovi.

²⁰³ Takové stanovisko, zdá se, zastával Fr. Schullerbauer (SCHULLERBAUER 1924, 22-23).

²⁰⁴ KUTHAN 1983, 316.

negativní.²⁰⁵ Nejen, že se v severovýchodním a severozápadním rohu východní lodi setkáváme s čistým přímým náběhem a stejně tak na reliktech nejzápadnější chórové kaple a čtvrté lodi Václava II., ale veškeré nosné články jsou výrazně probrány konkávními výžlabky, s jakými se setkáme např. ještě na částech kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře. Odlišnost sledujeme i na exteriéru, který měl mít nejen rozvinutý vnější opěrný systém,²⁰⁶ ale který je také osazen opěrnými pilíři prorůstajícími římsu a zakončenými fiálami,²⁰⁷ pro což je budu sledovat při zlatokorunské vazbě na cisterciácký klášter v Nepomuku a jeho stavební aktivitě kolem roku 1300.²⁰⁸ Vysvítá zde otázka prvenství v užití katedrálních prvků, ale nesmíme zapomínat, že to byla Sedlec s prvním katedrálním závěrem a královská Zbraslav s fiálami, které reprezentovaly dobu Václava II., ve které to byla katedrální stavba, která byla spojována právě s panovníkem.²⁰⁹ Katedrální prorůstání opěráků na klášterním kostele a kapli Andělů strážných tak musíme zahrnout do svých úvah o spojitosti s Vyším Brodem.

Stejně tak ale vzpomeňme presbytář městského kostela v Chebu. Hruškovcově profilovaná žebra a meziklenební pasy zde velmi brzo sbíhají do troj-svazku, který je tvořen křivkou krajních hruškovců, ale především čelní plochou, která je brázděna třemi bubáky. Srůstem v takové výšce a zdůrazněním ostré linky zde dochází k vertikalizaci a linearizaci, zatímco si kružby drží stále plasticky–hmotnou formu klasické gotiky. Presbytář je datován zhruba do poslední čtvrtiny 13. století, pro což nás zajímají raně gotické opěráky, jejichž sedlové stříšky vybíhají do zmenšených fiál a architektur. Je zde užito nepřeberného množství dekoru, jako je například tzv. *psí zub*, tj. jehlanec stojící pouze na styčných hranách, s probranými stranami a jádrem. Takový dekor je typický mj. pro anglickou architekturu 13. století.²¹⁰ Vidíme, že i městský kostel (snad díky svým ambicím)²¹¹ mohl nést, a to ve stejné době, prvky, které byly považovány za „královské“.

Ve Zlaté Koruně byly vypuštěny „tradiční“²¹² čtvercové základy chórových kaplí, jak k tomu došlo i v *Tišnově*, a hmota kaple je tedy nadále tvořena pouze přeživším závěrem.²¹³ Všečetka říká: „*Vyšší Brod je v tomto smyslu zřejmě závislejší na řádové tradici. Naskýtá se*

²⁰⁵ ČECHURA 1983, 324 je přesvědčen o činnosti v 60. letech, pro což mají hovořit kamenické značky závěru klášterního kostela, prý shodné s těmi na kapli. S tím nesouhlasím (názor na základě autopsie).

²⁰⁶ Literatura mluví především o nejstarším *zamýšleném* opěrném systému (i LÍBAL 1941), zatímco LÍBAL 1974, 2, *Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie* o systému opravdu osazeném („...*zasazeny klenáky, odpovídající někdejší zevním opěrným obloukům.*“).

²⁰⁷ Opěráky s fiálami ve střední Evropě běžné od poloviny 13. století (KUTHAN 1983, 102).

²⁰⁸ Řezenské inspirace pro Zlatou Korunu zde vidí, kromě J. Kuthana, také MENCL 1969, 315, a to je mu další spojnici mezi jihočeským klášterem s klášterem v Nepomuku.

²⁰⁹ K tomu KUTHAN 2008, 72.

²¹⁰ PENOYRE/RVAN 1961, 57 (*early english period*, tj. 13. století).

²¹¹ K tomu pan dr. Macek.

²¹² VŠETEČKA 1973, 172, pozn. 16.

²¹³ VŠETEČKA 1973, 21-22.

*otázka, zda tuto větší tradičnost a dále pak onu okolnost, že dvě vyšebrodské kaple dosud mají rovný závěr, můžeme hodnotit jako překážku v gotické proměně a tedy jako projev slohové zaostalosti mistrovy.*²¹⁴ Můžeme pak považovat upuštění od čtvercového základu za progresivní znak, ale na druhou stranu jej taktéž sledovat již na klášteře tišnovském.

Tišnovská realizace může, ale nemusí, být určujícím prvkem pro deklaraci o progresivnosti. Může jít o projev stejné slohové tendence, o **dekonstrukci (a)** a zlatokorunské řešení by tak nebylo progresivní, ale také může jít o **změnu vycházející z jiných východisek (b)** – pak bychom museli brát tišnovské a zlatokorunské řešení odděleně. Podobný příklad sledujeme ve Všetečkově schématu vynechání abaků vyšebrodských konzol. Pokud by bylo vynechání abaku automatickým symptomem poklasického rozkladu, museli bychom o poklasické deformaci hovořit již při konzolách v Kouřimi, Anežském klášteře, Žďáru nad Sázavou²¹⁵ nebo u staveb zvíkovsko-píseckého okruhu. Na všech těchto stavbách byl (někde) abakus vynechán rovněž. *Zde se musíme, podle mého názoru, dívat na dva nezávislé postupy, které se vyjadřují pouze stejným výsledkem.* Na jedné straně máme vynechání abaku z praktického a konstrukčně zvykového hlediska (Kouřim, Žďár), na druhé všeobjímající tendenci vertikalizující a poklasicky deformující (Vyšší Brod). K podobnému mohlo dojít i v případě tišnovských a zlatokorunských kaplí, které mohou být pokročile deformovány bez slohové návaznosti na stejné řešení kaplí tišnovských.

²¹⁴ VŠETEČKA 1973, 21-22. K tomu str. 172, pozn. 16 (úvaha nad rolí objednavatele – opata – na půdorysné schéma a tradičnější cestu).

²¹⁵ Náběžní štítky kuchyně Anežského kláštera jsou spojovány právě se Žďárem (SOUKUPOVÁ 2016, 87). Protážením autorka považuje za typickou záležitost domácí cistercko-burgundské tradice (v souvislosti s kuchyní a vrátnicí Anežského kláštera – SOUKUPOVÁ 2016, 161).

8 VYŠŠÍ BROD

8. 1 Tvaroslovný rejstřík vyšebrodských chórových kaplí v porovnání s výrazem příčné lodi, chóru a presbyteria

Pětidílný závěr klášterního kostela je tvořen příčně položeným obdélným chórem, polygonálním presbyteriem a dvěma páry chórových, vzájemně nepropojených, kaplí, které do sebe z pohledu z exteriéru vrůstají a tvoří tak obdélné bloky stranou presbyteria, které je jakoby bylo flankováno dvěma klíny z těchto bloků vyrůstajícími. Nejsevernější kaple je vyzdvižena na čtvercovém základu, sklenutém křížovou žebrovou klenbou, a zakončena dvěma stranami trojúhelníka, – klínem, který je sklenut klenbou trojprapřčitou. Kaple mezi touto kaplí a chórem je přímo uzavřena a tvoří ji tak pouze jedno, křížově zaklenuté čtvercové pole. Jižní část závěru je osově souměrná.

Každému z pěti prostor závěru odpovídá jedno pole příčné lodi, v křížení jedno čtvercové a v ramenou dvě podélná pole obdélná. Každá z chórových kaplí se zde otvírá vyříznutou hrotitou arkádou, postrádající jakoukoliv podporu. Vyšebrodské arkády byly pouze vyříznuty do stěny a opticky je nic nepodpírá – v něčem zde můžeme spatřovat archaičtější řešení, jaké je vlastní např. děkanskému kostelu v Písku.²¹⁶ Principy klasické gotiky, která prolula celý chór, presbyterium a příčnou loď, se v arkádách naprosto vytratily a zásadní tektonické smýšlení ustoupilo atektonickému uvažování nepotřebujícímu princip podpory a břemene, na kterém si klasická gotika zakládá.²¹⁷ Zdejší mistr, který se dosavadní tvorbou prezentoval jako „*stoupenec středoevropsky simplifikované klasické gotiky*“,²¹⁸ používá najednou prvky, které jsou vlastní umělci ztotožňujícím se s něčím, co můžeme nazvat „*antiklasická estetika*.“²¹⁹ *Podle mého názoru zde sledujeme přiřknutí určitého architektonického významu jednotlivým liturgickým prostorům, jak je toho opět užito např. ve žďárském klášterním kostele.*

V nepřímé souvislosti s arkádami vyšebrodských chórových kaplí jsou mezilodní arkády kostela ve Steinu nad Dunajem podepřeny hranolovými pasy, jejichž konzoly jsou krycími deskami svázány s římsou pilířů, jak se s tím můžeme setkat např. v bočních lodích děkanského kostela v Písku.

²¹⁶ Písecké arkády jsou výsledkem čistých zářezů do hmoty stěny – další stavby, které jsou s píseckým kostelem spojovány (mj. Stein a Kremže n. Dunajem) mají arkády podloženy pasy spočívajícími buď na konzolách (Stein), nebo rovnou na přízdních příporách (Kremže).

²¹⁷ K atektoničnosti tohoto řešení VŠETEČKA 1973, 54-55.

²¹⁸ VŠETEČKA 1973, 56.

²¹⁹ VŠETEČKA 1973, 55; Práce s tradičními lokálními prvky (polygonální tvary, náběžní štítky), jejich transformace (chórové kaple, kaple Andělů strážných), tektonické (příčná loď, chór a presbyterium) i atektonické smýšlení (arkády chórových kaplí), poklasické tendence (kapitulní síň) – to vše značně ztěžuje představu o činnosti jediného tvůrčího ducha, kterého by šlo podepsat pod nejstarší části vyšebrodského a zlatokorunského kláštera.

Ke srovnání lze přizvat i kostel kremžský (Kremže nad Dunajem). Ten je mnohem více prolnut mírnou snahou o prostoupení klasické (příp. severofrancouzské) gotiky na hmotný a nečleněný povrch – průčelní kružba je přímou citací kružeb Sainte-Chapelle.²²⁰ Stejně tak se zde objevují naturalisticky zdobené hlavice klenebních přípor,²²¹ které tu však ještě nejsou posledním výkřikem klasicky orientovaného ducha. Arkády jsou zde podloženy půlkruhovými pasy, které skrze hlavice svázané s římsou pilířů pokračují v dříku polosloupu do jeho patky a na zem. Ke slovu tu přichází tendence výrazně tektonicky uvažující a tedy klasická. *Vertikalita* prostoru je tu umocněna posunutím podložených pasů a přípor směrem ke středu hlavní lodi, od podélné osy pilířových arkád.

Pro nás je zásadní slohová diference mezi vyšebrodskými chórovými kaplemi a zbylými prostory závěrové části. Jestli můžeme přiřknout mistru archaičnost ve smyslu návaznosti na románskou a raně gotickou architekturu na našem území, pak ve vyřiznutí otvorů do nečleněné zdi — přesto musíme sledovat místo, kde je takového přístupu užito. Nejen, že se jedná o chórové kaple a rozdíl tvarosloví zde poukazuje na liturgický význam presbytáře,²²² ale stejně tak je pouhé vyřiznutí cestou k užití jiného prvku, a tedy *amorfního vlnivého profilu* (dále), který formuje vnitřní hranu každé z arkád. Vyřiznutí otvoru mohlo být přímo závislé na provedení plánované profilace. To je ale zpětný konstrukt, a tak raději uvažujeme, že zde mělo dojít k *výrazovému oddělení liturgických prostor*, jak je tomu například v klášterním kostele ve Žďáru nad Sázavou. I zde jsou klasické přípory presbyteria v chórových kaplích vystřídány konzolami s náběžními štítky, k jejichž pojetí se v souvislosti s řešením vyšebrodským ještě vrátím.

²²⁰ Kružbu ze závěru pařížské Sainte-Chapelle můžeme spatřovat v průčelním okně dominikánského kostela v Kremži nad Dunajem nebo v biskupské kapli v Göß u Leobenu (KUTHAN 1993, 145, 164). Už i tato kaple je ale místem probuzení poklasického uvažování – viz protáhlé hlavice klenebních přípor (KUTHAN 1983, 241).

²²¹ KUTHAN 1991, 141.

²²² VŠETEČKA 1973, 151.

8. 2 Chórové kaple ve Vyšším Brodě

8. 2. 1 Vlnivý profil

Ve Vyšším Brodě je takový profil uplatněn na vnitřní straně arkád chórových kaplí, na vnějších ostěních oken tamtéž, u oken kapitulní síně a na portálu východního křídla ambitu [IV-S].

Vnější nároží vyšebrodských chórových arkád jsou nad zemí prostě vyžlabena a orámování zde tedy tvoří negativní forma jako logický a také důsledně aplikovaný prostředek k odlehčení těžké architektury. Takové odebrání hmoty z hrany arkády můžeme sledovat mj. na vnitřní straně arkád lodžie kremžského Gozzoburgu, nejspíše z 60. let 13. století.

Vnitřní strana arkády je tvarována *vlnivým profilem*. V návaznosti na Menclovy práce²²³ je dle J. Kuthana právě tento profil charakteristickým znakem či tvaroslovnou signaturou mistra vyšebrodské huti²²⁴ a můžeme jej zpracovat jako francouzský *contrecourbe*, tj. prvek, který začal deformovat stavby v centru samotné gotiky a směřovat tak francouzskou architekturu k poklasické tvorbě.²²⁵ Vlnivý profil je v chórových kaplích vyzdvižen přes nárožní drápky. Skeptický Všetečka²²⁶ připouští v souvislosti s dalším výskytem vlnivého profilu možnost užití *contrecourbe* v jeho podstatě a ve „francouzské“ formě.

Contrecourbe je v principu splynutí dříků sloupků s ústupkem či stěnou, do kterého, či před kterou jsou vloženy.²²⁷ Raně gotická ostění byla původně tvořena ústupky a vloženými sloupky, obdobně tomu bylo v případě mezilodních pilířů a přiložených přípor, kteréžto schéma bylo sjednoceno právě v katedrále v Rodez. Vyšebrodský mistr tu tak podle Všetečky

²²³ Ke *contrecourbe* právě Mencl 1968a; MENCL 1969.

²²⁴ KUTHAN 1983, 288-289, 234.

²²⁵ KUTHAN 1983, 261, pozn. 44. Za příklady uvedeny mj. katedrála v Beauvais či Rodez – výskyt na těchto stavbách vedl i k pozdní dataci zlatokorunské kaple Andělů strážných (Ibidem). KUTHAN 1983, 289 v případě datace bližší roku 1300 odkazuje na V. Mencla (tř. MENCL 1969, 316 – *období 1290-1300*) a LÍBAL 1948a. Faktem je, že je to LÍBAL 1948b, kdo spojuje „*plynule do sebe přecházející svazky přípor*“ (LÍBAL 1948b, 48) až s dobou vlády Václava II.

Nicméně splývání svazkových přípor lze jako výraz poklasického smýšlení spatřovat i v kostele sv. Salvátora v pražském klášteře sv. Františka (KUTHAN 1982, 284-86), který je datován zhruba do doby kolem roku 1270 (KUTHAN 1982, 284), ale také do let 1261–65 (VLČEK 1996, 486), nebo prostě do let šedesátých - přechod z první do druhé fáze stavby je H. Soukupovou (SOUKUPOVÁ 1989, 139) kladen do poloviny 60. let. Nicméně je nutné rozlišovat splývání přípor a samotné *contrecourbe*, popř. vyšebrodské profily, nejsou-li jím.

MENCL 1969, 316 sleduje *contrecourbe* do chóru kostela sv. Benigna v Dijonu (1281-1300) a do Auxerre, chórové části a lodí St. Germaine a lodí tamní katedrály (po 1290). Vše spojuje s neznámým burgundským mistrem.

²²⁶ VŠETEČKA 1973, 53-54.

²²⁷ Jako transformaci ústupků a vložených sloupků je *contrecourbe* charakterizováno V. Všetečkou (VŠETEČKA 1973, 69). K tomu také MENCL 1950, 14.

v případě contrecourbe netvořil vlastní prvek, ale přenesl jej sem přímo (a hotový) z Francie.²²⁸ Jestli jej pak zpracovával dále je již otázkou.²²⁹

8. 2. 2 Nosné články vyšebrodských chórových kaplí

Určujícím prvkem pro příbuznost nejstarších částí vyšebrodského a zlatokorunského kláštera jsou nosné články, které lze v případě obou klášterů nazvat více než podobnými.²³⁰

Články nesbíhají až k zemi a nechávají tak část stěny nepročleněnou. Pás holé zdi zvýrazňuje hmotnost celé prostory a je protikladným snažením, o kterou se pokouší klasicky laděné a k zemi sbíhající přípory příčné lodi, chóru a presbyteria.

Žebra kleneb chórových kaplí sbíhají na polygonální a výrazně protáhlý článek, který svou velikostí odporuje rozměrům klasických konzol a přibližuje se konzolovým příporám. Do čistého polygonu jsou žebra svedena skrze vykrojení, které je profilováno jako náběžní štítek. Celý útvar podpírá rostlinným dekorem pokrytá konzolka. — Literatura²³¹ se neshoduje na jejich charakteru. Buď se zde setkáváme s konzolou, u které byl vypuštěn abakus a na kterou byly nasazeny protáhlé náběžní štítky, nebo jde o příporu, která byla konzolou podražena a my se tak, i přes náběžníkové vykrojení, setkáváme s předstupněm či prvním příkladem přímého náběhu žebra do podpory pouze přes náběžníkovité vykrojení.²³²

²²⁸ VŠETEČKA 1973, 70. Např. v případě třebičské huti předpokládá KUTAL 194*, 3 kameníky z Německa a Francie.

²²⁹ V případě převzetí hotového prvku nemusíme uvažovat o jeho umístění jako o úkonu závislém na pochopení jeho principu.

²³⁰ K tomu mj. KUTHAN 1983. Žebra o klínu s obloučkem a navazujícím výžlabkem má i kaple Andělů strážných, o shodě tedy LÍBAL 1994, 72; LÍBAL 2001, 561.

²³¹ mj. VŠETEČKA 1973, KUTHAN 1983.

²³² VŠETEČKA 1973, 62-63 uvažuje skepticky a hodnotí prvek v intencích 13. století, jako protáhlý náběžní štítek, který je ale přesto nasazen na konzolku bez krycí desky (abaku) – vypuštění krycí desky, která má zpracovávat tíhu klenby, je postupováno proti klasickému smýšlení. Náběžní štítek má navíc, jako nosný a zprostředkovávající článek, dosedat na tuto krycí desku, která uchopí a zpracuje jeho břemeno. Na vyšebrodských člancích bylo nejen upuštěno od krycí desky, ale navíc byla konzola od štítků oddělena profilem o obloučku mezi dvěma výžlabky – to naprosto zkrěhčuje místo dosedu mohutných náběžních štítků na konzolu a popírá nosnou funkci celého článku.

V případě, že by nešlo o náběžní štítky, ale konzolovou příporu, můžeme zde hovořit o přímém náběhu žebra do podpory (VŠETEČKA 1973, 62; KUTHAN 1983, 237). Konzolová přípora je právě pro cisterckou architekturu tak typická – viz. LÍBAL 1948b, 13; dále viz podsekávání přípor a podsazení konzolou, což můžeme na základě názoru D. Líbala (LÍBAL 1956, 127) pokládat za houževnatý cisterciácký prvek. Konzolovou příporu v tomto článku, v případě kaple Andělů strážných, spatřuje D. Líbal (LÍBAL 2001, 582).

Všetečková skepse (viz contrecourbe) je, zdá se, na místě a prvek je hodnocen jako protáhlý náběžní štítek, který se ale mohl stát předzvěstí přímého náběhu (VŠETEČKA 1973, 63). Na místě je připomenout první poznaný přímý náběh ve střední Evropě, se kterým se setkáváme v klášterním kostele v Imbachu z doby kolem r. 1280 (KUTHAN 1983, 324, pozn. 48). Za jeden z prvních přímých náběhů u nás je považován náběh nejsevernějších klenebních žebor nejsevernějšího pole východní lodi zlatokorunského klášterního kostela (KUTHAN 1983, 296).

Přestože jsou přímé náběhy spojovány až s atektonickým a neklasicky uvažujícím počínáním, a dále s dobou konce století (*Imbach*, 1280; *Zlatá Koruna*, kolem 1300),²³³ nelze přehlédnout zvláštní směřování burgundské architektury 12. století (pasy a diagonální žebra sbíhající až k zemi). Rozhodně nelze následné příklady uvádět v úzkou souvislost s přímými náběhy, natož s těmito dvěma jihočeskými kláštery, ale spíše jde o představení tendencí, které ukazují na nevyzpytatelnost pevného datování příšedších prvků a stejně tak nevyzpytatelnost tvůrčího ducha:

V klášteře *Silvanès* jsou meziklenební pasy dvoulodní síně východního křídla kláštera svedeny bez jakéhokoliv přerušení až do podpory a žebra kleneb, která sbíhají mezi nimi, jsou směrem dolů kónicky zúžená, jak je tomu i na stěnách – už toto snažení 50. let 12. století lze brát jako paralelu k uvažování při zpracování přímých náběhů vrcholné gotiky.²³⁴ Podobné řešení můžeme vidět v případě kláštera *Fountains*, kde jsou žebra a meziklenební pasy svedena po obvodu sloupu až k zemi a tvoří z něj trojúhelnými negativy probraný polygon.²³⁵

Rozřešení charakteru vyšebrodského článku je nereálné. Líbal se kloní k termínu konzolová přípora, Všetečka s Kuthanem ke konzole s náběžními štítky, přesto ale skepticky poukazují na možnost práce s příporou a přímými náběhy. Václav Mencl je Všetečkou popotahován za nerozhodnost.²³⁶ Z argumentace se mi zdá být nejpříjemnější *hra s konzolou a náběžními štítky*, jak jednoduše předpokládal Všetečka²³⁷ — za nepřímou inspiraci a předchůdce jakéhosi redukcujícího a formujícího fenoménu uvádí nejprve konzoly v koutech bočních lodí píseckého děkanského kostela, arkádových ochozů na Zvíkově nebo písecký dům U Páva. U všech zmíněných staveb je náběžní štítek formován do stejné šířky a tvaru, jaký má polygonální konzola, a oba články jsou před splynutím v jeden chráněny proložením širší krycí deskou. Dalším stupněm se tak stává onen redukční přístup, který krycí desku vynechá a polygonální konzola téměř sroste se stejně tvarovaným blokem náběžních štítků — tak by tomu bylo v případě kostela sv. Havla v Myšenci nebo horní tvrze v Kestřanech.²³⁸

²³³ Pro V. Mencla (MENCL 1969, 323) přímý náběh kolem roku 1300 v Sedlci, na Zlaté Koruně až 1310-30.

²³⁴ LÍBAL 1956, 118.

²³⁵ Takovýto útvar lze v podstatě vidět i v kapitulní síni na Zlaté Koruně. Hruškovcová žebra jsou svedena na stylizované hlavice, které jako by je vrátily do neopracovaného tvaru a žebra tak k patkám pilířů pokračovala v klínovém profilu.

²³⁶ VŠETEČKA 1973, 63 poukazuje na Menclovu rozštěpenost v důsledku různých pojmenování jednoho jediného prvku; MENCL 1950, 14 považuje článek za konzolu s náběžními štítky.

²³⁷ VŠETEČKA 1973, 63- 64.

²³⁸ Ibidem.

V obou těchto případech je konzola od štítků oddělena pouhým zářezem,²³⁹ který, stejně jako profil ve vyšebrodských kaplích, podkopává nezlomnost nosných článků.

Vypuštění krycí desky se podle Všetečky stalo řešením k vertikalizaci nosných článků²⁴⁰ a srůst se stal jen vedlejším jevem.²⁴¹ Takový srůst v důsledku poklasické dekonstrukce máme podle autora sledovat ve Vyšším Brodě.

Kestřanské a myšenecké konzoly jsou přes svou pokročilost, spočívající v redukci vlastní skladby, proporčně stále svázány s nedeformovanými prvky rané gotiky; vyšebrodské konzoly, jak už uvedl V. Mencl, pracují s „*vypjatou expresivní deformací*.“²⁴² Formování náběžních štítků je tedy blízké poklasickému citění plného vypjatosti, expresivity a převýšení, přesto se použitím samotných štítků váže k raně gotické tradici – právě náběžní štítky jsou článkem, který má zpracovávat tíhu masivní klenby a zprostředkovávat ji podporám; jeho užití stále ukazuje na klenbu jako břemeno.²⁴³ To je v protikladu k poklasicky citěným klenbám, jejichž vrcholnice se blíží co největší vodorovnosti a otvírají tak jednotlivá klenební pole – právě poklasická gotika klenební kápě vytlačuje a otvírá.²⁴⁴

S protáhlými náběžními štítky se setkáváme v předsíni kostela v Baumgartenbergu,²⁴⁵ ale stejně tak v presbytáři kostela sv. Jiljí v Popradu. V přízemních prostorách hradu Křivoklát [3C] se lze setkat s kubicky mohutnými náběžními štítky, které se sbíhají do trojúhelníku, jehož vrchol přechází v hrot hruškovcového žebra. Podobné, méně geometrizované, nalezneme ve vedlejší místnosti. Zde je nadále otázkou, jestli jsou ze 13. století, nebo jsou výrazně mladší,²⁴⁶ čemuž může napovídat jejich ojedinělost (v nejvýchodnější místnosti nese takový výrazný náběžní štítek jediná, jihozápadní, konzola; severozápadní konzola má náběžní štítek nižší, ale celým svým tvarováním a principem je analogická konzole jihozápadní – ta je v mnohem lepším stavu a dovoluje uvažovat o původní konzole/SZ/ a mladší napodobenině/JZ/).²⁴⁷ Pan dr. Macek si všímá náběžníkovitého vykrojení dvou konzol, jejichž fotografie jsou v příloze. Za akceptovatelné (prizmatem 13.

²³⁹ Ibidem; KUTHAN 1994, 242 pracuje s přímým přechodem bloku náběžních štítků do jehlancové konzoly.

²⁴⁰ VŠETEČKA 1973, 64 v odkazu na V. Mencla (MENCL 1950, 14).

²⁴¹ VŠETEČKA 1973, 64.

²⁴² VŠETEČKA 1973, 65.

²⁴³ Ibidem.

²⁴⁴ VŠETEČKA 1973, 39

²⁴⁵ KUTHAN 1975, 155, pozn. 20. Klášterní kostel v Baumgartenbergu byl dokončen před rokem 1272 (KUTHAN 1991, 91, pozn. 48).

²⁴⁶ K této problematice dr. Macek – uvažuje o vědomém, až kunsthistorickém historismu jagelonské stavební etapy. Naddimenzování návěžního štítu nám může připomenout protažení článků ve Vyšším Brodě a na Zlaté Koruně, ale také geometrizující hlavici křivoklátského nádvoří (k této variantě S. Vrablík).

²⁴⁷ Samotná konzola je jehlancová, vyžlabena. Přes ustupující krček na ni nasedá jednoduchý obdélný abakus a z něj stoupá, mírně užší, blok návěžního štítu (JZ).

století) považuje vykrojení měkké, až drápkovité, zatímco mu je přímá hrana druhého vykrojení jedním z argumentů pro pozdní dataci těchto konzol.

Rostlinný dekor, který nalézáme na vyšebrodských jehlancových konzolkách, je poplatný více slohovým názorům najednou. Přes téměř naturalistický dekor, typický pro klasickou gotiku, se zde setkáváme s dekorem tuhnoucím i expresivně zvířeným. Kovové tuhnutí, které spatřujeme např. na portálku kaple Andělů strážných, se následně promění v přehnaný a nerealistický pohyb, jakési „*vyvrcholení abstrahujícího procesu*.“²⁴⁸ Slohová rozštěpenost, jistě důsledek působnosti různých kameníků, je důvodem k nerelevantnosti v případě opření se o ornamentiku jako o zásadní a určující datační prvek.²⁴⁹ Vzpomeňme osecký portál východního křídla ambitu. Levý pár protáhlých kalichových hlavic je objímán úponky životné rostlinky, která vyrůstá z prostoru mezi nimi. Pravý pár je tvarově deformován, nesouměrně protažen, a plochu hlavic zdobí dvě řady schematicky pojatých listů s visícími plody. Každý z párů je dekorativně odlišný, přestože jsou oba vlastní jedinému portálu.

Přesto je zásadní zmínit dekorativní drobnost společnou pro kapli Panny Marie a jedinou konzolu kaple Andělů strážných. Všetečka²⁵⁰ i Mencl²⁵¹ si všímá již téměř neidentifikovatelného rostlinného dekoru při přechodu mezi štítky a žebrem v nejnižší vyšebrodské kapli. Opravdu zde sledujeme jakýsi pórovitý povrch, který zastihuje náběžníkovité vykrojení. Na druhé konzole západní stěny kaple Andělů strážných (z jihu) je jako na jediném zlatokorunském článku provedeno několik životně působících lístků, které zakrývají náběžníkový přechod [4E]. *Jedná se, podle mě, o další, sice ojedinělý a specifický, nýbrž důkaz o bezprostřední souvislosti obou staveb.*²⁵² Ležaté lístky na Zlaté Koruně jsou P. Kroupou²⁵³ považovány za prvek výjimečný a vzpomíná paralelní náběžníkové krytí na záp. portálu proboštského kostela v Polici n. Metují.

Chórové kaple jsou tedy hmotnou architekturou, s jejíž základní archaičností si hrají poklasické prvky, jako je amorfní profil, ale také negativní vyžlabení hran arkády, její

²⁴⁸ VŠETEČKA 1973, 58.

²⁴⁹ VŠETEČKA 1973, 59.

²⁵⁰ VŠETEČKA 1973, 61.

²⁵¹ MENCL 1969, 316.

²⁵² Nikoliv v osobě jednoho mistra, ale ve výměně kameníků; argumentace a závěry k souvislosti obou klášterů jsou rozebrány v Závěru práce.

²⁵³ KROUPA 2019, 222.

samotné neklasické nepodložení pasem a užití nosných článků, které jako by ukazovaly cestu k nedalekému linearismu, pod jehož vedením přestane architektura dosedat, ale vzlétne.

Zbytek východní části kostela nese jiný slohový výraz. Tvaroslovným rejstříkem se hlásí k prostředkům klasické gotiky. Příčná loď klášterního kostela je rozdělena na čtyři, zhruba obdélná, podélně položená pole a čtverec křížení. Stejně jako příčně obdélné pole chóru jsou zaklenuta žebrovou křížovou klenbou.

Meziklenební pasy jsou profilovány jako diagonální žebra a triumfální oblouk je profilován a pojat stejně tak, čímž dochází k jakémusi sjednocení prostoru chóru a presbyteria s transeptem.²⁵⁴

Klenba chóru se zdá Všetečkovi archaičtější,²⁵⁵ zato se starší přípory příčné lodi podílejí na vynášení klenby, kterou lze dle stejného autora nazvat klenbou pokročilejší. Zatímco v závěru sledujeme kvůli stoupání vrcholnice stále jakousi aditivnost polí, v transeptu se klenební oblouky zvyšují, vrcholnice mezi jejich záklenky a svorníky jsou stále ve vodorovnější poloze a dochází tak k výraznějšímu splynutí a neoddělení jednotlivých polí.²⁵⁶ To však bude souviset s pozdějším zaklenutím, které muselo přijít až po osazení polygonálních přípor náležících jinému slohovému výrazu.²⁵⁷

Slohová rozdílnost mezi chórovými kaplemi a klasicky utvářeným závěrem s příčnou lodí může být zarážející, ale s řešením, založeném na stejném poměru, pracujeme i v případě zmíněného klášterního kostela ve Žďáru nad Sázavou. Za důvod k tomuto řešení můžeme považovat nejen vztah užitého tvarosloví k měřítku prostoru, ale také východiska ideová. Důležitějším částem je přiřknut rejstřík gotiky klasické, zatímco méně významné části dekoruje mluva polygonálních a jednodušších článků – to sledujeme na pojetí bočních lodí a lodi hlavní v dómu Vídeňského Nového Města.²⁵⁸

²⁵⁴ VŠETEČKA 1973, 36; Střední svazková přípora je vždy mohutnější, a tak lze uvažovat o původním záměru oddělit klenební pole výraznějšími meziklenebními pasy (Ibidem).

²⁵⁵ VŠETEČKA 1973, 39-40.

²⁵⁶ VŠETEČKA 1973, 41.

²⁵⁷ K tomu KUTHAN 1983.

²⁵⁸ KUTHAN 1991, 50.

8. 3 Kapitulní síň ve Vyšším Brodě

Kapitulní síň je přisazena k jižní stěně sakristie a spolu s východním křídlem konventu oproti ní ustupuje mírně na západ. Vyzdvižena je nad čtvercovým půdorysem a vždy třemi otvory otevřena na západ a k východu. Z křížové chodby je uvedena hrotitým portálem a dvěma okny, což je schéma vlastní mj. kapitulní síni ve Zlaté Koruně či Oseku, kde má každému otvoru odpovídat samostatný úsek dvou křížově zaklenutých travé jdoucích za sebou a otvory nás tím tak jaksi připravují na vnitřní uspořádání prostoru. Vyšebrodská kapitulní síň této aditivnosti polí a následné rozdělitelnosti postrádá — oproti zmiňovaným kapitulním síním jde o jakousi centrálu vloženou do organismu kláštera, jejíž svazující klenební systém nedovoluje její rozčlankování a prostora tak není založena na klasickém aditivním přístupu skladby. Takové povahy nabývá právě kvůli trojapráskům, které se tak podepsaly na charakteru zvíkovské ochozové chodby při stěně hlavního sálu.

V ose vstupního portálu je usazen centrální svazkový pilíř, na který sbíhají čtyři trojapráskové klenby. Samotný trojaprásek, obkročnou klenbu, můžeme brát jako projev poklasického cítění²⁵⁹ a nalezneme jej právě třeba v prvním patře východního křídla hradu Zvíkova. Aditivnost jednotlivých travé, příznačných pro klasickou gotiku, je na Zvíkově vytlačena jednolitým, až vlnivým proudem skákavých kleneb, které z poskládaných čtvercových polí utvořily jednotnou a nerozdělitelnou linii a zhruba o sto let předešly sjednocující klenby Petra Parlěře.²⁶⁰ V případě vyšebrodské kapitulní síně je uvažováno o několika důvodech pro zvolené zaklenutí. Mluvme o důvodech **uměleckých (a)** a **prakticko-technických (b)**, jejichž provedení se nadále podřizovalo dalším rozhodnutím.

V ose vstupního portálu je vedle svazkového pilíře zasazena rozeta, kdy jsou tyto dva otvory – vchod a rozeta – důvody, proč nemohlo být užito klasických křížových kleneb, jejichž pasy by zákonitě neměly možnost opory ve stěně, jak se domníval D. Líbal, popř. V. Všetěčka (také v intencích smýšlení o technických důvodech), který uvažuje o řešení jako o nutnosti vzhledem k výškovému rozdílu mezi niveau kapituly a ambitů.²⁶¹ Václav Mencl se v odkazu

²⁵⁹ KUTHAN 1993, 164.

²⁶⁰ V případě řazení jednoduchých trojaprásků vedle sebe nebudou svorníky při střední ose klenby a pás klenby se tak stává nejednotným a roztřeseným. Parlěřovo zrcadlení trojaprásků vytváří klenbu, která má svou osu, co by procházela každým z případných svorníků (střetnutí žeber); k tomu diskuse (*Světy Petra Parlěře*, 9. 1. 2019).

²⁶¹ Na Líbalovu teorii odkazuje Všetěčka (VŠETEČKA 1973, 134 k: Dobroslav LÍBAL: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha 1948). Všetěčka odkazuje na řešení kapituly na Sázavě (s. 135) a uvádí jej jako konstrukční zákrok, který se mohl odehrát i zde, ale s většími tvůrčími následky a rozhodnutími. PAVEL 1932, 22 uvažuje o křížové klenbě s výsečemi v rozích. Tak by šlo uvažovat pouze z půdorysu – sbíhání na střední pilíř znemožňuje pojmenování klenebního řešení jako křížové klenby – leda by se uvažovalo o *nepravé křížové klenbě*, jak je tomu v kouřimské kryptě v případě nepravé klenby hvězdicové, ale to je již mírně překombinovaná úvaha o klenebním řešení.

Zajímavé je ale také „trojapráskité řešení“ Villadra d'Honnecourt (k tomu KUTHAN 1983, 246).

na skladbu svazkového pilíře klonil k záměru na zaklenuť čtyřmi křížovými klenbami, který se v průběhu stavby změnil v zaklenuť trojpraprsky.²⁶² V případě Vyššího Brodu navíc musíme pracovat s Menclovým vnímáním trojpraprscité klenby.²⁶³

V. Všetečka zastává teorii o jednotném zaklenuť z převážně praktických důvodů (b) a indicie (umožňující horovat pro dvě etapy výstavby) přibírá za příklady poklasické tvaroslovné hry (osm přípor pro čtyři výběhy). Na druhou stranu je to V. Mencl, který uvažuje o plánu prvním a druhém, kdy bylo křížové zaklenuť nahrazeno neaditivním trojpraprscitým. Takovou proměnu lze akceptovat za výsledek tvůrčího přístupu (a). Honnecourtova kapitulní síň zde mohla dojít redukce,²⁶⁴ což jí dává statut umělecké, nikoliv technické představy formování architektury. Počítejme tedy poklasicky hodnocený svazkový pilíř jako pozůstatek většího záměru, který se již nestačil propsat do klenebního řešení, jak je o tom přesvědčen pan dr. Macek (Honnecourt).²⁶⁵

Menclova a Mackova dvoufázovost výstavby se zdá mnohem přesvědčivější pro odraz ve finálním řešení, než hledání mistrova intelektu na příkladu poklasické deformace střední podpory.²⁶⁶

Centrální svazkový pilíř je tvořen osmi sloupky s neprofilovanými patkami a protáhlými válcovitými hlavicemi. Patky bez výžlabků lze spojovat s prvky vlastními době Václava II., mezi kterými lze mj. jmenovat tuhnoucí dekor nebo splývání přípor,²⁶⁷ což jsou prvky patřící aparátu poklasické gotiky (na druhou stranu jsou splývavé přípory již v kostele Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře). Výrazně převýšené hlavice se ve Vyšším Brodě slily v jedinou masivní hlavici amorfně profilovanou.

Sokl je oktogonálního základu a každou z jeho stran zdobí motiv vimperku s kytkou na vrcholu, což můžeme brát opět jako tvůrčí hru s klasickým prvkem, který je původně

²⁶² MENCL 1969, 320.

²⁶³ MENCL 1969, 318-319; Reflektuje VŠETEČKA 1973, 132 – její užití nad obdélným půdorysem není obecně dle Všetečky „...motivováno konstrukčními, ale výtvarnými důvody.“ s čímž ale nelze pokaždé souhlasit – trojpraprsek je výrazně funkční řešení při výskytu otvoru naproti podpoře. V případě užití trojpraprsku nad trojúhelným půdorysem nemůžeme na jeho užití pohlížet jako na scelující výtvarný krok, nýbrž jako na jediné možné řešení a deformovanou klenbu křížovou, jak je tomu v případě vyšebrodských chórových kaplí — až pokud je užitá nad obdélným půdorysem, tak ji můžeme vnímat jako hříčku, která má prostor sjednotit — přes možnost užití křížové klenby je přistoupeno k posunutí podpor a změně rytmu prostoru nad hlavou (MENCL 1969, 318-319). Tak je tomu právě na Zvíkově, kdežto vyšebrodské klenby chórových kaplí odpovídají architektonickému kontextu.

²⁶⁴ K tomu pan dr. Macek (*Světy Petra Parléře*, 9. 1. 2019).

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ V případě znásobení trojpraprsků (sbíhajících na střední podporu) bychom dostali nepravou hvězdivou klenbu, jakou nalezneme v kryptě sv. Štěpána v Kouřimi. V tomto případě by byla Bachmannem naznačená spojitost (hojně opovrhována) bližší, než by se mohlo zdát.

²⁶⁷ LÍBAL 1948b, 48.

článkem ukončujícím, vrcholným, a který se tak má podílet na vertikalizaci svazkového pilíře.²⁶⁸ Vzlet je tak podle Všetečky v úplných počátcích podpořen užitím vimperku a přes zužující se hlavice pokračuje do těl náběžných štítků, která se svým objemem přizpůsobila dříkům a zdají se jejich pokračováním. V případě hlavic zde Všetečka sleduje určitou bezradnost a neschopnost odpoutání se od staršího schématu a mistr tak „*nedokáže se zbavit článku, který se staví proti jeho expresivní ideji, ani nedovede vymyslet tvar od základu nový.*“²⁶⁹ Autor zde sleduje jakýsi neustále kmitající pohyb – od vimperků nahoru, přes převýšené a křehké hlavice, které jsou ale stejně tak článkem usazujícím, a dále pak do náběžných štítků, co se tváří jako prorůstající pozůstatky oblých přípor a opět dovolují optický vzlet.

Podle mého názoru se jedná o přílišný konstrukt, kterým vyšebrodská kapitulní síň v průběhu uměnovědného bádání čelí. Vimperky na sokl opravdu nepatří, ale mám obavy z vyvozování tryskajícího pohybu a jeho několikanásobné (a na mistrově spoutanosti závislé) proměny. Snažím se vidět svazkový pilíř podléhající hravosti a dobové tendenci (splývání a protažení hlavic), který za sebou nemá tolik, kolik by se mohlo z literatury zdát. Mistrova snaha o vzlet, která je zpomalena příliš silnými kořeny a omezenou tvůrčí silou, se mi zdá poněkud nešťastnou úvahou. Na základě takových úvah se opět vracím k teoriím o výstavbě kapitulní síně a osm přípor středního pilíře se mi jeví být výsledkem nerealizování prvního plánu než cílené hry s vyprchávajícími principy klasické gotiky.

Zásadní je ale probrání sounáležitosti svazkového pilíře s užitým klenutím – *přípory v osách koutů jsou masívnější než přípory v osách stěn*²⁷⁰ a jsou to tedy ony, kdo drží sbíhající trojprasky. To se tedy na první pohled staví vůči Menclově teorii o prvotním plánu na zaklenutí čtyřmi křížovými klenbami, jejichž meziklenební pasy by tak musely být tenčí než žebra diagonální, popř. by mohutné pasy dosedaly na křehké podpory. Hmotové odlišení přípor pro osm stejných trojprasků, jakéžto zaklenutí zvažuje dr. Macek, se zdá také zvláštní, vezmeme-li v potaz situaci v klasicky laděných částech klášterního kostela. Zde mistr *plánoval* každému meziklenebnímu pasu širší příporu oproti diagonálním žebřům, jak by to bylo logické z jejich odlišného měřítka.²⁷¹ Představa, že jeden a tentýž mistr komponuje široké podpory pro odpovídající pasy, následně je zaklene žebry totožnými s diagonálními

²⁶⁸ Ibidem; VŠETEČKA 1973, 117.

²⁶⁹ VŠETEČKA 1973, 120.

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ K tomu VŠETEČKA 1973, 37. Žebra jsou ale proporčně stejná, což je změna oproti „tvaroslovné náladě“ podpor (Ibidem).

(kostel), a pak přistoupí k úplnému opaku, je přinejmenším zvláštní. Za této situace uvažujme buď o pravděpodobnosti slohově tendenční teorie Všečekovy (a), možnosti, že došlo k špatnému usazení podpory, tj. o 45° (b), nebo o následujících příkladech (c):

Uvádím namátkový příklad architektonického řešení, které by z principu připouštělo uvažovat o Menclově (křížová klenba) a Mackově (osm trojprasků) teorii, aniž by překážely proporční rozdíly mezi jednotlivými sloupky a dosedajícími žebry.

V bavorském *Immünsteru*²⁷² [I-D] sledujeme podporu o kvadratickém půdorysu. V jejích rozích jsou usazeny masivní válcové přípory, zatímco v osách stran vykukují pouhé rohy jakýchsi zapuštěných, o 45° pootočených pilířů. Hmotným klenebním pasům tak nosně (opticky aktivně) odpovídají právě tyto tenké hrany, zatímco jsou diagonály neseny mohutnými třičtvrtěsloupy.

Podporu na stejném principu nalezneme i jako reliktní kláštera v *Nepomuku* (čp. 39) [I-D].

Tyto (byť románské) příklady nám dávají možnost nahlédnout do činnosti architektů, kteří břemenu podkládají nejkřehčí podporu, zatímco břemenu menšímu podporu větší. Užití takovýchto článků nám umožňuje uvažovat o Menclových křížových klenbách, které by svými pasy musely dosedat na tenčí sloupky. Stejně tak by se dalo vysvětlit užití čtyř trojprasků na širší podpory a čtyř na podpory užší (Macek).

Přikláním se k teorii, že je zde trojprasek řešením praktickým (rozeta), ale uvedl jsem i argument pro velice dobře možné teorie V. Mencla a P. Macka. Románské příklady byly prostředkem a argumentem pro názory, které by se jejich řešení pokusily vyvrátit.

Oba románské příklady pracují s hmotnou válcovou příporou na „lehčí“ diagonále a s hranou pootočeného pilíře nesoucího klenební pasy. V druhém případě (Nepomuk) se takové pasy dají očekávat v osách stran krychlové hlavice.

V. Kuthanová²⁷³ pojímá nepomuckou podporu jako podporu o čtvercovém základu, se třičtvrtěsloupy v nárožích a na stranách o obloučku mezi výžlabky. Přikláním se spíše k hranám tušeného pilíře, který je pootočen o 45° a prostupuje mezi sloupky postavenými na čtvercovém základu, a hrany tak nejsou pouze povrchovým řešením. V odkazu na F.

²⁷² Zatím nemám blíže specifikovanou prostor.

²⁷³ KUTHANOVÁ 1977, 453.

Löfflera²⁷⁴ uvádí autorka²⁷⁵ za analogické přípory krypty dómu v *Merseburgu* (pol. 11 st.) a v *Paulinzelle* (pol. 12. st.). I zde nalezneme rozdílnosti. V Merseburgu jsou podpory uprostřed stran masivnější než v rozích a proporčně by tak odpovídaly hmotnějším pasům (které zde ale nejsou). Jediné paulinzelské články, které se mi podařilo lokalizovat, jsou taktéž jiného charakteru. Do strany pilíře je zapuštěn sloupek, zatímco nároží jsou pouze modelována atektonickým profilem. Sloupek je zde, jako v Merseburgu, dominantnější komponentou a svou velikostí odpovídá funkci, tj. drží pas mezilodních arkád.

S obdobným zapuštěním sloupku do jádra pilíře se nejspíše pracovalo ve würzburgském dómu, jak tomu nasvědčují stále viditelné stopy mezi sloupky a pilíři.²⁷⁶

Podle mého názoru nemůžeme merseburské a paulinzelské přípory (které jsem viděl) srovnávat s příklady v Illmünsteru a Nepomuku. Jejich podstatou je přidělení hmotnějšího břemene subtilnější podpoře a naopak. Merseburské a paulinzelské příklady jsou tak mnohem klasičtější ve smyslu tektonického a proporčního kladení nosných článků.

Za zajímavý příklad považuji zmínit profilaci oblouku hlavního vstupu do kostela Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře. Archivolta je zde složena ze dvou polygonálních prutů, které mezi sebou svírají ostrou hranu. Hodlám zde sledovat pouze formální paralelu, která dokazuje zájem o daný motiv, který lze nazvat jako soustavu dominantních článků na stranách a křehkého mezi nimi. V Nepomuku a Illmünsteru tak může jít o promyšlenou atektonickou hříčku, která by byla poplatná nadčasovému proudu „manýristické“ transformace článku,²⁷⁷ ale stejně tak o zálibu v pouhé formě. Připomeňme profilaci arkád v refektáři a na empoře kostela sv. Františka v Anežském klášteře, která je složena (alespoň v refektáři) z oblounu, centrálního výžlabku a vejcovce. Opět je zde sudostí výrazných prvků dosaženo zvláštního dojmu, který by nebyl vyvolán jedním masivním profilem ve středu.

²⁷⁴ F. LÖFFLER: *Der dom zu Merseburg*, Berlin 1960 (viz. KUTHANOVÁ 1977, 460, pozn. 81).

²⁷⁵ KUTHANOVÁ 1977, 460, pozn. 81.

²⁷⁶ K této informaci paní dr. D. Lunger-Štěrbová.

²⁷⁷ Za srovnání s manýristickou architekturou děkuji panu dr. Mackovi, který se v této otázce odkazoval na texty Maxe Dvořáka.

8. 4 První etapa výstavby vyšebrodského kláštera, shrnutí

Rozhraní první a druhé etapy výstavby kostela je zasazováno do prostoru nejuvýchodnějšího pole trojlodí, které je na severu s chórovou částí a transeptem svázáno stejně profilovaným soklem.²⁷⁸ Užití polygonálních přípor na západní stěně příčné lodi však ukazuje, že plné výše mohly tyto západněji situované části dosáhnout až během druhé stavební etapy, stejně jako samotná příčná loď, jejíž zaklenutí, závislé na mladších příporách, muselo přijít také v období pozdějším.²⁷⁹

O spojení jižní boční lodi se severním křídlem křížové chodby se stará portál zasazený do nejuvýchodnějšího pole trojlodí. I tento je produktem první stavební etapy²⁸⁰ a určuje tak její jižní část. V případě klášterního kostela považujeme za produkt první etapy závěrovou část a příčnou loď, k jejímuž zaklenutí došlo až v etapě druhé. Rozmezí je vytyčeno změnou profilace soklu na severu a portálem do ambitů na jihu. K nejstarším částem, ať už prvním, nebo současným s kostelem, patří sakristie, kapitulní síň a celé východní křídlo. Takováto situace je všeobecně přijímána a odkazuje na ní mj. půdorysné zakreslení ze stavebně-historického průzkumu V. Mencla z roku 1968.²⁸¹ Sporná část areálu, která je předmětem pozornosti následujícího odstavce, je v půdorysu vyznačena jako *nepřístupná*.

Z půdorysu se tak logicky odvíjí směr výstavby od východu k západu a za nejstarší části kláštera je tedy považována východní část kostela a prostory východního křídla bez ambitů. Jenomže je to právě západní křídlo, které bylo Menclovi nepřístupné, které ale Všetečka ve svém základu uvádí jako výsledek posledních let první etapy výstavby kláštera.²⁸² Postřeh zakládá na rozboru portálku konvršského křídla, který je půlkruhově uzavřen, s drobným oslím hřbetem, a který považuje za práci prvního mistra, významem prostory už umělecky nsvázaného.²⁸³ Všetečkovo snad až příliš přesvědčené mínění o hrách a téměř zosobnění prvního mistra nechme stranou, nicméně je právě toto zdrojem mých pochybností. Dle autora byl v první etapě v nějaké části vyzdvižen *celý* konvent.²⁸⁴ Již v případě Českých Budějovic bylo se závěrem kostela stavěno západní průčelí a severní zeď, ale jednalo se zde o vyloženě praktický počín, jako o uzavření města (západní zeď,

²⁷⁸ KUTHAN 1983, 237-238.

²⁷⁹ KUTHAN 1983, 229-230.

²⁸⁰ VŠETEČKA 1973, 80-81.

²⁸¹ MENCL 1968a, přiložený půdorys.

²⁸² VŠETEČKA 1973, 142, 145.

²⁸³ Ibidem.

²⁸⁴ Ibidem.

fortifikace) a také vůči městu (severní zeď).²⁸⁵ Stejně tak byl dle Líbala zlatokorunský klášterní kostel vystavěn k 1. čtvrtině 14. století sice ke třetímu páru pilířů, ale byla vyzdvižena i východní zeď s ambity²⁸⁶ a již stála Václavova loď.

Zarážející oslí hřbet, byť titěrný, navíc není na našem území v této době první. Se záklenkem formovaným oslím hřbetem se po polovině 13. století setkáváme ve Velké Blanici, na jižním portálu kostela sv. Jiljí, který je zařazován do staveb strakonické huti.²⁸⁷ Oslí hřbet je J. Kuthanem (v odkazu na E. Bachmanna²⁸⁸) zmiňován také koncem první poloviny 13. století v rakouském Heiligenkreutzu.

Zkusme tedy připustit, že k nejstarším částem vyšebrodského kláštera patří mimo závěrovou část kostela a prostory východního křídla konventu také určitá část konventu celého, příp. křídla západního. To vše si žádá důkladnější a časově náročnější bádání. Takový postup je však vzhledem k charakteru místa (a v této fázi práce) málo pravděpodobný.

²⁸⁵ LAVIČKA/KOVÁŘ 2017, 30.

²⁸⁶ LÍBAL 1974, 4, *Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie*.

²⁸⁷ KUTHAN 1972, 116.

²⁸⁸ KUTHAN 1972, 120, pozn. 113 k: Erich BACHMANN: Zisterzienserportale in Südböhmen. Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte III, Brünn-Wien-Leipzig 1939, 268.

9 ZLATÁ KORUNA

9. 1 Kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně

Vojtěchem Birnbaumem je kaple popsána jako architektura stále prezentující sloh doby Václava I., jak ho můžeme vidět na stavbách v Písku nebo na Zvíkově,²⁸⁹ a na první pohled ji tak zasazuje do nejrannějších let kláštera.

Za dobu zničení považuje Mencl²⁹⁰ roky po smrti Přemysla Otakara II. a spojuje s nimi výraznou zlatokorunskou destrukci, po níž se ale zachovalo obvodové zdivo kaple Andělů strážných, a s ní i portál zasazený do doby před rok 1278. V návaznosti na braniborské období a slohový rozbor (contrecourbe) lze podle Mencla na Zlaté Koruně počítat s výstavbou chórové části klášterního kostela a kapitulního křídla až v rozmezí let 1285-1310, a stejně tak ve Vyšším Brodě, jehož východní část náleží do doby 1290-1300, obdobně jako dostavěná část českobudějovického dominikánského presbytáře.²⁹¹ Je to hlavně contrecourbe, Menclm sledovaný na konci 13. století v Dijonu a Auxerre, který dává oběma klášterům jedinečnost a byl to pro Mencla „*první mistr vyšebrodský, který se po pohromách, spojených s katastrofou na Moravském poli, ujal stavby ve Zlaté Koruně.*“²⁹² Menclovo další datování na základě stručného SHP z roku 1968²⁹³ je rozděleno na dvě části. Za první etapu považuje loď kaple Andělů strážných, která byla stavěna od „roku založení“ do vítkovského nájezdu, resp. (a spíše) z této etapy zbyla pouze přízemní část stavby. Druhá etapa, ve které byl (podle profilace soklu) přistavěn presbytář, zaklenuta hlavní loď, dostavěno další podlaží a vztyčen vítězný oblouk, náleží době kolem roku 1290.

9. 1. 1 Portál

Výrazně převýšený portál je z důvodů původního schodiště vsazen mimo osu jižního průčelí. Výška se stává jedním z elementárních a naprosto určujících prvků, které portál charakterizují a upřesňují úvahy o jeho časovém zařazení. Proporční formování portálu zde

²⁸⁹ BIRNBAUM 1931, 110, 112, 116; Nepochybně jde o narážku na hmotnost, nepročleněnost a užití polygonálních forem, problém však spočívá v opomíjení postavy Přemysla Otakara II., kterého do kontextu význačného architektonického dění přinesl až pan prof. Kuthan. Za díla doby Václava I. je ještě dle Birnbauma považována Kouřim, Osek, plaská kaple, Staronová synagoga nebo Křivoklát. O promítnutí slohu doby Václava I. je přesvědčen i CHYTL 1931, 27.

²⁹⁰ MENCL 1969, 314.

²⁹¹ MENCL 1969, 315.

²⁹² MENCL 1969, 316; Mencl si contrecourbe všimá v kapli Andělů strážných a ve východním křídle vyšebrodského konventu, nikoliv v chórových kaplích.

²⁹³ MENCL 1968b.

není a nejspíše nebylo ničím ovlivněno.²⁹⁴ Obecně jsou zlatokorunské články proporčně vzletnější a vyšší než vyšebrodské, i ty stejného charakteru.

Portál je nezvykle převýšený a na první pohled se tak stává jedním z nejexpresivnějších článků kaple. Vzpomenout můžeme na vypjatost kleneb kaple bezděžské, která je právě kvůli (a nejen) vertikalizující tendenci někdy připisována až období vlády Václava II., tj. do 80. let 13. století.²⁹⁵

Zlatokorunský portál je ve své konstrukci relativně plochý a tvoří jej jeden pravoúhlý ústupek, do nějž jsou vsazeny monolitické sloupky. S obdobnou diferenciací sloupku s ústupkem se můžeme dost zřetelně setkat mj. na svazkových příporách ambitu Anežského kláštera a stejně tak je tato oddělovací tendence vnímána jako archaismus oproti vpíjení sloupků do hmoty, před kterou jsou vloženy.²⁹⁶ Již ve starší architektuře se můžeme setkat s vpíjením a rozhodně jej nelze jako samostatný prvek akceptovat jako zásadní pro určení doby vzniku, nicméně nelze popřít tendenci, pro kterou je tento postup postupného splývání příznačný. Hlavice nejsou nijak protáhlé a zdá se, že držely prut, který se měl zdát pokračováním válcových dřívů. S něčím takovým se setkáváme u portálu ve Vyšším Brodě a opět je toto prorůstání přijímáno jako znak vertikalizující tendence, která popírá hlavici jako tektonický horizontální a ukončující článek.²⁹⁷ Opět musíme být skeptičtí k ideálnímu menclovskému schématu, prorůstání prutu je přeci jen vlastní mnoha portálům doby z úplných počátků gotiky na našem území. Přesto jej nesmíme zavrhnout jako nevalidní datační prvek, jen jej musíme brát jako jeden z dílčích indicií, na základě jejichž poznání můžeme uvažovat o dataci. Samotné prorůstání prutu není známkou progresu.

Nesmírně zajímavým se jeví fragment, který je nyní uložen v expozici olomouckého muzea. Jedná se svazkovou hlavici o klasické stavbě prstence, hlavice a abaku. Na hlavici očividně, dle stop na krycí desce, nasedalo žebro hruškovcového profilu, jehož profil se ale promítnul dolů a určil tak tvar hlavice pod sebou — došlo zde ke splnutí a překrytí dvou prvků v jeden: hruškovcový profil se tedy nezačal formovat nad abakem, ale už pod ním, a kalich, dosud pokrytý listovím (!), se stal hruškovcem a tudíž počátkem navazujícího žebra.

²⁹⁴ Tak tomu bylo nejspíš v případě portálu, který vedl na točité schodiště v síle zdi kaple, a jehož fragment je dnes uložen v prostore bývalého dormitáře Malého konventu. Fragment nese vyobrazení Boží pravice, která je rámována reliéfně zvýrazněným trojlístem, resp. jeho osovým listem a pozůstatky po listech postranních. Celý reliéf se zdá být mírně stlačen a zdeformován oproti např. trojlístu portálu vyšebrodského, s kterým je autorsky spojován. Zdá se, že je zde disproporčnost řešením vycházejícím z podmínek, které byly portálu dány. Točité schodiště nabízelo velmi stísněný prostor pro osazení portálu běžné velikosti a stlačení fragmentu tak může být pouhým výsledkem snahy zasadit jej do prostoru. Obdobný případ můžeme snad sledovat na fragmentu trojlístem zdobeného portálu, který je druhotně zazděn do severní stěny velehradského klášterního kostela.

²⁹⁵ K tomuto KUTHAN 1982, 200 v odkazu na J. Homolku.

²⁹⁶ Ideální schéma vývoje v duchu V. Mencla.

²⁹⁷ K obdobnému (portál vyšebrodský) opět V. Mencl.

Došlo zde k tiché vertikalizaci soustavy podpor a břemene a do běžné klasické soustavy se počal vtírat nastupující linearismus. Nevíme, na jakou podporu hlavice nasedala. Můžeme si klást otázku, jestli šlo o klasický sloupek, nebo pokračující profil hruškovce.²⁹⁸

Sloupky zlatokorunského portálku spočívají na polygonálních soklech a po stranách jsou doplněny profily atektonického původu. V profilech nehledáme přípory, ale jedná se pouze o obloun vejcovcového profilu vně a o vnitřní výžlabek, který u soklu vybíhá v drápek. Seběhnutí do drápku je bráno jako archaismus,²⁹⁹ ale musíme si uvědomit, že jde vlastně jen o prostředek k přechodu mezi výžlabkem do hrany.

Polygonální sokly jsou podloženy jehlancovými konzolami, což je považováno za krok vlastní poklasické gotice. A opravdu zde dochází k popření pravidel, kdy je veškerá tíha nesená pouhou konzolou, článkem, který k tomu není určený. Tíhu všeho nad sebou tak drží přípory v klášterním kostele v Sedlci (před 1300), nebo portál v Oseku, který je v této souvislosti zmiňován a datován do poslední třetiny století.³⁰⁰ Konzolou je podepřen taktéž prut osového okna kaple sv. Kateřiny v Chomutově. Vůbec je zajímavé sledovat „*fenomén podkládání*“: lze vysledovat tendenci, která pracuje s poukázáním na tíhu neseného, a která pod touto imaginární tíhou deformuje patky, které se rozšiřují a povolují.³⁰¹ Následně přetékají přes jim dané sokly a kameník je přinucen k jejich podepření. Jsme toho svědky na fragmentech z Hradiště nad Jizerou (*pražské lapidarium*), v Kremži nad Dunajem (*dominikánský kostel*), v průchodu na Zvíkově, zachovaly se také fragmenty v Anežském klášteře, a stejně tak i mimo naše území (*klášterní kostel v Kostanjevici/Landstraß, Kraňsko*).³⁰² Tektonický princip je zde dotažen do krajnosti a architekturou je demonstrována tíha, kterou je nucena nést. Oproti tomu se zaměříme na portál kaple Andělů strážných nebo na portál osecký: konzoly tu sice také podpírají, ale ve výrazu (ve zprávě architektury pro diváka), se dostáváme do úplně jiné roviny. Místo tíhy zde vnímáme naprostou lehkost a odhmotnění celého těžkého a pod vahou trpícího kamene. Pro diváka se portál vznáší nad zemí a k propojení stěny s terénem nedochází.

Demonstrace tíhy a úlohy nesoucího a neseného je pryč, dochází k odlehčení, a tím je zlatokorunský portál, ne v detailu, ale v principu poplatný době, která klasickou gotiku popřela. Na druhou stranu berme v potaz obecně cistercky oblíbené podkládání přípor. Musíme sledovat rozdíl mezi konzolovou příporou a takovými portály, jaké uvádím. Zdá se,

²⁹⁸ Na upozornění k možnosti o pokračujícím profilu děkuji panu MgA. Fr. R. Václavíkovi.

²⁹⁹ K tomu VŠETEČKA 1973 v případě hodnocení vítězných oblouků chórových kaplí ve Vyšším Brodě.

³⁰⁰ KUTHAN 1983, 140.

³⁰¹ SOUKUPOVÁ 2016, 183 (na příkladech, inv. č. P 9940, P 9941; oba příklady z 30., 40. let 13. století (Ibidem).

³⁰² Ke konzolkám pod patkami (viz Tišnov) KUTHAN 1975, 87 (k tomu 131, pozn. 162).

že je hlavním rozdílem neurčitelná výška. Těleso musí klesnout na takovou úroveň, aby se opravdu vznášelo jen kousek nad zemí. Jedná se o velice subjektivně hodnocené řešení, jehož výsledek závisí doslova na centimetrech. V tomto případě pak můžeme z „řady“ vyloučit chomutovské podepření středního prutu, ale ostatní příklady se mi zdají relevantní pro jejich hodnocení jako hry s architekturou a psychikou diváka. Vzdálenost od konzoly k zemi (v poměru k výšce a břemenu) je zásadní, ale přitom křehká a choulostivá záležitost.

Tympanon je držen konzolami s figurálním námětem, resp. konzolami, které jsou kamennými postavami, jak tomu můžeme vidět už na mnohem starších stavbách, jako je např. portál kostela sv. Prokopa v Třebíči.

Vznik portálu je kladen do doby kolem roku 1270 — k této době vede slohový rozbor J. Kuthana³⁰³ a odpovídá tomu i hodnocení rostlinného dekoru po reflexi jeho vývoje (tuhnutí dekoru). V. Mencl³⁰⁴ datuje portál do doby před rokem 1278 a činí tak určitě z přesvědčení o nečinnosti za poručnictví Oty Braniborského, která se podepsala i na stavební aktivitě ve Vyšším Brodě a Českých Budějovicích (v tomto případě se zdá být relevantní úvaha o vlivu vítkovského odboje).³⁰⁵ Stavební zásahy kolem roku 1290 mají totiž jiný slohový nádech, nicméně to nevylučuje existenci dvou paralelních slohových názorů.

P. Kroupa jej jednou datuje do 80. let 13. století,³⁰⁶ v druhém případě zmiňuje freiburgský portál z rozmezí let 1290-1306.³⁰⁷

Podle mého názoru je portál pozůstatkem první stavební etapy, která lze vytyčit hladinou minimálně ve výšce jeho záklenku a také kamenickými značkami opěráků, které jsou pod touto hladinou, ale i nad ní (cca 400; viz. kap. 9. 2). Oproti tomu je pro pana dr. Kováře³⁰⁸ formován poklasickými principy a s tak ranou datací se neztotožňuje.

Pokročilst na portálu sledujeme ve výrazném převýšení a v podložení konzolkami, archaizující je půdorysné řešení, konzoly pod tympanonem, a to mě, spolu s průzkumem kamenických značek, vede k představě o době vzniku před vypleněním kláštera (1277).

³⁰³ KUTHAN 1983, 292.

³⁰⁴ MENCL 1960, 115.

³⁰⁵ MENCL 1969, 315.

³⁰⁶ KROUPA 1983, 191.

³⁰⁷ KROUPA 2019, 220.

³⁰⁸ Korespondenční konzultace, 27. 5. 2019.

9. 1. 2 Nosné články

Meziklenební a diagonální žebra kleneb kaple Andělů strážných dosedají po celém obvodu na polygonální články usazené 3,5 metru nad zemí³⁰⁹ a klenební systém se tak v přízemí nikterak nedotýká země. Výrazně protáhlé polygonální články jsou podepřené ztracenými konzolkami a ty zabaleny do sochařsky vyvedené rostlinné dekorace [II-H]. S žebry se stýkají za pomoci náběžních štítků.

Zlatokorunské konzoly [4E][5F] jsou vzletnější variantou konzol vyšebrodských chórových kaplí.

Konzoly jsou na Zlaté Koruně stejné jak pro loď, tak pro presbytář. Takové významové neoddělení je atypické, vezmeme-li v potaz, že jsou i závěrová okenní ostění složitější než ostění hlavní lodi.

Dekor zlatokorunských konzol je různý a nehodlám se o něj opírat jako o relevantní pramen pro určení časové posloupnosti. Lístky, které kryjí přechod mezi náběžními štítky a žebry (viz. Police n. Metují),³¹⁰ jsou relativně dost naturalistické, stejně jako se živěji jeví dekor dalších dvou konzol (především /ch/, na konzole /i/ přerůstá lístek přes hranu profilu). Další konzoly jsou kryty buclatými a schematizovanými listy, které jsou nepřirozeně rozloženy v jednotlivých pásech, vždy o půl taktu posunutých (/a/, /d/). Vertikální kadeřavé lupeny, které vyrůstají z trojlístů při abaku, jsou vlastní konzole v presbytáři (/e/), která jako jediná pracuje s vertikálně postavenými lupeny, jaké vidíme ve schematizovanější formě např. na jihovýchodní konzole předsíně křivoklátské kaple [6G].

Klínová žebra s obloučkem zde sbíhají do svazečku klínů, obloučky mizí a výběh žeber je tak tvořen seskupením klínových profilů. Totéž platí pro první patro kaple, ale i kapitulní síň. Dochází zde ke srůstu žeber, kterýžto výsledek podporuje vertikalitu a lineárnost článku. Paralelou tak mohou být svazkové přípory v presbytáři chebského kostela.

9. 1. 3 Vlnivý profil

Na Zlaté Koruně sledujeme vlnivý profil na ostění oken spodní etáže [8J] a také na vítězném oblouku kaple Andělů strážných [7I].

Analyticky odkrytá ostění jsou nálevkovitě utvářena a asymetricky tvarována profilem o jednom obloučku. Směrem zvenku je ostění profilováno mělkým protáhlým výžlabkem a z něj vláčně vytaženým obloučkem, který dosedá na rovnou plochu vnitřního ostění. Středem

³⁰⁹ LÍBAL 2001, 582.

³¹⁰ K polické analogii P. Kroupa (2019).

ostění není výžlabek (stezka), nýbrž tažený obloun, který se zdá pozůstatkem dříku v ostění okna. Obdobně jsou profilovány i fragmenty ostění oken ubouraného presbytáře. Zde je nicméně na vnější straně ostění přidán zářez, který tak dává závěrovým oknům bohatší formu.

Vítězný oblouk kaple je tvořen ústředním a masivním hruškovcem, za kterým ostění postupně ustupuje ve vlnivé křivce, která dovoluje uvažovat o ideově popřených příporách (příklad Rodez).

Tento prvek lze vysledovat v oblasti severní Francie, a to na katedrálách nejdříve v *Beauvais* a následně v *Rodez*, dále pak v kostele St. Germain v *Auxerre*, u nichž byl tento prvek, zv. *contercourbe*, záležitostí až konce 13. století, což vedlo i k pozdní dataci zlatokorunské kaple.³¹¹ Vlnivou amorfní membránou je doplněn portál kostela v *Bilině* (2. pol 14. století), jehož sochařská výzdoba tak z části nastupuje cestu ladnému vlnivému minimalismu, který je tak zklidněným opakem ostrých přípor a linearizujících profilů.³¹²

9. 1. 4 Sokl vítězného oblouku

Sokl svým tvarováním sleduje profilaci vítězného oblouku nad sebou. Pro přechod mezi profilem a soklem je užito jemného reliéfního oblounu, který upomíná na klasickou soustavu přípory a pod membránou dává tušit patkám a amorfizovaným dříkům.³¹³

Dříky na patkách a stěna mezi nimi se zde slily pod vlivem *contrecourbe* v jeden poddajný profil, kdy se tak patky (přes vložené konkávní vybrání) vlily navzájem do sebe. Na to ostatně poukazuje právě onen drobný reliéfní oblounek, jako pozůstatek profilace patky, který všechny ponořené dříky a patky spojuje v jedno – tedy ve vlnivou membránu vybíhající v mohutný hruškovec.

Z drobného reliéfního oblounku se odvíjí sbíhající plocha splynutých patek.

Zásadní je (pokud vím, tak dosud nereflektované)³¹⁴ dekorování jejich pláště [7I][9K][10L]. Na první pohled se jeví jako pozdně gotické diamantování, přesto je mírně nepravděpodobné, že by byla výsledkem oprav kolem roku 1500 právě výzdoba soklu

³¹¹ KUTHAN 1983, 261 (pozn. 44).

³¹² K bílinskému portálu pan dr. Macek (*Světy Petra Parlěře*).

³¹³ To je mi jedním z hlavních argumentů pro uznání zlatokorunské recepcy *contrecourbe*, který se (profil), podle mého názoru, ve Vyšším Brodě neobjevuje v pochopené podobě a sledujeme tam pouhé zjemnění hran obyčejného ústupku.

³¹⁴ Během konzultací k vlastnímu zařazení, a za které moc děkuji, jsem se dozvěděl, že je znám panu dr. M. Kovářovi.

vítězného oblouku. Sokl svou profilací, výškou a zapojením do hmoty oblouku přesvědčuje o své původnosti.³¹⁵

Prostředkem k vytvoření dekoru jsou do hmoty vysekávané trojboké jehlance.

Je na místě uvažovat o dvou přístupech, které mohly vést k výslednému ornamentu:

- a) dekor se zdá být nahodilý, ale můžeme v něm vysledovat obrazec *hvězdy*, která je sice místy deformovaná, ale zdá se být tvarem převažujícím a chtěným. Z hlediska přístupu bychom sledovali negativní přístup (trojboké jehlance), které by měly za cíl vytvarovat reliéf v kýženém tvaru. Negativ (jehlanec) by se stal cestou k pozitivu (hvězda).
- b) stejně tak lze uvažovat o dekoru jako o *bezrastrovém shluku negativů jehlance o třech stranách*, který si za cíl neklade hvězdu, ale celek, resp., že není negativ podružným prostředkem k docílení pozitivu (hvězda), ale stává se součástí výrazu hry světla a stínu. Symbol hvězdy bychom pak hledat nemuseli a sledovali bychom tak nikoliv jediný ornament, ale celou plochu.

V románské architektuře a sochařství se sice setkáváme s dekorem, který je založen na trojbokých negativech, ale ty jsou vždy cestou k pravidelnému ornamentu. Takový pás jakýchsi „*psaníček*“, tedy negativů dovolujících vystoupit diagonály čtverce, sledujeme hojně v naší i zahraniční románské architektuře. Z nejznámějších uvádím portál v Hrusicích, dekor hlavice sloupu v Libčanech, nebo (ve výrazně mělké podobě) atypickou sochařskou výzdobu patky sloupku biforia milevského kostela sv. Jiljí [11M].³¹⁶ V těchto případech sledujeme čtvercové či obdélné psaníčko, které svými trojúhelnými negativy dovoluje vyniknout diagonálám. V případě Hrusic sledujeme precizní práci s hranou jako diagonálou, v Libčanech a zejména v Milevsku vidíme spíše rustikalizovanější variantu. Diagonály jsou zvýrazněny tupou stězkou a negativy ztrácejí ostrý tvar.

V rekonstruované zdi románské křížové chodby při würzburském Neumünsteru je jedno z okenních sedel ozdobeno reliéfním kotoučem, který je tvořen páskou o skládaných trojbokých jehlancových negativech. Jde o ornamentální pásku, která již nelze rozdělit na jednotky, pokud za ně nebudeme akceptovat samotné jehlance.

³¹⁵ Za radu k ohlédnutí se k románské architektuře děkuji panu prof. Kuthanovi.

³¹⁶ Obdobné diamantování na portálu kostela v Kondraci (KUTHAN 1972, 55).

S pozitivním *síťovým dekorem* se setkáme nad konzolami portálu v bazilice sv. Prokopa v Třebíči – pozitivní síťka vytváří centrální pás čtyřstěnů a dva krajní pásy trojstěnů. Cílem je tu ale zamýšlený rastr. Podobně je utvářen dekor pod korunní římsou apsidy velehradského klášterního kostela. Tyto dva příklady odešly vynecháním svislých spojnic od jednotlivosti ornamentů předchozích a s jejich síťovým pojetím jako by došlo k určitému splynutí v jeden nekonečný pruh. Sledujeme zde, metaforicky, jakési splynutí diagonálních žeber v důsledku vynechání klenebních pasů. Neadaptivnost síťového dekoru a „výchozí“ psaníčkový motiv nám principiálně dovoluje vzpomenout klasickou křížovou klenbu na jedné a klenby parléřovské na straně druhé.

S velice zajímavou analogií se setkáváme v křížové chodbě dómu v Lübecku. Nejuvážnější pole křížové chodby je sklenuto křížovou klenbou o oblých cihelných žebrech a je datováno lety 1240/50 [11M].³¹⁷ Svorník žeber je zvýrazněn do prostoru vysazenou cihelnou krychlí se zaoblenými rohy, na jejichž stranách je dekor hvězdy. Jako na Zlaté Koruně jí bylo dosaženo negativním vybráním o tvaru trojbokých jehlanců, jejichž sraz tvoří ostrou hranu hvězdy (hrana jako v Hrusicích). Samozřejmě jde o úplně jiný přístup, nesledujeme zde práci v kameni, ale **cílem zde očividně byla hvězda sestávající ze zbytků po jehlancovém vybrání**. Lübecký přístup je analogický přístupu, který byl užit na fragmentu z lapidária dómu ve Würzburgu (*II. stavební etapa, kolem 880*) [13O]. Negativy trojbokého jehlance zde bylo docíleno mělké hvězdy („*sonnenrad*“, *sluneční kolo*).³¹⁸ Tento fragment považuji za nejtěsnější paralelu, kterou jsem zatím našel. Nejspíše je zde zamýšleno zobrazení kotouče, ale principálně jde o dekor analogický k nahodilému zlatokorunskému. Za paralelní k lübeckému a würzburškému příkladu můžeme jistě považovat levý ze dvou kotoučů (slunce a měsíc),³¹⁹ které jsou součástí výzdoby tympanonu, a který byl nedávno odkryt v cisterciáckém klášteře v Plasích. Identifikace kotoučů jako slunce a měsíce je taktéž velmi zajímavá a mohla by vnést světlo do počátků sledovaného dekoru. Stejně zajímavé je zobrazení keře vpravo dole (tamtéž), kde sledujeme perforaci povrchu, ke které došlo nahodilým umístěním mělkých negativních probrání.

Soliterní hvězdy docílil dekor jedné z hlavic západního podkruchtí kostela sv. Mikuláše ve Vinci, který je datován do doby těsně před polovinou 13. století (1240). V těchto

³¹⁷ GRUSNICK 2014, 51. V souvislosti s nepomuckými fragmenty zmiňuje KUTHAN 1983, 103 terakotové dílce, které jsou zdobeny buď listy, nebo (blíže nespecifikovanými) hvězdicemi. Nejde mi o přímou analogii, ale o zobrazení motivu v terakotě. K tomu fragmenty nepomucké.

³¹⁸ Musejní popis, Würzburg, dóm.

³¹⁹ Možná identifikace těles viz Oficiální zpráva NPÚ (webové stránky, 2019).

případech je cílem hvězda, které nedosáhnou plastickým smýšlením, ale čistě skulptivním ve smyslu hvězdy jako vyšelce. Nesledujeme zde pás pravoúhlých polí, nýbrž zobrazení jednoho cíleného obrazce. Tyto analogie mohou vést k identifikaci zlatokorunského dekoru jako dekoru s cílem zobrazit hvězdu pomocí lapidárního, pravidelného a geometricky založeného odebrání hmoty. V případě würzburgského dekoru je ovšem neznámé umístění a nikdy nemuselo jít o zobrazení hvězdy, květiny, nebo jiného kotouče. V Lübecku, Plasích a Vinci vznikla hvězda díky negativnímu ubírání hmoty.

Přikláním se přesto k nahodilosti jehlancových negativů a k teorii o cílené efektnosti dekoru jako celku sobě rovných přístupů. Bohuslav Syrový³²⁰ uvádí typ povrchu s tzv. **hvězdicovitými vruby**. Negativy jsou nazývány „vlčími dírami“ (něm. „Wolfloch“)³²¹ a plocha je tak „jemně nebo středně trhaný povrch s hlubokými prohlubněmi. Prohlubiny vzniknou trojnásobným i několikanásobným vytržením kamene špičákem na jednom místě.“³²² Z textu jasně vyplývá, že za hvězdicové jsou považovány právě negativní prohlubně, „hluboké nesouvislé“,³²³ a název nás tak nesmí mást v námi řešeném kontextu. Základním prvkem dekoru je v případě vlčích děr právě negativní trojboký (příp. víceboký) jehlanec, jak je tomu na Zlaté Koruně. Samozřejmě zde dochází ke srovnání s přístupem 19. století, který je ale principiálně rozhodně analogický a jehož kořeny by mohly být prozkoumány. Sledujeme stejné dekorování, které provází architekturu 13. i 19. století.

Na nahodilém principu je založen dekor konzoly křížové chodby dominikánského klášterního kostela v Českých Budějovicích. Jedna z konzol severního ramene ambitu je probrána nespočtem kapkovitých prohlubní, které konzole dávají až „jahodový“ povrch, přesto se nejedná o dekor, který by negativním přístupem sledoval určitý a daný tvar pozitivní. Rozhodně neuvádím českobudějovický příklad jako přímou analogii, ale snažím se vysledovat přístup, který v téže době pracuje s nahodilostí a ne s cestou ke chtěnému a určitému ornamentu.

V případě Zlaté Koruny sledujeme, podle mého názoru, přístup podmíněný (a přímo ovlivněný) novým tvarem podkladu, který byl profilován progresivním contrecourbe, a který

³²⁰ SYROVÝ 1956, 41.

³²¹ Ibidem.

³²² Ibidem.

³²³ Ibidem.

plochu nezvykle zvlínil a znemožnil pravidelnou aplikaci (ve své podstatě zažitého) dekorování.

Oproti sledovaným ornamentům jsme zde svědky živoucí a tekoucí plastičnosti, splývavosti a nestatické hry stínu se světlem. Jako by do psaníčkového pásového ornamentu na první pohled vstoupila hvězda a veškerá aditivnost tak byla setřena a plocha promíchána, jak to udělala zvíkovská klenba východního křídla vůči klenbám ostatním.

Zásadní je zde nepravidelnost a plynulost bez geometrického rastru, neaditivnost a nerozebratelnost na jednotlivé části, které součtem tvořily celek. Románský ornament je většinou založen na násobku jediného, násobku jednoho tvaru, pás ornamentu lze rozložit na jeho základní jednotku a lze to přímo, pro takový ornament neplatí splývavost. Na Zlaté Koruně je dekorem celá plocha, ne násobek jediného na ni aplikovaný. Vidíme zde ornament životný, v pohybu – sledujeme zde splynutí, obdobné, jaké potkalo přípory pod francouzským profilem. Na základě zatím nalezených analogií (především *Plasy* a *Würzburg*) jsem přesto přesvědčen, že je zlatokoronský dekor založen na románské ornamentální plastice.

Rád bych zde zmínil i názory dotázaných odborníků, a to tedy pana dr. Romana Lavičky³²⁴ a pana dr. Miroslava Kováře.³²⁵ R. Lavička dochází k závěru, že se jedná o dekor, jehož základem není, byť to může svádět, hvězda, ale samostatný trojboký negativ jehlance, který vyplnil danou plochu, a který je geneticky spjat s románskou ornamentální plastikou. M. Kovář na druhou stranu dekor považuje za výrazově paralelní vůči kapli, uznává poklasické a linearisující formování jejích článků, pro což v dekoru sleduje abstrakci a typizaci konce století. Základní jednotkou dekoru je mu chtěná hvězdice.

Mé vlastní závěry se tedy (a jsou na sobě nezávislé) shodují s názorem prvním, ale rád bych zde připustil možnost, že byl v románské architektuře zakořeněný dekor použit na kapli stavěné před rokem 1300 právě díky své abstrahující formě, která novému estetickému výrazu dokonale vyhovovala. Může tak být geneticky spjat s architekturou starší, ale nemusíme jej považovat za retardující prvek, nýbrž za aktualizaci prvku dlouhou dobu existujícího.

Za zmínku stojí klenba baldachýnu nad sv. Augustinem z Třeboňského oltáře. Klenba je perforována jehlancovými negativy, které utvářejí hvězdicové útvary a baldachýn kryjí de facto sklípkovou klenbou. Takový příklad zde uvádím pro důkaz toho, jaké široké časové rozpětí může sledovaný přístup postihnout.

³²⁴ Korespondenční konzultace, 29. 5. 2019.

³²⁵ Korespondenční konzultace, 27. 5. 2019.

9. 2 Kamenické značky kaple Andělů strážných

Na kapli Andělů strážných lze rozeznat několik kamenických značek, ale pro určení rozsahu prací jsou relevantní pouze ty, které se opakují. Takové jsou:

- a) *kladívko*
- b) *segment s křídélky*

Na opěrácích se vyskytují ještě minimálně tři naprosto odlišné značky a několik dalších.

Portál kaple Andělů strážných nese, zdá se, dvakrát tutéž značku, tj. trojlist se stonkem, na levém ostění jasný, na pravém snad v náznaku.

Relevantní jsou tak značky tvaru kladívka a segmentu s křídélky (úseky po stranách). Kladívko bylo, při pohledu ze země, nalezeno čtyřikrát (v rozmezí 50 – cca 400 cm nad soklem),³²⁶ segment pětkrát (v rozmezí do 50 – 120 cm nad soklem).

Zásadní je rozpon kamenické značky s kladívkem (a), což zjednodušeně mluví pro jednotnou etapu mezi 50 a 400 cm, a tedy pokud nepřipustíme druhotné užití kamenů. Sekundární přistavění opěráků se také nejeví pravděpodobné, a to vzhledem k jejich výrazně archaizující podobě oproti opěrákům klášterního kostela a afinitě k opěrákům klášterního kostela v Českých Budějovicích.

Pokud opustíme teorii o jejich přidání (tj. např. během dostavby v 90. letech), musíme se spokojit s představou, že zdivo první etapy vyrostlo minimálně do výšky čtyř metrů a kaple měla být již v počátcích řešena jako patrová (→ opěrný systém).

Otázkou však zůstává portál. Svým pojetím jej nejspíše nemůžeme klást do doby 90. let 13. století a Mencl jej také klade do první stavební fáze, tj. do roku 1278.³²⁷ To předpokládá výšku „prvního zdiva“ minimálně do výšky záklenku portálu, tj. kamenické značky pod touto hladinou svazují s první etapou veškeré zdivo (opěráky), které je takovými značkami označeno. Vše lze vyřešit uznáním Líbalovy teorie o dodatečném vsazení okenních ostění, protože nám opěráky se stejnými kamenickými značkami spojují fázi před rokem 1277 (portál) se slohově mladšími prvky (okenní ostění).

³²⁶ Výška soklu od terénu je proměnlivá, tj. v rozmezí 10 – 50 cm; nižší je na západě, vyšší na východě.

³²⁷ MENCL 1960, 115.

9. 3 K dalším nejstarším částem zlatokorunského kláštera

Zásadním zásahem do všech představených teorií na datování a určení stavební posloupnosti zlatokorunských budov je Branišova zmínka z *Dějin středověkého umění v Čechách I.*, z roku 1892.³²⁸ Pro úvod je nutné připomenout Branišovu znalost jihočeských památek,³²⁹ kterou upomíná v předmluvě uvedeného titulu a připomíná výraznou znalost děl z autopsie, zatímco za ilustrace děkuje c. k. komisi.³³⁰

V souvislosti se Zlatou Korunou uvádí zobrazení „*hlavice z ambitu zlatokorunského*“ [14P],³³¹ jejíž existenci nadále potvrzuje v textu v souvislosti s klášterem vyšebrodským, sedleckým, pomuckým a pohledským,³³² čímž vyvrací možnost pouhého špatného přiřazení popisku. Po cíleném hledání takové zmínky v Branišově monografii o Zlaté Koruně³³³ autor takové hlavice přímo nezmiňuje, ale hovoří o „*oblých příporách, jichž kalichové hlavice zmizely, neboť připojením dekorativních pilastrů právě charakteristické články gotické architektury nejvíce zakukleny jsou nádhernou barokní štukaturou.*“³³⁴ Vzhledem k abstrahující redukci hlavic kapitulní síně, která je dosud považována za nejstarší část severního křídla,³³⁵ lze jen těžko uvažovat, že by byly myšleny hlavice takto zbavené svého původního tvaru a objemu. Opírám se zde pouze o přímé zmínky z titulu z roku 1892 a nepřímé indicie z Branišovy monografie, přesto zde narážíme na informaci, která je literaturou téměř nereflektována,³³⁶ a kapitulní síň je tak považována za nejstarší část severního křídla. Braniš neuvádí rozměry ani umístění, nevíme, zda se jedná o fragment či hlavici zasazenou, i když druhému napovídá nepřímá zmínka z monografie. Důležitým pomocníkem k určení nám mohly být architektonické skici žáků Fridricha von Schmidta, kteří na Zlatou Korunu konali studijní cestu zhruba deset let před Branišovým zaznamenáním.³³⁷ Skicám se ve své dizertační práci věnovala paní dr. Hana Tomagová, která na nich ale existenci takových hlavic vyloučila.³³⁸

³²⁸ BRANIŠ 1892.

³²⁹ *Obrazy z dějin jihočeského umění, Svatá Koruna*, role konzervátora Českobudějovického kraje.

³³⁰ BRANIŠ 1892, Předmluva.

³³¹ BRANIŠ 1892, 94.

³³² BRANIŠ 1892, 96.

³³³ Josef BRANIŠ: *Svatá Koruna, bývalý klášter cistercienský*. Praha 1907.

³³⁴ BRANIŠ 1907, 125.

³³⁵ Mj. LÍBAL 1974, 3, *Konventní budova*, pro kterého je nejstarší severní křídlo s kapitulní síní; pro KOTRBA 1951, 83 jsou nejstarší částí konventu transept a kapitulní síň.

³³⁶ Vyjma titulu P. Kroupy z doby odevzdávání bakalářské práce.

³³⁷ O studijní cestě část nepřístupné dizertace dr. Tomagové. Veškeré informace převzaty z české verze článku časopisu *Umění* LXIV, viz TOMAGOVÁ 2016.

³³⁸ Tím bych chtěl velice poděkovat za její ochotu, když si skici za daných okolností prohlédla a pomohla mi tak k vyloučení jednoho z možných pramenů.

Zobrazená hlavice je kalichová, mírně protáhlá, až křehká, řídce pokrytá schematizovaným rozvrhem naturalisticky působícím ztepilým listovým. Hladký povrch hlavice se pod dekorem téměř vůbec neztrácí a je vlastně úplným opakem procesu, jaký sledujeme na konzolách kaple Andělů strážných, kde jsou to právě listy, které nesou veškerou tíhu, zatímco hmotné jádro konzoly zmizelo. Josef Braniš připomíná typicky cistercké přehnuté listy³³⁹ a hlavice nám tak může připomínat dekor hlavic vyšebrodského portálu do sakristie. Na zlatokorunském případě nám prosvítající hlavice spíše upomíná na křehčí příklady absolutně hladkých hlavic, jaké vidíme např. na Housce, na Zvíkově, nebo na některých prutech oken osekých ambitů.

V případě nalezení takovýcho hlavic pod pozdně barokním a následně opravovaným štukem je nutné uvažovat o zvážení nové stavební posloupnosti staveb zlatokorunského kláštera. Svým charakterem se hlavice hlásí době kolem roku 1270, ale i k šedesátým létům.³⁴⁰ Protáhlé hlavice jsou již na zlatokorunském portálku nebo na svazkovém pilíři vyšebrodské kapitulní síně a jsou záležitostí doby po polovině století, kdy se takovéto objevily v pařížské Sainte-Chapelle.³⁴¹

Archaičtěji působí zvolený rostlinný dekor. Překrývané listy sledujeme na drobnějších hlavicích v kostele Nejsv. Salvátora v Anežském klášteře nebo na vyšebrodském portálu.

V této chvíli je, podle mého názoru, potřebné prověřit existující pramennou základu a nedestruktivními metodami zhodnotit existenci takovýcho zlatokorunských hlavic. Lze pak uvažovat o určité části zlatokorunského konventu, který vznikl v mezidobí od založení kláštera do začátku výstavby kapitulní síně a do přijetí nového slohového výrazu.

Etapa se nicméně jeví starší pouze z tvaroslovného hlediska. Nemůžeme tedy vyloučit časovou sounáležitost obou etap, tj. tvaroslovně starší a mladší, např. v závislosti na funkci prostoru, jak je tomu činěno v klášterních kostelech v souvislosti s liturgickým postavením dané prostory.

Problémem je *validnost* Branišova spisu, resp. ilustrací, které jsou k němu přiřazeny. Na straně 65 je zachycen portál východního křídla ambitu v Oseku, jehož páry hlavic zde nejsou vůbec diferencovány. Možná bylo cílem zobrazit portál jako celek, ale z autopsie je

³³⁹ BRANIŠ 1892, 96.

³⁴⁰ Ke starší dataci KROUPA 2019, 225.

³⁴¹ K tomu KUTHAN 1983 v souvislosti s vyšebrodskou kapitulní síní.

nám známo, že zatímco je levý pár hlavic pokryt naturalistickými listy kořenicemi mezi hlavicemi, pravý je poset schematizovanými řadami za sebou jdoucích listů.

Velké množství ilustrací je věnováno Anežskému klášteru. S kresbami se dají ztotožnit dvě hlavice podpor presbytáře kostela Nejsv. Salvátora, dále masivní hlavice vítězného oblouku (epištolní strana), hlavice pro meziklenební pas na stejné straně a ihned vedlejší pro diagonální žebro nejvýchodnějšího pole lodi. Hlavice pro meziklenební pas je zachycena se středovým listem, zatímco je zde list vybíhající do bobule. Další kresba zachycuje hlavici severního sloupu vítězného oblouku (nebo jí velmi podobnou) v kostele sv. Františka.

Do této míry je Branišův spis, zdá se, spisem spolehlivým, některé profilace jsou méně či více (profilace abaku hlavice pro diagonální žebro) akceptovatelné za přijatelné.

Bohužel je zde také zachyceno „*chrámové okno u sv. Anežky*“,³⁴² které je ale neslohovou kombinací oken ze sv. Františka a Nejsv. Salvátora. Špaleta je zde doplněna o dvě podpory probíhající v pruty, takže sledujeme kompozici oken u Nejsv. Salvátora. Jsou zde nasazeny bobulové hlavice a teprve nad nimi talířové prstence, kteréžto seskupení je vlastní pouze osovému oknu. Zásadní nesrovnalosti jsou ale v obrazi kružby. Dnešní kružby jsou složeny ze dvou trojlístých záklenků a otevřeného pětিলistu nad nimi. Kresba ukazuje taktéž trojlísty, ale až parlérovsky půlkruhové a nad nimi kruh, který je vlastní právě oknům sousedního kostela sv. Františka. Dochází zde tedy ke kompilaci, která nám nedovoluje titulu, co se týče obrazové dokumentace, stoprocentně důvěřovat. Tato zjištění se musí odrazit v dalším bádání.

K opatrnosti mě také vyzývá pan prof. Kuthan³⁴³ a vztahuje se k míře důvěryhodnosti dobových zobrazení (19. století), kteréžto nuance (zde např. v proporcích) nemusely být z nedostatku znalosti zaznamenány správně.

V době odevzdání bakalářské práce vyšla nová kniha P. Kroupy,³⁴⁴ která hlavice z Branišova titulu zmiňuje a uvádí tak možnost starší zástavby, která se formálně může hlásit ještě k šedesátým letům 13. století.³⁴⁵ Vedle Braniše (1892) odkazuje na tituly B. Gruebera (1874)³⁴⁶ a J. Neuwirtha (1888),³⁴⁷ kde mají být hlavice zobrazeny taktéž.

³⁴² BRANIŠ 1892.

³⁴³ Konzultace, 17. 6. 2019.

³⁴⁴ KROUPA 2019.

³⁴⁵ KROUPA 2019, 225.

³⁴⁶ Grueber, B., 1874, s. 59, obr. 127.

³⁴⁷ Neuwirth, J., 1888, s. 377, obr. 107.

9. 3. 1 Ke stavební posloupnosti křížové chodby a zvláště k slohovému výrazu jejího severního ramene v návaznosti na téma kalichových hlavic

Pro hypotetické zasazení a upřesnění výskytu kalichových hlavic, které zde spatřuje ještě J. Braniš roku 1892, je důležité dojít teoretické rekonstrukce postupu výstavby klášterních ambitů a jejich slohového vztahu ke kapitulní síni a přilehlému průjezdu, což jsou místnosti prohlašovány za prostory nejstarší (1290, 1300). Uvědomme si ale obecně platnou stavební posloupnost, která spočívala v přednostní výstavbě konventních budov a následně až ambitů.³⁴⁸

Dle D. Líbala³⁴⁹ začala dvouetapová výstavba konventu stavbou *severního křídla (1290) s kapitulní síní*, následovalo jej křídlo jižní a dvě ramena křížové chodby, západní, sledující východní stěnu klášterního kostela, a jižní. Tato etapa měla skončit s třicátými léty 14. století. Ve druhé etapě bylo postaveno východní křídlo a dvě zbývající ramena křížové chodby, východní a *severní*. Výstavbu měla dle Líbala zakončit studniční kaple. Pokud je opravdu parlérovská, můžeme výstavbu konventu s ambity uzavřít lety po roce 1359.³⁵⁰ Severní a východní rameno má dle Líbala³⁵¹ žebra profilu dvakrát vyžlabeného klínu, západní a jižní profilu hruškovce; v západním rameni sbíhala ve svazcích k zemi, v jižním na konzoly a v severním vycházela z válcových přípor.

Dle Líbala se tedy ambity stavěly proti směru hodinových ručiček s dvanáctou hodinou v severozápadním rohu. Jako starší profilace z toho tedy vyplývá profilace hruškou, kterou mají západní a jižní rameno, ale také mladší (jižní) část boční kostelní lodi. Za mladší je považována profilace klínu o dvou výžlabcích, která je zase vlastní starší části boční kostelní lodi. Východní zeď kostela byla dle autora³⁵² protažena společně se západní stěnou ambitů. Dvakrát vyžlabeným klínem jsou tak dle autorových informací použita ve starší části kostela a v mladší části ambitů.

Určení posloupnosti na základě profilace žeber se zdá nejisté. V záznamech stavebních deníků (10. červenec 1940) je uveden nález dvou standartních profilů, které byly nalezeny v terénu před průčelím bočních lodí. Jedná se o kamenný profil hruškovce a dvakrát vyžlabeného klínu. Nálezová situace se jeví jako podpůrný argument nerozlišovat jednotlivé

³⁴⁸ Za radu k této otázce děkuji panu prof. Kuthanovi.

³⁴⁹ LÍBAL 1994, 83.

³⁵⁰ K tomuto roku je zde doložen Michal Parlěř.

³⁵¹ LÍBAL 1948a, 35; LÍBAL 1994, 83.

³⁵² LÍBAL 1994, 82.

stavební etapy pouze na základě odlišných profilací, které se zde mění a vzpírají se logické stavební posloupnosti.

J. Kuthan,³⁵³ který vychází z D. Líbala, srovnává přípory severního křídla s příporami flankujícími portál do refektáře.

Žebra zde nesbíhají přes hlavici nebo jakýkoliv jiný mezičlánek a svými konci jsou přisazeny k válcové přípoře. Jde o jakýsi krkolomný přímý náběh a žebra zde nezaplouvají do měkkého jádra, nýbrž jsou pouze předsazeny před něj.

Kružbová patka levé z přípor je Kuthanem³⁵⁴ srovnávána s obdobně řešenou v sázavské kapitulní síni z poloviny 14. století.

Oba dva autoři se tak přiklání k zasazení severního ramene křížové chodby do první poloviny 14. století, D. Líbal do doby 1330-1359, J. Kuthan zhruba do poloviny století, Mareš se Sedláčkem až do 2. poloviny 15. století.³⁵⁵

Z deníků plyne několik zásadních informací o stavební historii křížové chodby:

- a) v základech více pilířů se našly profily odpovídající profilům kružeb gotických oken křížové chodby. Jde o profily špalet a pruty. *Vnější stěny křížové chodby byly vyzvednuty už za pomoci středověkých fragmentů nalezených pod pilíři. Nejspíše jde o důsledek oprav po husitských nepokojích, resp. ty mohou být dobou post quem pro zazdění fragmentů. **Zdivo (vnější) křížové chodby se revitalizovalo a není zcela původní.***
- b) v západní stěně se u pilíře č. 7 našly pozůstatky výběhů. Přímý náběh (tedy po 1300) zde vybíhá kolmo od stěny a v 45° od ní. Odkrytý záklenek by měl patu zhruba v polovině současného intercolumnia, a tak uvažujme buď o klenuté prostoře poloviční vůči jednomu vnitřnímu klenebnímu poli, nebo prostoře o dvou polích vedle sebe, která by odpovídala jednomu vnitřnímu. Otázka, šlo-li o stavbu přímo uzavřenou, nebo o obdélný chór, na který navazoval polygon, nelze nyní zodpovědět.

³⁵³ KUTHAN 1983, 316.

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ MAREŠ/SEDLÁČEK 1918.

Nynější opěráky západního křídla ambitu, se stříškami o sedlu a pultu, jsou mladší než ubouraná kaple, která musela vzniknout po roce 1300.

- c) v severozápadním rohu křížové chodby byla nalezena svazková přípora o diagonálním hruškovci a dvou polo-hruškovcích při stěnách. Stejná profilace byla nalezena v místě další přípory směrem na jih, která již není rohová, pracuje tak s centrálním hruškovcem pro pas, dvěma pro diagonály a dvěma polo-hruškovci pro přízední žebra.³⁵⁶ **Profily nálezu B sbíhají k zemi a svou profilací se promítají do patky a soklu [III-Q].** Podle P. Kroupy³⁵⁷ se jedná o typicky arrasovský morfologický projev, kdy je profil prutu promítán do hlavice nebo patky přípory. Jako jeden z předstupňů tohoto tvaroslovného přístupu, vedle katedrály v Rodez,³⁵⁸ vidí právě portál kapitulní síně ve Zlaté Koruně nebo jižní portál presbytáře kostela v Nymburce.³⁵⁹ Právě portál do zlatokorunské síně předbíhá dobu a pracuje s takovým promítnutím a to doslova několik málo metrů od severozápadního rohu, kde byl nalezen svazek přípor. Stejně promítání profilu do patky zpracovávají ostění oken kapitulní síně tamtéž.

Svazková přípora v severozápadním rohu se ale jeví výrazně afinitní příporám opatské kaple (*Stavební deníky*) a je nejspíše poplatná této stavební etapě (1. třetina 14. století).

Otázkou tedy nadále zůstává, jestli zde takové hlavice opravdu někdy byly, a pokud, tak kde...?

Předpokladem k umístění Hirzova náhrobku je kamenná zástavba, jak uvažoval již J. Braniš.³⁶⁰ S hlavicemi připustíme, že zde byly ambity poplatné době zasazení náhrobku (1275) a byla by zde tedy doložitelná stavební etapa, kterou by šlo považovat za první.

Vedle toho můžeme uvažovat o dvou paralelních slohových polohách, tj. o současnosti kapitulní síně a ramene křížové chodby, které by z formálního hlediska zaujalo retardující formy (kalichové hlavice) pro vyzdvižení kapitulní síně.

Za důležitou považuji úvahu pana prof. Kuthana,³⁶¹ který si dovede představit existenci samostatného fragmentu, a který bychom pak mohli zasadit do obytné budovy

³⁵⁶ Nálezová situace (zápis) z 18. srpna 1938, str. 36, deník II. Nález B (rohový) a nález A (při stěně). Nález A má naznačené tři usekané hruškovce (zminěné v zápisu, odvozeno?).

³⁵⁷ KROUPA 1989, 54.

³⁵⁸ KROUPA 1989, 54, pozn. 2, v odkazu na: V. MENCL: Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české, In: Umění 1971.

³⁵⁹ K Nymburku pozn. 3 a odkaz na: V. MENCL: Vývoj gotického portálu...

³⁶⁰ BRANIŠ 1907, 9.

³⁶¹ Konzultace, 17. 6. 2019.

předcházející dnešní Malý konvent, tj. do budovy přímo sousedící s kaplí Andělů strážných. Slohově mu přijde hlavice nejbližší právě slohu kaple a tato myšlenka mu dovoluje uvažovat o raně gotické residenci u patrové kaple, jejíž přímou analogií by pak byla kaple královské residence v Plasích. Je pravdou, že bobulové hlavice s překládanými listy nalezneme ještě v kostele Nejsv. Salvátora a hlavice by tak mohla být paralelní s prvními stavebními zásahy na území kláštera (60. léta 13. století).

Stejně tak mohlo jít o fragment opravdu zasazený v ambitech a tedy prvek, který by indikoval starší (první) stavební fázi ambitů (Hirzův náhrobek), a který by řešil problémy se stavební nečinností od doby založení po začátek budování kaple Andělů strážných. Její portál je sice poplatný nejspíše starší stavební fázi (V. Mencl), ale stále nese formy, které jej nedovolují posunout do poloviny 60. let 13. století.

9. 4 Slohová a časová posloupnost – k ambitu a kapitulní síni ve Zlaté Koruně

V následujícím textu si nehodlám přivlastnit inovativnost nastíněných myšlenek, ale pro své téma zde zpracovávám metodologicky laděné podněty soudobého bádání a badatelů.³⁶²

Závažným tématem dnešního medievistického bádání je uvědomění si a rozlišení pojmů **slohové (a)** a **časové (b)**, tj. skutečné, **posloupnosti**.

Rád bych nadále pracoval s možností dvou slohových názorů (a) v rámci jedné stavební hutě,³⁶³ což by znamenalo polohu klasickou (ambity) a linearizující (kapitulní síň) v rámci jedné stavební etapy, jak připouští a navrhuje pan dr. Macek. Stejně tak můžeme sledovat formální přizpůsobení článků liturgickému, nebo obecnému významu jednotlivých prostor (b). Takový krok by nebyl vzešlý ze dvou slohových názorů a možností stavební hutě, ale z jedné objednávky zadavatele. Tímto předpokládáme intervenci ze strany představeného

³⁶² Odkazují se zde především na úvahy dr. Jana Dienstbiera během seminárního výjezdu v Kojeticích (23. 4. 2019). Zpochybňuje zde posloupnou linii (tj. představu dosavadního bádání) v případě českého malířství 14. století. Pochybuje o etapě linearismu, která byla čistě a přímo nahrazena plastickým pojetím a barevnou modelací v důsledku nástupu Mistra Theodorika. Připomíná pojmy jako periferie, přežití slohového výrazu a *především jejich paralelnost*. Kresebné nástěnné malby jižní stěny kojetického presbyteria tak nemusí být poplatné polovině 14. století a především nemusí předcházet plastičtější, měkčím a barvou modelovaným malbám stěny severní. Staví se tedy vůči linii formálního vývoje malířství, která se stále nese v duchu ideální linie Václava Mencla.

³⁶³ Jak připouští pan dr. Macek.

kláštera, jak ji připouští V. Vsetečka v souvislosti s vyšebrodským klášterním kostelem a výsledným půdorysným řešením.³⁶⁴

Formální stránka jedné prostory se tak liší od druhé, a to v přímé návaznosti na jejich liturgický význam, jak tomu sledujeme v jiných chrámových stavbách téže doby. Architektonické články chórových kaplí klášterního kostela ve Žďáru nad Sázavou svým minimalismem nabývají až (nejspíše necílených) historizujících forem a jsou tak tvaroslovně odlišeny od klasických článků presbytáře, stejně tak je odlišena hlavní loď od lodí vedlejších.³⁶⁵ Lapidární a hmotné články vedlejších prostor jen zvyšují tvaroslovnou exkluzivitu kněžiště, které je osazeno články aparátu klasické gotiky. Obdobně je tomu v případě závěru klášterního kostela ve Vyšším Brodě nebo lodí dómu Vídeňského Nového Města.³⁶⁶ Užití forem klasické gotiky ve vyšebrodském presbytáři je podle Vsetečky taktéž vázáno na liturgický význam presbytáře, a tedy význam kněžiště oproti chórovým kaplím.³⁶⁷ Podstatou je tak odlišení ústřední prostory od prostor vedlejších, jak to sledujeme i na exteriérových řešeních, ať už jde o míru zdobnosti (apsidy velehradského klášterního kostela), nebo o hmotové zpracování siluety.³⁶⁸ Články vedlejších prostor se sice jeví jako články v lapidárnosti historizující, ale je to na druhou stranu právě užití klasické gotiky, která s sebou nese „konvenční, oficiálně uznávaný estetický názor bez jakýchkoliv subjektivních zvláštností, deformací a experimentů.“³⁶⁹ S liturgickým významem prostoru se tedy pojí předurčený konzervatismus, který vtiskne ústřední prostoru ráz oficiálně klasický, zatímco vedlejším prostorám ráz lapidárně retardující, ale o to svobodnější ve své formě.

Kalichové hlavice se podle ideální linie zdají být poplatné 60. letům 13. století, zatímco kapitulní síň době mezi lety 1290-1300. Její klasické schéma křehne ve prospěch geometrizovaného, redukovane schematickeho a vertikalizujícího linearismu, který je formálně neslučitelný s pozitivní a hmotnou hlavicí s listovým dekorem. Slohová posloupnost je zřejmá a sledujeme slohově starší hlavici a slohově mladší tvarosloví kapitulní síně. Časová posloupnost je neurčitelná, vyjma doby konce 13. století pro zasazení raného výskytu linearizujících forem.

Rád bych naznačil cestu, jak automaticky a bez kritického pohledu neakceptovat slohově starší články za články starší v posloupnosti časové, tj. skutečné.

³⁶⁴ K liturgickým potřebám, které se staví nad slohový výraz VŠETEČKA 1973, 172, pozn. 16, který dále zdůrazňuje roli opata (představeného kláštera) ve výběru půdorysné podoby chrámu.

³⁶⁵ K diferencii lodí KUTHAN 1983, 37.

³⁶⁶ K Vídeňskému Novému Městu KUTHAN 1991, 50.

³⁶⁷ VŠETEČKA 1973, 149, 151.

³⁶⁸ K siluetě závěrů klášterních kostelů a jejich modelaci pro zdůraznění presbytáře VŠETEČKA 1973, 20-21.

³⁶⁹ VŠETEČKA 1973, 149.

Zkusme uvažovat o významu prostor a na něm závislým formálním řešením. Kapitulní síň by tak mohla být ve své důležitosti tvaroslovně odlišena od zbylých částí ambitu, jehož forma se mohla odvíjet od nedávné tvaroslovné tradice klasických a mírně poklasických tvarů. Uznejme v bádání paralelnost více slohových poloh.

Zvažme ale úvahy J. Kuthana, který připouští stavbu residence současné kapli Andělů strážných a Kroupovu dataci hlavic do 60. let 13. století. Nezachované hlavice by tak mohly opravdu indikovat úplně nejstarší stavební etapu 60. let, která zčásti zanikla během napadení a následných úprav (nálezy ze *Stavebních deníků, III-Q*).

Kaple Andělů strážných by tak byla stavbou minimálně druhé stavební etapy a nejstarší části křížové chodby (kde byl pohřben Hirzo) by byly následně přestavěny kolem roku 1300 a v dalších letech po něm (svazková přípora afinitní k příporám v opatské kapli **[III-Q]**). Takovou stavební posloupností by se vyloučily dohady o pozdním zahájení stavby kamenné výstavby (kaple Andělů strážných) a klášter by se tak vyvíjel od 60. let (konvent), dále pak v 70. letech s přízemím kaple Andělů strážných, a k roku 1300 (dostavba kaple Andělů strážných, kapitulní síň, dále pak severní křídlo ambitu).

9. 5 Kapitulní síň ve Zlaté Koruně

Pro příbuznost obou klášterů je důležité poznat kapitulní síň a závěr klášterního kostela, což jsou ze zlatokorunských staveb takoví nositelé slohového výrazu, jaký známe z kláštera nepomuckého.

Kapitulní síň se nachází pod současnou úrovní terénu v severním křídle konventu. Z východu k ní přiléhá architektonicky současný průchod do konventní budovy, ze západu novověké schodiště do prvního patra.³⁷⁰ Do ambitů je otevřena hmotným portálem a dvěma okny, severní stěna je proražena třemi okny nestejných rozměrů.³⁷¹ Prostor síně je obdélný při podélné ose Z→V a sklenut šesti poli křížové klenby svedené na dva svazkové pilíře.

Literaturou je datována převážně do posledního desetiletí 13. století a považována za jeden z raných příkladů či předstupňů linearismu v architektuře,³⁷² který bude tak příznačný pro Matyáše z Arrasu.

Už samotný portál překvapuje svým pojetím o nálevce, která je vertikálně probrána oblouny, výžlabky a hruškovci. V úrovni hlavic se zde stále pne jakýsi rostlinný pás,³⁷³ ve

³⁷⁰ O současnosti východní prostory KUTHAN 1983, 314. O barokním schodišti v místě původní gotické sakristie LÍBAL 1974, 1, *Konventní budova*.

³⁷¹ Prostřední širší.

³⁷² K dataci mj. MENCL 1950, 15; KUTHAN 1983, 314; LÍBAL 1994, 83.

³⁷³ Mj. je vidět na františkánském kostelu sv. Kateřiny v Lübecku, stavěném od roku 1300.

kterém je Mencl³⁷⁴ spatřována odhmotňující tendence, rozklad a cesta k linearismu.

Podpory se tak sice zbavují článků a cestě k nepřerušnému profilu nebrání téměř nic, přeci jen si můžeme položit otázku, je-li přetavení jednotlivých hlavíc v horizontální pás (jako v kapitulní síni ve Vyšším Brodě) opravdu krokem k vertikalizaci, a zda-li není taková monolitčnost na škodu, a můžeme-li brát tento krok jako slohotvorný argument. Rozklad aditivně skládaných článků je tedy zřetelný i na tomto portálu, kde se jednotlivé články slily v jeden průběžný a nastoupily tak cestu ke svému úplnému zrušení. Zdá se mi spíše možné článek charakterizovat jako článek podléhající dekonstrukční tendenci vedoucí k čistému linearismu, ale ve své podstatě článek jdoucí směrem nevhodným pro jeho dokonání. Nehodlám polemizovat o datování a důvodu, proč došlo ke splynutí jednotlivých hlavíc. V principu mi jde jen o to, že bych takovému článku nepřirkl titul nositele myšlenky směřující k linearismu, ale nazval ho produktem snahy ho dosáhnout.

V horní části jsou zřetelné výběhy po volném kružboví.³⁷⁵

Klenba kapitulní síně dosedá především na konzoly, které jsou v literatuře z principu nazývány vějířovitými, ale setkáme se také s jejich klasifikací jako konzol typicky cisterckých a poplatných době začátku 14. století.³⁷⁶ Svou podstatou, kdy každému z žeber odpovídá jeden úsek rozeklané konzoly jehlancové, tyto články naprosto vyhovovaly Parléroým experimentům na konci 14. století. Autonomnost několika úseků jediné konzoly mu dovoľovala jejich libovolné protahování pro podchycení žeber pravidelných kleneb nad nepravidelným půdorysem.

S vějířovými konzolami se setkáváme v severním křídle oseckého ambitu a jsou zde datovány do doby kolem roku 1320.³⁷⁷ Podle Mencla³⁷⁸ se s takovými články setkáváme právě především v cisterciáckém a také mendikantském prostředí, které autor reprezentuje konzolami ambitů znojenských klarisek z let 1320-30.

S takovým řešením konzol se shledáme i na pozůstatcích kaple hradu Rýzmburka (Osek). Jeden ze dvou dochovaných klenebních náběhů spadá na mírně destruovanou konzolu, jejíž povrch je mělce rozbrázděn linkami, které tak od sebe dělí tři úseky konzoly pro tři výběhy (diagonální žebra a pas). Obdobné konzoly jsou užity i v dominikánském klášteře v Lübecku. Tamní konzoly jsou ale vzpírány vysokými reliéfy a sledujeme tak mírně odlišný přístup k nosnému článku.

³⁷⁴ MENCL 1950, 14.

³⁷⁵ Za tento postřeh vděčím panu J. Boučkovi z kláštera Zlatá Koruna.

³⁷⁶ V souvislosti s parléroovými konzolami „ošklivého slohu“ je takto nazývá MENCLOVÁ 1972, 132.

³⁷⁷ MENCL 1950, 15.

³⁷⁸ Ibidem.

Konzoly ve své podstatě následují nosné články předešlých slohových vln. Osecká kolínka (kapitulní síň) jsou do zdi vtaženými příporami, zvíkovské jehlancové konzoly jsou vtažené polygonální přípory. Zlatokorunské konzoly jsou víceméně soustavou klínových žeber, jaké mají svazkové pilíře, která byla vtažena do jednoho bodu a do zdi. Vejcovcové profily konzolových úseků zase odkazují na takové profily, kterým nebylo dovoleno seběhnout k zemi, ale byly vtaženy do hmoty stěny.

Za nesporně zajímavou konzolu považuji konzolu Hlízové věže [16T], za jejíž představení děkuji panu dr. Mackovi. Věřím, že je tuto konzolu možné považovat za nepřímý předstupeň vějířových konzol. Negativní profil zde spojuje konzolu pro diagonální žebro, ale i klíny pro žebra přízední – navíc jsou všechny tři útvary spojeny ve spodním hrotu, pro což se konzola stává třemi úseky jednoho celku. To je princip štěpivých konzol z doby kolem roku 1300.

Klenba kapituly (z cihelných tvarovek) sbíhá do svazkových pilířů. Jejich hlavice jsou barokně přeštukovány, ale východnějšímu pilíři byla část štku odstraněna, a my tak vidíme původní hlavice. Jedná se o vysoce schematizované a geometrizované protáhlé hlavice o ostrých hranách a dekorem nečleněném povrchu. Zprostředkovávají tíhu klenebních kápí na hruškovcových žebrech klínovým dříkům. Každé schematizované hlavici odpovídá lapidární klínovitý profil sbíhající do složitě řešeného soklu. Jako by se zde vyšebrodský či kouřimský svazkový pilíř odhmotnil, protáhnul, zkřehnul, vysušil se, ztratil dekor, objem a oblé linie vyměnil za ostré hrany a geometrickou strukturu. Sokl vyrůstá ze čtvercového základu a přes skosené hrany do osmistěnu. V ose každé z jeho stran vyrůstá užší čelní strana klínovitých prutů a k přechodu mezi těmito čelními stranami je taktéž užito zkosených ploch.

Ostění trojice severních oken jsou tvořena cihlovými tvarovkami se schematizovanými listy, vždy po jednom na jedné tvarovce.

9. 5. 1 Zlatá Koruna kolem roku 1300

Zatímco jsou nejstarší zlatokorunské stavby svými dominantními články obráceny spíše samy do sebe a tvoří s vyšebrodským rejstříkem naprosto specifickou enklávu české raně gotické architektury, je to především zlatokorunská kapitulní síň, kterou můžeme spojit s širším proudem místní gotické architektury. Nejen, že užívá nosných článků tak nespécifických, že je lze spojit s přímo nesouvisejícími stavbami, ale také hojně využívá takových výrazových prostředků, které spatřujeme na současných stavebních zásazích nepomuckého kláštera. Svou roli ovlivňujícího střediska sehrál tento klášter již v první

polovině 13. století,³⁷⁹ ale snad i v době blízké roku 1300 můžeme uvažovat o výrazné tvaroslovné výměně a snad i ze strany Nepomuku do Zlaté Koruny.³⁸⁰ Minimálně se musíme vážně zabývat uměleckým vztahem těchto dvou, filiačně nejvýznačnějších³⁸¹ klášterů na našem území, a jak na to literatura neustále upozorňuje.³⁸² Dnes téměř zapomenutý nepomucký klášter tak byl nejen jedním z prvních založených u nás, ale byl také architektonicky a hierarchicky vždy dost vysoko na to, aby se stal určujícím středobodem jedné zlatokorunské etapy. V. Kotrba³⁸³ dokonce uvažuje o přímé spojitosti s převedením heiligenkreutzské paternity na plaskou. V tomto případě by se Zlatá Koruna opravdu přimknula k jednomu z nejvýznačnějších klášterů na *našem území*. Nehledě na to, že z praktického hlediska byl nepomucký klášter, vedle vyšebrodského, Zlaté Koruně geograficky nejbližší. I to mohlo při tamní stavební aktivitě pomoci při hledání uměleckých a personálních zdrojů (hut') v nové etapě kláštera.³⁸⁴

9. 5. 2 Nepomuk kolem 1300,³⁸⁵ klášterní kostel, kostel sv. Jakuba a Zlatá Koruna

Pro poznání místní architektury a sledované období je zásadní příspěvek Václava Mencla z roku 1939,³⁸⁶ pokus o rekonstrukci kláštera J. Kuthana,³⁸⁷ a také dílčí studie o cistercké architektuře.³⁸⁸ Nepostradatelným přínosem je dizertační práce Viktora Kotrby,³⁸⁹ přinášející rovnou ideu *nepomucko-zlatokorunského okruhu* při sledování místního dění před a kolem roku 1300.

Druhá vrstva nepomucké stavební aktivity byla Menclm vsazena do posledního dvacetiletí 13. století a na základě cihelných fragmentů klášterního kostela hovoří o typické cihelné řádové architektuře konce století, kdy jsou tuhnoucí a schematizující tendence rostlinného dekoru vtěleny do jednotlivých cihelných článků — pravidelné řazení shodných

³⁷⁹ K tomu KUTHAN 1972.

³⁸⁰ KOTRBA 1951, 78, 82.

³⁸¹ Jedině Zlatá Koruna a Nepomuk jsou vnuky Morimondy, Zlatá Koruna přes Heiligenkreutz, Nepomuk přes Ebrach.

³⁸² O vztahu Zlaté Koruny s Nepomukem kolem roku 1300 mj. MENCL 1939, KOTRBA 1951, KUTHAN 1983, LÍBAL 1994.

³⁸³ KOTRBA 1951, 78.

³⁸⁴ Nehledě na fakt, že nejbližší klášter byl Vyšší Brod, a 90. léta jsou dobou vyvrcholení problémů mezi králem a Závišem z Falkenštejna. Z roku 1258 je také nařízení vizitace místa pro Vyšší Brod, které mělo být učiněno opaty z Baumgartenbergu a Pomuku — neuposlechnutí si ČECHURA 1983, 317 vysvětluje jako akt souvislý s vlivem a vztahy Přemysla Otakara II. s oběma kláštery.

³⁸⁵ Tvarovka klenebního žebra z Nepomuku (VÁCLAVÍK 2014, 50-58, příloha 1) je datována do rozmezí 1270-1320 – u cihelných tvarovek musíme, vzhledem k pevně dané a nákladné formě, počítat s delší životností profilem, což nám dává u cihelných článků širší rozptyl v jejich datování (Ibidem).

³⁸⁶ MENCL 1939. Představení hlavních fází na základě nalezených fragmentů.

³⁸⁷ KUTHAN 1983.

³⁸⁸ LÍBAL 1994.

³⁸⁹ KOTRBA 1951.

jednotek je tak poplatné dobovému vkusu a tato forma se tak stává naprosto vhodnou pro uplatnění na stavbách konce století.³⁹⁰ Cihelné tvarovky vždy s jedním listem vidíme na ostění oken zlatokorunské kapitulní síně a takových je užito i na oknech závěru farního kostela sv. Jakuba v Nepomuku, na jih od vsi Klášter. Kostel je datován do doby kolem roku 1290³⁹¹ a spojujeme ho právě se zlatokorunským výtvarným postojem. I zdejší, na výsost specifické hlavice, jsou podle Mencla geneticky spjaty s konzolami vějířovitými, stejně jako konzoly dominikánského kláštera v Českých Budějovicích. Formálně se od sebe naprosto liší, ale až v jejich podstatě shledává Mencl shodné principiální jádro. Jednotné tělo konzoly se štěpí a každé žebro získává svůj vykrojený úsek.³⁹² S korunským klášterním kostelem jsou nadále spojeny fragmenty fíal,³⁹³ kdy byl závěr nepomuckého kláštera vzpírán katedrálně laděnými opěrnými pilíři, jak tomu vidíme na Zlaté Koruně.³⁹⁴ Literaturou je tu opět shledávána návaznost na řezenský dominikánský kostel.³⁹⁵

Zdejší architekturu však nesmíme považovat za cihlovou v pravém slova smyslu, ale za architekturu používající cihly jako jednoduššího materiálu ke zpracování.³⁹⁶

Použití cihly jako pouhého stavebního materiálu, čisté hmoty, máme doloženo již na stavbách vznikajících kolem poloviny 13. století a terakoty ještě dříve.³⁹⁷ Pro nás jsou zajímavé cihelné klenební kápě na Zvíkově či v Písku,³⁹⁸ nebo použití cihly v Plasích,³⁹⁹ ale nepomucko-korunské musíme akceptovat jako články sice nosné a dekorativní, ale ne výlučně — podle V. Kotrby zde „...*cihla není pouhou tektonickou hmotou, ani prvkem výlučně dekorativním(...)*slouží zde terakotový článek, zdobený rostlinným ornamentem, jako ústrojný článek stavebního organismu s funkcí tektonickou.“⁴⁰⁰ Cihelné tvarovky tu sice plní funkci dekorativního ostění, ale ony samy jsou takovým ostěním a tvoří jeho strukturu. Stejně tak jsou zde užity prefabrikované úseky klenebních žeber, jaké nalézáme ve zlatokorunské kapitulní síni, později také ambitech, ale i ve farním kostele sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. Ostění jsou ale nutnou součástí prostoru, které svým povrchem zdobí, nehledě

³⁹⁰ K tomu MENCL 1939, 54. O schematizovaném dekoru a jeho vhodnosti KOTRBA 1951, 78.

³⁹¹ MENCL 1939, 54. Mencl se zde ale zmiňuje o terakotovém ostění jednoho z oken (54), zatímco jsou v závěru terakotová ostění všechna. K dataci také KOTRBA 1951, 80.

³⁹² MENCL 1950, 14.

³⁹³ Dnes minimálně jedna v průjezdu Svatojánského muzea a na návsi (zde další fragmenty).

³⁹⁴ Ke spojitosti opět MENCL 1939, 54 a KUTHAN 1983, 101.

³⁹⁵ KUTHAN 1983, 101.

³⁹⁶ KUTHAN 1983, 103 a jinde o těžko opracovatelné žule jižních a jihozápadních Čech.

³⁹⁷ KOTRBA 1951 o ojedinělých případech tegulí (tašek), KUTHAN 1983, 103 o výskytu až po polovině století. Jde o to, co hledáme. Rozlišujeme tašky, dlaždice a čisté cihly jako stavební materiál.

³⁹⁸ KUTHAN 1975; KUTHAN 1983, 103. Zvíkovský portál západního křídla (zespoda otevřený trojlíst v hrotitém záklenku) je také z terakotových dílců (KUTHAN 1975, 63). Zde tedy nejde o použití cihly jako nosné a výplňové hmoty, ale hmoty tvarované a ve výsledku viditelné (alespoň ve tvaru).

³⁹⁹ O nejstarším použití cihly v plaské sakristii s koncem 12. století LÍBAL 1994, 32; VÁCLAVÍK 2014, 51.

⁴⁰⁰ KOTRBA 1951, 78.

na to, že v Nepomuku nalezené přípory byly pokryty vrstvou naleštěné omítky a svůj materiál nepřiznávaly.⁴⁰¹ Naopak v cisterciáckém klášterním kostele v Sezemicích je západní průčelní zeď cihlová a materiál zde byl přiznán, kdy byla čela interiérových vazáků polita polevou.⁴⁰² V kláštorech dochází k „začlenění stavební terakoty ve funkci tektonicko-dekorativního článku“⁴⁰³ a terakota se tu jako materiál posouvá vůči výlučně technickému a skrytému přístupu zvukovsko-píseckého. Ani v rámci nepomucko-korunského okruhu tak nedošlo k vytvoření silné a čisté skupiny cihelné architektury.⁴⁰⁴ Cihla je tu přístupnějším materiálem spíše suplujícím kámen, než udávajícím ráz architektury, kterou tvoří.⁴⁰⁵

9. 6 Pátá sakrální stavba na Zlaté Koruně, oslí hřbet a nové otázky k nejstarším stavebním dějinám kláštera

K roku 1939 se datuje objevení polygonálně uzavřeného presbytáře, nalezeného severně od stavení č. p. 44, tedy několik desítek metrů severovýchodně od laického kostela sv. Markéty.⁴⁰⁶ K existenci kapli se vyjadřuje J. Kuthan⁴⁰⁷ a odkazuje na Líbalovu⁴⁰⁸ a Menclovu,⁴⁰⁹ vskutku nejpodrobnější, specifikaci. D. Líbal hodnotí stavbu jako osmibokou, ale předpokládám, že uvažuje směrem osmibokého presbyteria. Dvojboké, trojúhelné, opěráky považuje za formu geneticky spjatou s cisterciáckou architekturou. V. Mencl spojuje tento tvar s vytáhlými opěráky sv. Markéty a přes klášter v Pohledu a nepomucké relikty odkazuje na cistercký linearismus, který se měl projevit nastavením hrany vůči čelnímu pohledu.

Severní stěna lodi pohledského kláštera nese trojici dvojbokých opěráků mezi dvojicí nárožních hranolových.⁴¹⁰ J. Kuthan negativně odkazuje na Líbalovo pozdní datování a dataci směřuje k době kolem roku 1300.⁴¹¹ Odkazuje na závěr klášterního kostela v Sedlci a na studniční kapli ve Žďáru nad Sázavou.⁴¹²

Každá lichá kaple sedleckého věnce kaplí svádí tíhu kleneb do nároží s dvojbokými opěráky, které vrostou do trojúhelné stříšky pod římsou. Opěráky žďárské studniční kaple

⁴⁰¹ KOTRBA 1951, 80; KUTHANOVÁ 1977, 456; KUTHAN 1983, 102.

⁴⁰² KOTRBA 1944, nestr.; Tato část kostela vsazena do začátku druhé poloviny 13. století (Ibidem).

⁴⁰³ KOTRBA 1951, 79.

⁴⁰⁴ KOTRBA 1951, 84.

⁴⁰⁵ KUTHANOVÁ 1977, 457.

⁴⁰⁶ O objevu Stavební deníky, zápis z 24. července 1940, některé sešity uloženy na OÚ Zlatá Koruna.

⁴⁰⁷ KUTHAN 1983, 319.

⁴⁰⁸ LÍBAL 1948a, 42-43.

⁴⁰⁹ MENCL 1948, 147-148.

⁴¹⁰ KUTHAN 1983, 177.

⁴¹¹ D. Líbal zasazuje do pozdní gotiky (1948b, 81) viz KUTHAN 1983, 179, pozn. 24.

⁴¹² KUTHAN 1983, 177.

jsou něčím jiným, ale nemůžeme je vyjmout z bádání, jelikož známe zlatokorunské opěráky pouze půdorysně. Žďárská studniční kaple nese opěráky jednou odstupněné. První etáž je přepásána římsou a vyrůstá na trojúhelném půdorysu. Druhá je ovšem hranolová a roste do obdélné pultové stříšky. Jako gotizující formu to přebírá mj. rudolfínský kostel sv. Rocha na Strahově, ale prohození spatřujeme na studniční kapli dómu v Magdeburgu, která je zhruba současná se studniční kaplí ve Zlaté Koruně.⁴¹³ Hranolové pilířky se přes protáhlou pultovou stříšku a sedlový štít stávají dvojbokými. Mezi dvěma stranami a sedlovým štítem tak vznikají dvě trojúhelné plošky jako přechodníky mezi hranou hranolového a plochou dvojbokého pilíře.

Dvojboké pilíře byly užity na studniční kapli dominikánského kláštera v Českých Budějovicích a Menclm jsou spojovány právě se Zlatou Korunou,⁴¹⁴ stejně tak měly být na nedochované studnici břevnovské a sázavské.⁴¹⁵

Pětiboce uzavřený presbytář snášel tíhu kleneb do dvojbokých opěráků, které byly tedy vystavěny na pomyslném půdorysu trojúhelníka, a vůči divákovi směřovaly ostrou hranou. Jejich konečná podoba a výsledné působení nelze určit. Pokud svou hranou pokračovaly až k stříšce a římsě, pak je můžeme formálně zařadit mezi opěráky pohledské, sedlecké a k vytaženým nárožím kostela sv. Markéty. J. Kuthan zmiňuje takový přístup v parlérovské práci s nepoložením plochy na osu a v expresivním lineárním řešení,⁴¹⁶ jaké sledujeme nejen třeba na zlatokorunské studniční kapli, ale již u strakonického sv. Prokopa nebo na chórových kaplích ve Vyšším Brodě. Zde se ale bavíme o monumentálním pojetí akcentování hrany, zatímco jsou sledované opěráky pouhou dekorací tradičnějšího půdorysného pojetí.⁴¹⁷

Klasicky uzavřený presbytář byl tak vzpírán linearisujícími opěráky, jejichž podobu ale nejsme schopni určit. Zvláštní se jeví Menclova⁴¹⁸ zmínka o analogickém řešení v klášteře v Nepomuku. Ze zaznamenaných staveb nevyplývá, že by byla tíha kleneb sváděna do dvojbokých opěráků. Minimálně tomu tak nebylo u klášterního kostela. Jeho afinita se Zlatou Korunou již byla zmíněna, ale stejně jako zdejší závěr jsou dochované fragmenty jasným

⁴¹³ K dataci magdeburské kaple V. Mencl: Studnice rajského dvora ve Zlaté Koruně. In: Umění XIII/1, 1940, 38 (viz SOJKA 2007, 212, pozn. 15). Magdeburská kaple je velmi blízkou analogií ke zlatokorunské studniční kapli (k tomu SOJKA 2007, 209-223 jako shrnutí dosavadního bádání).

⁴¹⁴ MENCL 1948, 115.

⁴¹⁵ SOJKA 2007, 223. Autor dále zmiňuje, v souvislosti s takovými opěráky, Zlatou bránu, předsíň Panny Marie pod Řetězem a část ambitů emauzského kláštera (Ibidem).

⁴¹⁶ K tomu KUTHAN 1983, 177.

⁴¹⁷ K dalším presbytářům na dvojbokém půdorysu opět SOJKA 2007, 223 (→ kostel Panny Marie, Chraštice; kaple lodi klášterního kostela, Borovany; sv. Václav, Bubovice u Březnice; sv. Jan Křtitel, Jihlava).

⁴¹⁸ MENCL 1948, 147-148.

ukazatelem opěráků hranolových. Dochované části fiál⁴¹⁹ jsou vystavěny na půdorysu čtverce se třemi zdobenými a pro pohled určenými stranami. Jediná čtvrtá je nereliéfní, pouze začistěná, a očividně určena pro usazení směrem do středu závěru. Tři opracované strany ukazují na *hranolový*, nikoliv trojúhelný (dvojboký) opěrák sledovatelný ze tří pohledů. Neopracovanost jedné ze čtyř stran na druhou stranu svědčí o usazení při stěně⁴²⁰ a fiály zde tak nejspíše nepřerůstaly korunní římsu. Řešení je tak do jisté míry analogické s řezenským dominikánským kostelem, nikoliv se Zlatou Korunou, kde je římsa opěráky výrazně proražena.

Nalezený presbytář je však součástí jakéhosi kompendia tří rozličných fragmentů. Jižně od něj je situovaná budova č. p. 44, v jejímž šítu je zasazen svorník s Beránkem Božím. Literatura jej automaticky považuje za raně gotický a převážně určuje jeho původ do zbouraného presbytáře kaple Andělů strážných.⁴²¹ R. Lavička⁴²² zvažuje jeho zasazení do presbytáře kostela sv. Markéty, ale definitivní určení si logicky podmiňuje určením, kolika výběhy svorník disponuje. Se čtyřmi by náležel laickému kostelu, s šesti kapli Andělů strážných.

Pro svorník se tak stávají výchozími stavbami dvě sakrální stavby, jejichž počátky jsou kladeny do 13. století, a které lze se svorníkem slohově spojit. Do bádání ale obezřetně zapojme objevený presbytář, který se nachází jen několik desítek metrů od něj.⁴²³

Zápis z 24. července 1940 (*Stavební deníky*) přináší podklad pro uvažování o dalším zlomu v rámci české raně gotické architektury a jejího tvarosloví. V tehdejší kovárně, č. p. 13, hned vedle č. p. 44, je nalezeno *okno se záklenkem tvaru oslího hřbetu*. Ten profiluje nejen vnější, ale i vnitřní archivoltu, která do něj vybíhá z běžné úzké jeptišky. Její boční nosy jsou kružbově perforovány a v půdorysu je ostění profilováno obyčejným výžlabkem. Vnitřní rozměry okna jsou 36x117cm (jeptiška 96 a 21cm, tedy 117 celkem). Vykrojené nároží (profilace) pozbylo od původní hrany 6cm a špaleta je hluboká 14cm.

Ing. Jan Fidra uvažuje o jeho sounáležitosti s odkrytým presbytářem, ale ptá se po dalším průzkumu a zaměření.⁴²⁴

⁴¹⁹ Venkovní lapidárium na náměstí v obci Klášter a svatojanské muzeum v Nepomuku (arciděkanství).

⁴²⁰ KUTHANOVÁ 1977, 456.

⁴²¹ Mj. LÍBAL 1948a, 43; KUTHAN 1983, 291.

⁴²² LAVIČKA 2007, 258. Zmiňuje se o Marešově a Sedláčkově úvaze o původu v kapli Andělů strážných a závěru klášterního kostela.

⁴²³ Buďme ale skeptičtí, jak radí pan dr. Macek. Svorník může být v takovém mikrokosmu, jakým Zlatá Koruna je, z jakékoliv stavby. Nic nám neříká o jeho původu a dokonce ani zlatokorunské provenienci. Nejbližší presbytář tak nemusí zákonitě znamenat místo původního osazení.

Fyzická blízkost raně gotickému presbytáři⁴²⁵ a nepřesvědčivý tvar pro okna pozdní gotiky,⁴²⁶ a ze schematické kresby deníku, nám dovolují uvažovat o zasazení okna do doby pozdního 13. století, resp. do doby před-pozdně gotické. Oslí hřbet je sice neodmyslitelně spojován právě s touto dobou, ale stejně tak je na našem území pár příkladů, které tento motiv když ne čistě používají, tak dozajista předznamenávají a dávají tak možnost uvažovat o zlatokorunském oslím hřbetu jako o formě ještě raně gotické.

Portál s drobným oslím hřbetem je V. Všetečkou vysledován a nepříliš přesvědčivě zasazen do doby před rok 1300, kdy se na něm měla projevit specifická tvůrčí duše Mistra první Vyšebrodské huti. Oslí hřbet pak formuje portál ve Velké Blanici, který vznikl po polovině 13. století, ale jinak se řadí ke „klasickým“ portálům s vloženým sloupkem, navlečeným prstencem a do záklenku probíhajícím prutem (Anežský klášter, kapitulní síň). Další raný oslí hřbet je v rakouském Heiligenkreutzu, odkud byla založena Zlatá Koruna.

Zlatokorunský oslí hřbet můžeme vztáhnout ještě k další nové formě, která se začala po polovině 13. století objevovat na české architektuře, a která pracuje s obdobnou deformací, kterou takový záklenek principiálně je. Předšňá zvíkovské kaple je osazena kružbou, jejíž dva převyšované hrotité záklenky zakončuje kapkovitě protáhlá sféra. Lapidární kružba kostela o skladbě, jakou má závěr kostela sv. Františka v Anežském klášteře, tak byla obohacena o poklasickou deformaci.⁴²⁷ V datační souvislosti jsou dávana okna v cisterciácké Schulpfortě (chór a jižní loď) z 50. až 60. let 13. století.⁴²⁸ Kapkovitý motiv je dále na západních kružbách vyšebrodské kapitulní síně,⁴²⁹ ale stejně tak jsou kapky motivem vlastním oknům východním. Kapky zde odstředivě vybíhají ze tří deformovaných trojlistů a směřují kolmo nahoru a v 45° šikmo dolů (pomyslný trojúhelník protínají v hrotech). Pro téma četnosti a výskytu oslího hřbetu v jihočeské architektuře druhé poloviny 13. století je tak důležité dosavadní otočení kapky ze směru dolů (Zvíkov, Vyšší Brod, západní okna) směrem nahoru. Východní vyšebrodská okna jsou tak ve vnitřním profilu zakončena morfologickou analogií oslího hřbetu. Něco jiného je ale takovýto vyselec a něco jiného záklenek, jehož je oslí hřbet hlavním tématem.

Doloženě se oslí hřbet objevuje v české architektuře již od poloviny 13. století (Velká Blanice) a s Parlěrem je mu otevřena cesta jako příznačnému prvku pozdní gotiky. Ještě

⁴²⁴ Stavební deníky, zápis z 24. července 1940, uloženo na OÚ Zlatá Koruna.

⁴²⁵ Zařadíme-li jej k roku 1300 a budeme-li jej považovat za příklad nastupujícího linearismu a vrcholné gotiky.

⁴²⁶ Zde narážíme na problém nákresu ze Stavebního deníku. Z něj se jeví jako „ne-pozdně“ gotické, ale naživo jej za pozdně gotické musíme (nejspíše) považovat.

⁴²⁷ O překročení hranic a aparátu klasické gotiky v případě zvíkovského okna KUTHAN 1975, 96.

⁴²⁸ KUTHAN 1975, 132, pozn. 174; KUTHAN 1983, 262, pozn. 56.

⁴²⁹ KUTHAN 1983, 239, 241 (charakteristika společná pro vyšebrodskou i zvíkovskou kapku).

v čerstvé době lucemburské vlády je oslím hřbetem protkána nejedna architektura *Pasionálu abatyše Kunhuty*, ale zde musíme pracovat s faktem, že jde o rukopis a nikoliv architekturu. Rozhodně se ale dosavadní bádání posunulo natolik, abychom zvažovali i více nepravděpodobné možnosti, které bychom nejprve hodnotili prizmatem staršího bádání. Osobně si myslím, jako pan dr. Macek, že je zlatokorunské okno *pozdní*, a pro jeho čistotu a tvar nevěřím v dataci blízkou roku 1300. Na druhou stranu by chtělo hlouběji zhodnotit, komu mohla taková kaple náležet, proč zde byla kolem roku 1300 postavena, a kdo ji případně budoval v 15. století, když užší klášter živořil, jak živořil. Z neznalosti si nedovolím další teze a zastavím se u pocitu, že je okno produktem doby *pozdní* a nikoliv *rané*.

Vedle těchto nepodložených úvah je třeba mít na pozoru obecně platný status lomeného oblouku jako tvaru neodlučitelného a téměř definujícího gotickou architekturu. Přetřásaná hrotitost je v pravdě navýsost typickým prvkem slohu a také jeho sakralita z něj ještě v době renesanční a raně barokní dělá sloh sakrálních staveb, jejichž tvaroslovný rejstřík přímo a jistě odkazoval na starší stavby právě lomeným obloukem a polygonálním závěrem.⁴³⁰ Hrotitost se tak stala věcí očekávaně chtěnou a v případě konstrukčně dané tuposti záklenku tak mohlo být přistoupeno k jeho „dohrocení“ a vytažení právě drobným oslím hřbetem.⁴³¹ Vzhledem k naprosto čisté formě sledovaného okna je tato poznámka určena spíše portálu ve Velké Blanici.

⁴³⁰ Ještě v první čtvrtině 17. století je závěr olomouckého dómu sv. Václava vystavěn na polygonálním půdorysu. Kružbové vzorce nesou kostely sv. Rocha a Nejsv. Salvátora (luter.), antikizující mauzoleum rodu Schaumburg-Lippe nebo třeba gotizující renesanční stavby Baccia Pontelliho (před 1500).

⁴³¹ Za úvahu tímto směrem děkuji opět panu dr. Mackovi.

10 ZÁVĚR

Rozsáhlý badatelský zájem⁴³² nám představuje kláštery ve Vyšším Brodě a ve Zlaté Koruně jako jedny z nejvýznačnějších středověkých památek na našem území. Dosavadní studie otevřely svými poznatky otázku, jaké pouto máme mezi oběma kláštery sledovat, a na kterou si v intencích doby odpověděly představou o postavě stejného mistra, který se na jejich stavbě podílel.⁴³³ Zhodnocení opěrných bodů těchto studií bylo tak základem předkládané bakalářské práce, která se je pokusila místy přehodnotit a uvést svůj pohled na stavební vývoj obou klášterů. Práce tak uvádí nová fakta, jejichž uznání nám pomáhá přijmout představu o mnohem větší formální bohatosti počátků gotické architektury.

Přes monografický charakter se práce pokusila uvést jiný pohled nejen na vztah vyšebrodského a zlatokorunského kláštera, ale také na vnímání středověké architektury na našem území a mimo něj. Na nejstarších stavbách obou klášterů byly uplatněny výrazně ojedinělé prvky, které jsou současné výjimečné architektuře francouzské,⁴³⁴ a staví tak oba jihočeské kláštery do těsné blízkosti špičkové evropské architektury.

Dosavadní bádání⁴³⁵ sleduje *fenomén příznačných prvků* a na základě jejich poznání si tak vytvořilo představu střídajících se etap, které s sebou nesou typické projevy uzavřené pouze v jediném období, jehož časové vymezení se stává mantinely takových prvků a následné konstrukty (kterých se nevyvarujeme) tak architekturu charakterizují, odvozují a datují.

Ve zjednodušené formě je 13. století dobou přijmutí nového slohu, který kolem roku 1200 formuje chebskou falckou kapli a v prvních dvaceti letech do místní architektury přináší

⁴³² Především BRANIŠ 1907, LÍBAL 1948, MENCL 1968, VŠETEČKA 1973, KUTHAN 1983 aj.

⁴³³ „V druhé stavební etapě patří v této kapli zaklenutí spodní lodi (...) a výstavba dnes už nezachované presbyteria. Užilo se tu tvarů klenebních patek a žeber, jaké nacházíme ve východní části klášterního kostela ve Vyšším Brodě, takže lze mít za to, že to byl mistr, pocházející z této stavby, který upravoval kapli, zpusťšenou v událostech, jež postihly Zlatou Korunu po smrti Přemysla II.“ (MENCL 1968b, 2); „...amorfní tvar několika plynule se vlnících křivek, označovaný ve Francii jako „contrecourbe“ – pozn. 10, tvoří profil vítězného oblouku v zlatokorunské kapli Andělů Strážných a v portálu průchodu z východního ramene ambitu ve Vyšším Brodě (...) protože tvar tak výjimečný mohl u nás pocházet jen z jedné ruky, musily být přestavba kaple Andělů strážných (...) a stavba vyšebrodského východního křídla současné (z let 1290-1300). Ve východních kaplích vyšebrodského chóru nacházíme proto zcela stejné konzolové přípory kleneb s listky, jež kryjí náběžní štíty, jaké jsou v patkách klenby v přízemí Andělů strážných. Z toho je patrné, že to byl první mistr vyšebrodský, který se po pohromách, spojených s katastrofou na Moravském poli, ujal stavby ve Zlaté Koruně.“ (MENCL 1969, 316); „Lze předpokládat, že tento prvek [vlnivý profil] patří k nejpozoruhodnějším identifikačním znakům práce mistra, který byl vůdčím duchem vyšebrodské huti.“ (KUTHAN 1983, 234).

⁴³⁴ Tj. vlnivý profil zv. contrecourbe, který je ve Francii datován do desetiletí před rokem 1300, a který se v téže době objevuje na Zlaté Koruně.

⁴³⁵ Tj. především práce D. Líbala, J. Kuthana a V. Mencla.

tvary spojované s novým slohem. Masivní sloh polygonálních tvarů (druhá a třetí čtvrtina 13. století) je vystřídán rejstříkem klasické gotiky (60. léta), která začne být během dalších dvou desetiletí transformována do roviny poklasické, a která nakonec vyústí ve formy linearizující.⁴³⁶ Ty se kolem roku 1300 projeví současně v architektuře, sochařství i malířství, skončí éra přemyslovské dynastie a s Lucemburky nastoupí půlstoletí linearismu vystřídáno až v druhé polovině 14. století plastickými formami měkkého stylu, architekturou Petra Parléře⁴³⁷ a pojetím sedících Madon.⁴³⁸

Pro klasickou gotiku je tedy typický naturalistický dekor, který začne s poklasickým obdobím tuhnout, geometrizovat se a fázi tak začne doprovázet repetitivní dekor schematický,⁴³⁹ kteréžto myšlenky dokonale vyhovuje zrychlená výroba neustále se opakujících cihelných tvarovek.⁴⁴⁰

Bakalářská práce z takových teorií vycházela, ale snažila se dokázat propustnost časových vymezení, které si dosavadní bádání vytyčilo. Doposud zavedené prvky jsou tak nadále příznačné pro své určené období, ale stejně tak se v obdobných formách a na základě stejného principu objevují v obdobích předešlých a následujících. Konzola Hlízové věže [16T] je ve svém principu předzvěstí vějířových konzol, jak byly v přímé souvislosti s poklasickou tvorbou charakterizovány V. Menclm,⁴⁴¹ ale které byly (svým způsobem) na Zvíkově osazeny o půl století dříve. Stejně tak příznějme paralelnost více slohových názorů⁴⁴² a přežívání jednoho výrazu do doby výrazu následujícího.⁴⁴³

Mezi výsledky práce se tak řadí nejen bližší poznání jihočeských klášterů, ale i samostatných prvků, jejichž znalost může změnit pohled na dosavadní přístup, ve kterém nadále přežívá přesvědčení o časové ukotvenosti formy a principu. Diamantování je tak automaticky akceptováno za klasický projev pozdní gotiky,⁴⁴⁴ ale my jej na Zlaté Koruně nalézáme ve

⁴³⁶ K periodizaci KUTHAN 1983, 37, 288, aj.

⁴³⁷ Poukázání na protiklad Arrasova linearismu a „klasický“ formovaných plastických přípor.

⁴³⁸ Madona z Bečova, stojící ze Zahrašan aj.

⁴³⁹ K formě raně gotického rostlinného dekoru mj. KUTHAN 1983, 278-327.

⁴⁴⁰ O schematizovaném dekoru a jeho vhodnosti KOTRBA 1951, 78.

⁴⁴¹ MENCL 1950, 13-14.

⁴⁴² K tomu kapitola o vztahu kapitulní síně s kalichovými hlavicemi a pan dr. Macek.

⁴⁴³ Dnešní bádání se tak kloní k mnohem výraznějšímu setření hranic (v rámci přesné datece) mezi linearisující malbou a plastickými formami 60. let 14. století (k tomu J. Dienstbier, ale také T. Knoflíček: *Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě*, Olomouc 2009).

⁴⁴⁴ K této apriorní představě mj. pan dr. Lavička, kterému děkuji za konzultaci v případě mého názoru na zlatokorunský dekor.

výrazně čisté formě na člancích 13. století, ať už budeme jeho kořeny sledovat v poklasické schematizaci,⁴⁴⁵ nebo (a tím spíše) již v architektuře románské, jak jsem přesvědčen.

Práce tak představila zhodnocení dosavadních poznatků o architektuře Zlaté Koruny a Vyššího Brodu, ale dovolila si relativizovat některé z názorů v rámci formální analýzy posledních šedesáti let. Rozhodně tak nehodlala s takovými závěry nesouhlasit, ale pokusila se o dialog v akceptaci znejasnění doposud přijímaných opěrných bodů.

Jedním z významných impulzů pro předložené bádání se staly úvahy V. Mencla:

„V druhé stavební etapě patří v této kapli zaklenutí spodní lodi(...)a výstavba dnes už nezachovaného presbyteria. Užilo se tu tvarů klenebních patek a žeber, jaké nacházíme ve východní části klášterního kostela ve Vyšším Brodě, takže lze mít za to, že to byl mistr, pocházející z této stavby, který upravoval kapli, zpusťšenou v událostech, jež postihly Zlatou Korunu po smrti Přemysla II.“⁴⁴⁶

„...amorfní tvar několika plynule se vlnících křivek, označovaný ve Francii jako „contrecourbe“ – pozn. 10, tvoří profil vítězného oblouku v zlatokorunské kapli Andělů Strážných a v portálu průchodu z východního ramene ambitu ve Vyšším Brodě(...)protože tvar tak výjimečný mohl u nás pocházet jen z jedné ruky, musily být přestavba kaple Andělů strážných (...) a stavba vyšebrodského východního křídla současné (z let 1290-1300). Ve východních kaplích vyšebrodského chóru nacházíme proto zcela stejné konzolové přípory kleneb s lístky, jež kryjí náběžní štíty, jaké jsou v patkách klenby v přízemí Andělů strážných. Z toho je patrné, že to byl první mistr vyšebrodský, který se po pohromách, spojených s katastrofou na Moravském poli, ujal stavby ve Zlaté Koruně.“⁴⁴⁷

Podobnost nejstarších částí obou klášterů byla tedy shledávána ve *formování nosných článků* chórových kaplí vyšebrodského klášterního kostela, tamní sakristie a přízemí kaple Andělů strážných (**a**) a v užití *amorfního vlnivého profilu*, který tvaruje vyšebrodské i zlatokorunské články (**b**). Za třetí opěrný bod byl shledáván *fragment zlatokorunského portálu*, (**c**).⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Takového názoru je pan dr. Miroslav Kovář, kterému děkuji za konzultaci v případě mého názoru na zlatokorunský dekor.

⁴⁴⁶ MENCL 1968b, 2.

⁴⁴⁷ MENCL 1969, 316.

⁴⁴⁸ O podobnosti článků nejbliže MENCL 1969, 316; KUTHAN 1983.

Třetí bod (c) je styčným bodem běžné úrovně a forma zlatokorunského fragmentu portálu se v principu nestaví k těm relikviím, které by svým pojetím představovaly specifické uskupení v rámci lokální architektury. Na druhou stranu jsou první dva body natolik ojedinelými, že bychom je měli hodnotit jako svébytný projev charakteristický pouze pro tyto jihočeské kláštery, pokud neukáže budoucí badání jinak.

Starší literatura⁴⁴⁹ tak formování nosných článků a vlnivý profil akceptovala za tvaroslovnou signaturu *Mistra první Vyšebrodské huti*,⁴⁵⁰ jehož přílišná identifikace je těžko slučitelná se současnými metodologickými tendencemi uměnovědného bádání. Bakalářská práce se tak, v intencích dnešního přístupu, nesnažila dojít k představení vůdčí osobnosti nejstarší vyšebrodské a zlatokorunské huti, a stejně tak k vyslovení hypotézy o tvůrčí osobnosti, skrze kterou mohlo dojít k tvaroslovnému obohacení obou klášterů. Práce tak nechtěla formovat charakter a kult neznámého mistra, ale nevyhnula se sledování tendenčně konzistentního díla, a mohla tak dojít k závěrům starších badatelských počinů, které takovou postavu akceptují. Výsledky bádání, které je uměřené znalostem a rozsahu práce, si nicméně dovolují s takovou představou nesouhlasit.

Určení **stavební posloupnosti** je spíše nemožné než pouze náročné. Nedostává se nám dostatečných písemných pramenů a stylový rozbor se nám ve své subjektivnosti, právě v případě Zlaté Koruny a Vyššího Brodu, nemůže stát stoprocentním ukazatelem.

V otázce podobnosti a stavební posloupnosti pracujeme s následujícím, tj. z dochovaných **pramenů** máme k dispozici tato výchozí data:

- a) roku 1270 již stojí místo, kde je uložena relikvie trnu z Kristovy koruny⁴⁵¹
- b) roku 1277 je klášter ve Zlaté Koruně vypálen⁴⁵² (*Příběhy krále Přemysla Otakara II., uvedena doba po smrti krále – 1278 – ze Statut víme, že k tomu došlo o rok dříve, pokud nešlo o jiný útok*)
 - b. 1) 1277 pověření morimondského opata k vizitaci zničeného kláštera⁴⁵³
 - b. 2) 1281 přenesení paternity z Heiligenkreutzu na Plasy, zmínka o „*destructionem loci*“⁴⁵⁴
 - b. 3) po vypálení nelze najít ani památky⁴⁵⁵

⁴⁴⁹ MENCL 1968b, 2; MENCL 1969, 316.

⁴⁵⁰ Vlastní nouzové pojmenování, tj. neuváděno literaturou.

⁴⁵¹ ČECHURA 1983, 323 (Statuta generální kapituly).

⁴⁵² FRB II, 308-335.

⁴⁵³ ČECHURA 1979, 98 (Statuta generální kapituly).

⁴⁵⁴ ČECHURA 1979, 98.

Dále lze zastávat tato stanoviska:

- a) pro konvent muselo být připraveno minimálně provizorní (dřevěné) obydlí, klášter musel využít zakladatelovy přízně a relativně brzo tak iniciovat zahájení budování kamenné zástavby (především v případě královské Zlaté Koruny)
- b) Vok z Rožmberka měl pro svou osobu zajištěnu statkovou imunitu a nemusel se zahájením kamenné výstavby čekat až na královské potvrzení (1264)
- c) kaple Andělů strážných nevznikla jako sakrální stavba pro celý konvent v 80., 90. letech, protože se v té době již stavěl kostel a čtvrtá boční loď. Pro celý konvent vznikla buď před dokončením/zahájením liturgicky funkční stavby (kostel, boční loď), v 80., 90. letech tak mohla vzniknout jako nemocniční, tj. pro část konventu, dále s trezorem či refugiem
- d) portál kaple Andělů strážných určuje výšku zdiva první stavební etapy; kamenické značky kaple Andělů strážných, pokud nebyly kvádry druhotně užity, určují rozpon jednotné stavební etapy, a tedy 50 - 400 cm.
- e) okenní ostění kaple Andělů strážných (kol. 1290) tak mohou být vsazena druhotně, jak zvažoval D. Líbal⁴⁵⁶ (kvůli bodu /d/)
- f) opěráky nebyly dosazeny druhotně (1290), ať už kvůli archaizující formě, tak kvůli svázání se soklem, jehož profilace byla v druhé etapě (1290) nahrazena jednodušší

Ze slohového rozboru bylo možné odvodit tyto závěry:

- a) článek, který je profilován *contrecourbe*, musel vzniknout kolem roku 1290, kdy se takový profil objevuje ve Francii (Menc1⁴⁵⁷, Všetečka⁴⁵⁸), nebo nemusí být určujícím pro pozdní dataci (Kuthan⁴⁵⁹)
- b) konzoly vyšebrodských chórových kaplí, sakristie a kaple Andělů strážných jsou poklasicky deformovaným článkem (krček, *vertikalita*), který čerpá ze starší tradice, jsou spíše mladší než starší (Všetečka) a navzájem spolu souvisí
- c) svazkové přípory prvního patra kaple Andělů strážných jsou formovány v duchu kapitulní síně

⁴⁵⁵ FRB II, 308-335.

⁴⁵⁶ LÍBAL 2001, 581.

⁴⁵⁷ MENCL 1969, 316.

⁴⁵⁸ VŠETEČKA 1973.

⁴⁵⁹ KUTHAN 1983, 289.

Podle dosavadních badatelských příspěvků můžeme stavební vývoj *vyšebrodského kláštera* vymezit přesněji, ale budeme tak muset činit pouze na základě formální analýzy pokročilé druhé poloviny 20. století. Datum post quem pro vyšebrodskou stavební aktivitu je pro Čechuru⁴⁶⁰ doba ihned po založení kláštera (1259) a dnešní sakristii považuje za původní provizorium pro nově přišedší konvent. Nedopouští se slohového rozboru, který je *Všetečkovým*⁴⁶¹ hlavním argumentem pro zasazení doby vzniku vyšebrodské sakristie do pokročilejších let, tj. zhruba do poslední čtvrtiny století. Čechurovy logické argumenty se zde tříští s *Všetečkovým* rozbohem, který tak ve své ideálně posloupné linii a teorii o poklasickém charakteru nosných článků mimoděk určuje dobu vzniku kaple zlatokorunské. I ta je pro Čechuru⁴⁶² vzniklá před rokem 1270, což opět nekoresponduje s názory *Všetečkovými*. *Kuthan*⁴⁶³ ji datuje taktéž do sedmdesátých let, *Libal*⁴⁶⁴ do osmdesátých a *Všetečka* (nepřímo) s *Menclem* do let devadesátých – jejich pozdní datace se opírá o vlnivý profil (ve Francii kolem 1290) a Mencl se zaobírá i charakterem nosných článků. Zahájení stavby kaple Andělů strážných sleduje Mencl do doby před vypálením. Zprávy o zlatokorunském vypálení a *přenesení* kláštera nás směřují k akceptaci primárního vzniku dřevěného provizoria (do 1277) a následné výstavbě kamenné zástavby, což by první kamennou stavbu (kapli) kladlo do osmdesátých let 13. století.⁴⁶⁵ V takovém případě by se za několik let od založení kláštera postavilo pouze dřevěné provizorium. Za takové situace by byla kaple Andělů strážných postavena za vlády Václava II., stejně tak afinitní části Vyššího Brodu. To by vsazovalo vyšebrodskou sakristii do *Všetečkových* představ (tj. zhruba 80., 90. léta). Nejpravděpodobnější je ale *Menclova* teze o brzkém zahájení stavby kaple Andělů strážných (portál, zdivo hlavní lodi), která byla zastavena útokem (1277/1278), a jejíž výstavba pokračovala kolem roku 1290. Takové dataci odpovídá nejen vyosení vítězného oblouku vůči podélné ose lodi, ale také slohový charakter jednotlivých článků (vlnivý profil vítězného oblouku a okenních ostění; pojetí konzol přízemí a afinita svazkových přípor prvního patra s kapitulní síní a nepomuckým fragmentem blízkým roku 1300). První etapa stavby (do 1277) se staví proti argumentaci s dlouhotrvajícím dřevěným provizoriem a druhá (kolem 1290) odpovídá přesvědčivému slohovému rozboru. Stejně tak se časové prodlevě staví dnes nezvěstné nálezy kalichových hlavic, které by mohly pocházet z první stavební etapy, a na kterou by postupně navázala stavba kaple Andělů strážných.

⁴⁶⁰ ČECHURA 1983.

⁴⁶¹ VŠETEČKA 1973.

⁴⁶² ČECHURA 1983, 323.

⁴⁶³ KUTHAN 1983.

⁴⁶⁴ LÍBAL 2001 aj.

⁴⁶⁵ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 206.

Užité masivní polygonální formy se nám zde mohou zdát archaičtěji řešeny, než bychom za takové datace předpokládali. Nelze tak vyloučit cílený historismus, kterému ale odporují lístky některých vyšebrodských a zlatokorunských konzol, které se očividně snaží o popření náběžního štítu – to si, podle mého názoru, nemůžeme spojit s historismem (revivalem), který by tak vědomě zaznamenal postupné přetváření článku v jeho cestě k nové formě. Lístky při konci náběžních štítů jsou dokladem tendence zpracovat archaičtější článek, stejně jako je jeho protažení. Historismus by musel takové tendenční nuance zaznamenat a to si nemyslím, že je možné.

Dle mého názoru se můžeme ztotožnit s Menclovým názorem⁴⁶⁶ o vestavění vítězného oblouku do lodi korunské kaple, čemuž nasvědčuje jeho pokročilost ve formě a vyosení vůči podélné ose lodi. Stejně tak pracujeme s ostěním oken.

Z úvah o kapli Andělů strážných lze počítat s částečnou kamennou zástavbou (první etapa kaple) předcházející ještě době pokročilých sedmdesátých let století. Pro srovnání si vezmeme výstavbu a rozsah milevského kláštera, který se podle všeho stavěl zhruba od roku 1184, zatímco byl až roku 1187 jmenován první opat, Jarloch, kdy můžeme tuto etapu považovat za dobu prvních kroků ve stavbě kláštera (provizorium), a kdy je J. Kuthanem⁴⁶⁷ rok 1187 považován za dobu začátku stavby klášterního kostela. Dále se roku 1201 v klášterním kostele světlí oltář sv. Jiljí. Vzhledem k rozsahu kláštera a postavení Jiřího z Milevska, lze si jen těžko představit, že by Vítkovský nájezd na Zlaté Koruně zničil roku 1277, čtrnáct let po založení, pouze dřevěné provizorium. Na druhou stranu počítejme s délkou trvání dřevěného provizoria v sázavském klášteře, které ale musíme vztáhnout na danou dobu a posoudit relevantnost srovnání s postupem stavebních aktivit českého krále druhé poloviny 13. století.⁴⁶⁸

Nicméně nelze ignorovat prameny a útok se musel na klášterních budovách dozajista podepsat. Otázkou je, do jaké míry se dají považovat vyjádření generální kapituly (příp. jejich zdroje) za relevantní, a to v případě interpretace míry poškození vzdáleného kláštera. K výraznému poškození dojít ale muselo, jak to může potvrdovat byrokratická aktivita první poloviny 80. let.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ MENCL 1968b.

⁴⁶⁷ Ke stavebnímu vývoji milevského kláštera mj. právě KUTHAN 1972.

⁴⁶⁸ Za uvedení sázavské situace jako protiargumentu proti milevské aktivitě děkuji panu dr. Mackovi.

⁴⁶⁹ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 206.

Vytyčení klášterního kostela je ale zasazováno do prvních let po usazení konventu,⁴⁷⁰ a lze si těžko představit několikaleté stagnování tak vysoce reprezentativní královské fundace.

Můžeme tedy pracovat s nejvýše pravděpodobnou hypotézou o zničení dřevěného provizoria, které bylo v dané fázi současné, nebo ve vzniku těsně předcházející výstavbě klášterních ambitů a první etapě kaple Andělů strážných. Ta byla vypálením zastižena v určitém nezjistitelném stavu a kolem roku 1290 opravena.

Ke **stavební posloupnosti Zlaté Koruny** si tedy dovoluji navrhnout následující:

- a) kaple Andělů strážných, alespoň ve svém základu, stála před vítkovským napadením roku 1277. Pro relativně výraznou jednotnou stavební etapu prvních let svědčí formy portálu, archaizující forma opěráků a kamenické značky, které určují rozsah první etapy od země do výšky zhruba čtyř metrů. První etapa byla paralelní, nebo následovala po výstavbě dřevěného provizoria*
- b) stavba kláštera byla zahájena snad ihned po založení, jak tomu svědčí záznamy o kalichovitých hlavicích. Byla by tak vyřešena otázka zhruba desetileté stavební stagnace. Archaizující forma prvků ambitů (vůči poloze kapitulní síně) je přijatelná stejným způsobem.*
- c) kaple byla opravena během 80., 90. let (contrecourbe, první patro) po útoku na klášter. Nejspíše došlo k vsazení oken (Líbal⁴⁷¹), dostavění presbytáře, vsazení vítězného oblouku a nástavbě prvního patra, které se sice podobá přízemí, ale více se blíží formám kapitulní síně [2B] a fragmentů (Nepomuk, dům čp. 39) začátku 14. století.*

Portál určuje základní a minimální hladinu aktivit před rokem 1277 a opěráky, které jsou pro svou archaičnost nejspíše původní, určují rozpon první stavební etapy. V té musela být kaple poničena, popř. v takovém stavu nastoupila kolem roku 1290 (už dříve zamýšlená jako patrová) cestu k nynějšímu vzhledu (presbytář a první patro, okenní ostění, nosný systém, vítězný oblouk). První patro svým slohovým pojetím odpovídá linearismu kapitulní síně (svazkové pilíře) a fragmentům nepomuckého kláštera (poč. 14. století), přesto je formálně maximálně blízké přízemí a je tak nejspíše současné s jeho nosnými články (tj. kol. 1290).

⁴⁷⁰ LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍČ/REITINGER 2016, 198.

⁴⁷¹ LÍBAL 2001.

Klínová žebra s oblounky prvního patra ve svém sbíhání srostou a výběh je tak tvořen pouze zbylými klíny vybíhajícími z podpory. To je společné pro obě podlaží. Vedle toho je ale v přízemí kaple užito polygonálních článků, zatímco v patře sbíhají žebra do nízkého válcového soklu. Práci s polygonálním a válcovým podkladem sledujeme i v rámci vyšebrodských chórových kaplí (polygon) a sakristie, kde jsou konzoly založené na stejném principu, ale za základ je jim zvolen válec. Snad by tento fakt mohl napovídat o formálním rozlišení sakristie od chórových kaplí (Vyšší Brod) a přízemí od patra kaple Andělů strážných (Zlatá Koruna), což by mohlo pomoci k určení funkce a míry významu jejího prvního patra. Jde však o nepodloženou hypotézu, která by si zasloužila hlubší bádání.

Oba jihočeské kláštery jsou vedle nanejvýš specifických nosných článků spojitelné na základě výskytu **vlnivého profilu**, ve kterém je hledán francouzský *contrecourbe*,⁴⁷² tedy splynutí přípor s podkladem a jejich uložení pod vlnivou membránu, popírající jejich monolitičnost a nastupující tak cestu profilům vrcholné gotiky. Jedná se o postupné vpítí se klenebních přípor do hmoty, před kterou doposud předstupovaly. Samostatnost dříků jako podpory je popřena a difference na pilíř a představené monolitické sloupky je pryč.

Přítomnost takového popření klasické struktury je více než nápadnou indicií pro úvahy o příbuznosti obou klášterů. V každém z obou sledovaných klášterů je však s vlnivým profilem nakládáno jinak [IV-S]. Vedle postřehnutí podstaty tohoto prvku a jeho kořenů⁴⁷³ je právě důležité pochopit princip, na jakém je profil v obou kláštorech založen. Zatímco V. Menclovi⁴⁷⁴ odlišná podstata nepřekáží k určení postavy jediného mistra, všímá si J. Kuthan, který zmiňuje „*obdobnost*“⁴⁷⁵ vyšebrodských a zlatokorunských vlnivých profilů, podstaty vyšebrodského profilu. Hovoří o změkčení prázdného ústupku,⁴⁷⁶ což je postřeh naprosto zásadní pro následující nezávislý rozbor a úvahu, která popírá Menclova hodnocení a dovoluje uvažovat o jiné definici vztahu mezi oběma kláštéry.

Ve *Vyšším Brodě* můžeme s uplatněním profilu počítat na vnitřní straně vítězného oblouku chórových kaplí, na vnějších ostěních oken tamtéž, u oken kapitulní síně a na portálu východního křídla ambitu [IV-S]; ve Zlaté Koruně na ostění oken spodní etáže kaple Andělů

⁴⁷² K identifikaci MENCL 1969; VŠETEČKA 1973; KUTHAN 1983.

⁴⁷³ K tomu MENCL 1969.

⁴⁷⁴ MENCL 1969, 316.

⁴⁷⁵ KUTHAN 1983, 234.

⁴⁷⁶ KUTHAN 1983, 234.

strážných, na fragmentech ostění oken závěru, a stejně tak je takovým přístupem profilován vítězný oblouk [7I] [8J].

- a) V případě Vyššího Brodu sledujeme nároží, které je profilováno dvěma tupými konvexními křivkami, které mezi sebou drží mělkou stezku, zářez či úzkou konkávu.⁴⁷⁷ Všeťečka se vyslovuje pro tento přístup jako prostředku ke hře světla a stínu, kdy byla ostrá dělicí linie (stezka) flankována dvěma oblými částmi.⁴⁷⁸ Přesto se vyjadřuje k Menclově identifikaci contrecourbe a s přihlédnutím k četnosti výskytu nepopírá možnost pod nátěry zaniklé původní linie o třech celých splývavých křivkách – jedné konkávní mezi konvexními.

Mělká stezka mezi tupými konvexními křivkami profiluje stejně tak ostění východního portálu ambitu. V případě oken z chórových kaplí jde o zaoblení hran ústupku a mezi ně vložené celkem rozsáhlé konkávní plochy (tak se mi zdají i Všeťečkou popsaná ostění oken kapitulní síně do ambitu, ale neznám je z autopsie: „Tvoří je již popsaný amorfní profil contrecourbe, který však je tentokrát podivně deformován. Střední protisměrně vykroužená křivka se zařezává hluboko do ostění, takže obě ven vyduté okrajové křivky vytváří velice útlé, subtilní a téměř nehmotné zaoblené tvary(...)vznikla dalším atektonickým přemodelováním onoho „klasicky“ čistého tvaru contrecourbe...“⁴⁷⁹) Oscilovat mezi termíny ostré linie, mělké stezky či konkávní křivky lze, ale zajímavější je postřehnutí práce s profilem jako s celkem.

Přes všechny teorie lze jednoznačně představit vyšebrodský profil jako útvar o propadu mezi dvěma oblými křivkami. Jak v případě chórových kaplí (arkáda), tak v případě portálu, je profil sveden několik centimetrů nad úroveň terénu a sveden do nárožních drápků. Nárožní drápek je vlastně estetickým svedením středního výžlabku do hrany. Lze argumentovat, že zde došlo ke vpítí přípor, které jsou na rozích ústupku, jako u portálu v Hradišti nad Jizerou, ale tam jsou vyplněny i samotné ústupky. Připomínám zde i portál východního křídla křížové chodby v *Oseku* [15R], který je tvořen jediným ústupkem, uvnitř volným, a dvěma sloupky na hranách. Ten se tak může považovat za nepřímý předstupeň vyšebrodského profilu, tj. propadu (ústupku) mezi zaoblenými hranami, nebo propadu (ústupku) mezi vpíťmi sloupky (právě Osek).

⁴⁷⁷ VŠETEČKA 1973 uvažuje o dvou oblých částech a ostré linii; já o linii mělké, stezce, mezi přímou a oblou částí v případě kaplí, v případě portálu v ambitu o dvou oblých částech.

⁴⁷⁸ VŠETEČKA 1973, 53-54, ale upozorňuje na vliv pozdějších vrstev nátěrů.

⁴⁷⁹ VŠETEČKA 1973, 126.

Rozsáhlé konkávní probrání mezi drobnými zaoblenými ústupky (vnější ostění oken chórových kaplí) můžeme vnímat také v souvislosti s linearizujícími portálovými profily, na což mě upozornil pan dr. Macek a odkázal na vnitřní dvojici profilů vstupního portálu na Zvíkově. Portál je z vnějšku profilován hruškovcem, masivním prutem a následně dvěma splývavými obloučky, které se tak od vnějších profilů svou vláčností liší a tvoří samostatný celek o konkávě mezi jemně vytaženými obloučky [17U].

- b) Na Zlaté Koruně sledujeme vlnivý profil na ostění oken spodní etáže a také na vítězném oblouku kaple Andělů strážných.

Analyticky odkrytá ostění jsou nálevkovitě utvářena a *asymetricky* tvarována profilem o jednom oblouku. Směrem zprava (zvenku) je ostění profilováno mělkým protáhlým výžlabkem, z něj vláčně vytaženým obloučkem, který dosedá na rovnou plochu vnitřního ostění. Středem ostění není výžlabek (stezka), nýbrž tažený oblouk, který se zdá pozůstatkem dřívku v ostění okna. Stejně je profilován i fragment ostění východního okna ubouraného presbytáře.

Vítězný oblouk kaple je tvořen ústředním a masivním hruškovcem, za kterým ostění postupně ustupuje ve vlnivé křivce, která dovoluje uvažovat o ideově popřených příporách (příklad *Rodez*).

V obou klášterech se tedy objevuje výrazně specifická profilace ostění oken, portálů aj. Specifičností ukazuje na přímou příbuznost obou stavebních podniků a nejspíše nelze uvažovat o nepravdivosti takového tvrzení, ale *podstata sledovaných profilací je odlišná a je vždy daná pro konkrétní stavbu.*

Ve Vyšším Brodě se pracuje s usazením výžlabku na střed, mezi oblé, změkčené hrany, a jeho vyřešením v nárožním drápku;⁴⁸⁰ ve Zlaté Koruně jde o profilaci složitější, asymetrizovanou, profilaci o vtažené oblé přípoře. Centrální stezka mezi konvexními křivkami (Vyšší Brod) je na Zlaté Koruně upozaděna a zvýrazněn je právě oblounek mezi táhlou konvexní křivkou a plochou. Jako v případě ostění oken vyšebrodských chórových

⁴⁸⁰ Až na vnější ostění oken chórových kaplí. Ta drápky nemají.

kaplí zde není užito nárožních drápků, což je zajímavé spíše v souvislosti s klášteřem vyšebrodským. Tam je pracováno se seběhnutím centrální stezky do hrany přes drápek. *Na Zlaté Koruně poprvé sledujeme pozůstatek vloženého sloupku, což se ve Vyšším Brodě nikdy nestalo.* Protážením přidává profilu na vláčnosti, obloun není v centru a každá jeho strana je tažena jinak. Jeho reakce na protáhlý výžlabek, jeho těstovité vytažení, – to všemu dává poddajnou táhlost a životnou neztuhlost. Prizmatem francouzských příkladů (*Rodez, Beauvais*) je contrecourbe přítomné pouze na Zlaté Koruně. V profilaci oken si dovolíme sledovat vtažený ústupkový sloupek a patka vítězného oblouku nás utvrzuje v tom, že se pod jeho membránou schovává soustava o oblých příporách.

Profilaci vítězného oblouku ale nechme zatím stranou. Hmotnost a mírná těžkopádnost vyšebrodského řešení se mi zdá být v protikladu k delikátnějším formám profilu na Zlaté Koruně. Zdejší profily se zdají být až životné, dynamické, asymetričností a tvarováním se tváří jako z poddajného těsta, nikoliv z kamene. Asymetričnost oblounu snad evokuje měkkost ostění barokních portálů a vlnivý profil se zde opravdu stává vlnivým právě a teď. Otázkou zůstává, je-li možné brát zlatokorunské ostění jako vyspělejší derivát řešení vyšebrodského, nebo vyšebrodský profil jako nepoučený a rustikálnější derivát zlatokorunského. Menclova ideální linie by (a zde si dovoluji předpokládat) určovala zlatokorunské řešení jako mladší oproti vyšebrodskému.

Protiargumentem pro nepochopené změkčení prázdného ústupku (Vyšší Brod) je portál oseký, který si dovoluji uvést jako příklad, který relativizuje výše uvedenou tezi. Zatím se vyšebrodský profil jeví jako rustikálnější derivát zlatokorunského contrecourbe, kterýžto profil je zpřítomněn zaoblením a zamorfizováním prázdného ústupku. Oseký portál takové tvrzení napadá a dává možnost uvažovat směrem, že i vyšebrodský profil má své logické „předstupně“, které transformoval a prizmatem nového slohového názoru (contrecourbe) správně přetvořil. Nestal by se tak nepochopeným derivátem ostění zlatokorunského, ale završením jiné tvaroslovné linie.

Takto charakterizujeme zlatokorunský profil na základě znalosti a v souvislosti s výskytem profilu ve Vyšším Brodě. Podle mého názoru je ale dobré charakterizovat modelaci zlatokorunských oken na okamžik bez akceptování jakýchkoliv zmíněných příbuzností. Jak jsem popsal, podstata zlatokorunského ostění je v jeho asymetričnosti, kdy se profil skládá z mělkého výžlabku, z něj vytaženého oblounku a plošky na něj navazující. Při podrobném zkoumání takového přístupu ke hmotě musíme dojít k mnohem starší modelaci

tzv. *lesbickou kymou* [IV-S], kterou Mencl spatřuje na oknech věže milevského kostela sv. Jiljí.⁴⁸¹ V řezu zde⁴⁸² sledujeme pravoúhlý ústupek, na který navazuje mělký nekompletní výžlabek a z něj tažený oblounek, úplně a přímo dosedající, za nímž se zvedá pravoúhlý konec ostění. Profil je založen na asymetričnosti a jeho obdobu můžeme spatřit na středním profilu severního portálu sv. Štěpána v Kouřimi, na portálu osecké kapitulní síně, portálu nepomuckém, ale již na lezenách chebské kaple. V Kouřimi je prostor mezi sloupky profilován zaoblenou hranou, ze které směrem dovnitř běží mělký výžlabek, jemně se přehoupne v oblounek, a ten se vrátí do mělké linky, která jej odděluje od hranulkové plochy končícího profilu. V případě Milevska mluvíme o době konce 12. století (před 1184), kouřimský portál je z doby těsně předcházející či z doby současné zlatokorunské výstavbě, osecká kapitulní síň je z doby kolem 1240 a portál nepomucký z doby kolem první třetiny sledovaného století. Je ovšem pravda, že oproti profilu milevskému je zlatokorunská přímá ploška za oblounek vysazena směrem nad, nikoliv za něj. Oblounek je tak zdá se chycen pravým úhlem a předstupněm korunského profilu se opravdu může zdát ústupek s vloženým sloupkem.

Podle mého názoru je tedy více cest, jak interpretovat princip profilu oken kaple Andělů strážných. Nemyslím si, že je nutné o vyšebrodských profilech uvažovat jako příkladu *contrecourbe*. Vítězný oblouk kaple Andělů strážných je očividně profilován tímto francouzským profilem, už samotné naznačení patek mluví o splynutí přípor. Uvažoval jsem zde tedy o nepřibuzných analogiích pro zlatokorunské ostění, jehož princip (asymetrická vláčnost) by tak mohl být v naší architektuře zakořeněn více než by se mohlo zdát. *Vzhledem k pojetí korunských ostění a vítězného oblouku jsem pro uznání termínu contrecourbe jako termínu správného a dobře aplikovaného.* Sledujeme zde *contrecourbe* ve své podstatě. Otázkou tak zůstává odlišné pojetí vyšebrodské, které amorfizuje stěnu a konvexně zaobljuje nikoliv střední část (sloupek), ale krajní, a napodobuje tak v hranách změkčený, ale *prázdny* ústupek. Francouzské příklady (Rodez) a příklady zlatokorunské pracují s vláčností podkladu a podpory, která nastupuje cestu splynutí v neoddělitelný profil. Vyšší Brod změkčuje pouze hmotu a změkčuje ostré hrany. Na druhou stranu lze těžko předpokládat, že by se podobné

⁴⁸¹ MENCL 1960, 184.

⁴⁸² MENCL 1960, 193 (nákres č. 3), legenda na straně 192 odkazuje na kostel sv. Jiljí a na kostel sv. Mikuláše ve Vinci.

hmotové pokusy děly v obou klášterech nezávisle a třeba i v jinou dobu. Věřím v uplatnění *contrecourbe* na Zlaté Koruně a jeho nepochopené aplikaci ve Vyšším Brodě.⁴⁸³

Zajímavé je v této souvislosti hodnocení P. Kroupy, který považuje zlatokorunský rostlinný dekor (vůči dekoru vyšebrodskému) za „*inovativnější*“.⁴⁸⁴ Stejně tak bych rád zmínil, a to v souvislosti s prací dvou konvexních křivek se střední stezkou, srůst oblouнкů, jak je dobře zřetelný u žeber v patře kaple Andělů strážných. Dva články zde prorůstají do sebe a z oblouнкů tak vzniká tvar, který bude (v téže době) uplatněn jako profilace arkád vyšebrodských chórových kaplí [2B].

Dobu vzniku zlatokorunských článků (za předpokládaného vztahu) v 90. letech podporují datační teorie V. Mencla, V. Všeťčky (*contrecourbe, vertikalizace*) a P. Kroupy⁴⁸⁵ (*forma vyšebrodského dekoru poplatná 80., 90. letům 13. století*).

Dalším **specifickým článkem obou klášterů jsou konzoly** vyšebrodských chórových kaplí, sakristie a přízemí zlatokorunské kaple Andělů strážných, na kterých je V. Všeťčkou⁴⁸⁶ sledován poklasický rozklad zažitých forem a vertikalizace poplatná konci 13. století.

V souvislosti s vynecháním abaku a sledováním právě např. kostela Panny Marie v Písku (Všeťčka) lze, podle mého názoru, navrhnout jeden z možných důvodů, který nemusí být čistě vázán na dobu, ale na stavební, chceme-li architektonické okolnosti, jak jsem již poukázal na příkladu tišnovských a zlatokorunských kaplí. V Písku dochází ke srůstu abaku s korunní římsou pilíře, až se abakus stává jakýmsi kouskem „zalamovaného kladí“, totiž korunní římsy. Zdá se mi, že je možné v případě vynechání abaku uvažovat jako o kroku, který není přímo závislý na slohovém přesvědčení (vertikalizace, poklasika). Pro někoho, a myslím tím opravdu jednotlivce, mohl abakus představovat spíše už jen neodlučitelnou součást římsy, popř. římsu samotnou. Absence římsy by tak přinesla logickou absenci abaku a automatické protažení architektonického článku, jehož součástí je tělo konzoly a rozměrově odpovídající blok náběžných štítků. Rozměrová rovnost konzoly se štítky je určitě dobře sledovatelná v Písku (Všeťčka) a vynechání abaku může být určitě i záměrným slohotvorným krokem, podle mě ale stejně tak krokem souvisejícím s okolními podmínkami (římsa, její

⁴⁸³ Na tuto cestu mě po mém rozboru přivedl pan dr. Macek, který na základě takového rozboru navrhl vyšebrodskou nápodobu královské Zlaté Koruny (tj. i v případě konzol).

⁴⁸⁴ KROUPA 2019, 238.

⁴⁸⁵ KROUPA 1983, Katalog k diplomové práci, 76.

⁴⁸⁶ VŠEŤČKA 1973.

splynutí s abakem, absence římsy a tomu odpovídající vynechání abaku a splynutí částí, které od sebe doposud odděloval). S protaženějšími články se totiž setkáváme i na *starších* stavbách, stejně tak s články bez výrazných abaků. Podívejme se mj. na konzoly krypty kostela sv. Štěpána v Kouřimi (1260/70), na chórové kaple ve Žďáru nad Sázavou, přízemní prostory jižního křídla na Křivoklátu nebo na kuchyni a vrátnici Anežského kláštera (1250!).

Všetečkova teorie o postupné dekonstrukci, odlehčení a vertikalizaci se zdá přípustná, ale nesmíme zapomínat, že se cesta k těmto vlastnostem stala vlastní konstrukcím starším, než jsou ty vyšebrodské a zlatokorunské. Opravdu zde došlo k redukci a protažení, ale vynechání abaku nemusí být, jak jsem se pokusil navrhnout, vždy jen slohotvorným krokem, nýbrž také krokem praktickým a reagujícím na architektonický kontext. *V případě Zlaté Koruny a Vyššího Brodu se zdá Všetečkova teorie platná, zlatokorunské bloky náběžních štítů jako by naschvál houbovitě přerůstaly drobnější konzoly, přesto bych zde nemluvil o jediném dekonstrukčním a poklasickém proudu a tendenci třetí čtvrtiny století.* Takováto dekonstrukce se mohla odehrávat o několik desetiletí dříve a nesouvisela tak s tendenční a slohotvornou vlnou, nýbrž, jak jsem již naznačil, s architektonickým prostředím, ve kterém rostla, a to tedy s prostředím vždy navýsost specifickým. *Přesto považuji Všetečkovu teorii pro sledované kláštery za platnou.* Dekonstrukční tendence se samozřejmě v žádném případě nepokouším neakceptovat. V případě prorůstajícího portálového prutu jde o totéž, kdy se jednotlivost stává nepevným základem následných teorií, ale teprve kontext, který zde Všetečkovu teorii potvrzuje, je zásadní.

Literatura se doposud nebála přímého srovnání obou klášterů. Pro jejich afinitu, jak již bylo řečeno, svědčí a dokládá ji:

- a) *forma nosných článků vyšebrodské sakristie, chórových kaplí a zlatokorunské kaple Andělů strážných*
- b) *užití vlnivého profilu (contrecourbe)*

V prvním případě (a) jsou zlatokorunské články proporčně odlišné od článků vyšebrodských. Přes nátěry se zdají dokonce rustikálněji provedeny, ale jejich podstata se přesto neztrácí. Zlatokorunské konzoly, prostor kaple Andělů strážných a její portál jsou proporčně mnohem vzletnější a subtilnější než podsadité články vyšebrodské. Věřím v jejich primát, ale stejně tak se musíme věnovat konzolám vyšebrodské sakristie – jejich podoba s konzolami chórových kaplí nás může vést k přesvědčení, že byl tento specifický princip

konzol zakořeněn spíše v tvůrčích možnostech vyšebrodského než zlatokorunského kláštera, kde jsou takové konzoly uplatněny pouze jednou.

V druhém případě (b) sledujeme naprostou rozdílnost profilu, který formuje články na Zlaté Koruně a články vyšebrodské. Zlatokorunský profil je pochopeně převyprávěným contrecourbe, zatímco jsou vyšebrodské články neznale amortizovány a změkčeny v ostrých hranách.

Afinitní prvky obou klášterů jsou pojaty jiným způsobem a jsou to právě **proporce a princip**, které by se nám jako ukazatele měly stát základními. Zlatokorunské články jsou, podle mého názoru, ztepilejší, v proporcích vzletnější a neovládá je archaická podsaditost. V případě contrecourbe si dovoluji navrhnout postup o pochopené aplikaci ve Zlaté Koruně a rustikálnější, vyšebrodském řešení, které se jej pokouší napodobit. To samé bychom mohli sledovat i na formování nosných článků chórových kaplí a kaple Andělů strážných: královské založení by se zde stalo vzorem, který byl ambiciózně napodoben. Na základě mého rozboru mě k této možnosti přivedl pan dr. Petr Macek.

Zásadní je také otázka **opěrného systému**.

Zlatokorunské články opěrného systému mají katedrální („královský“) charakter, opěráky zde u obou sakrálních staveb prorůstají korunní římsou a stěny klášterního kostela byly připraveny pro rozvinutý vnější opěrný systém. Vyšebrodský kostel katedrální charakter postrádá a opěrný systém je vlastní pouze hladině pod korunní římsou. I zde se setkáváme s naprosto odlišným přístupem a principem, který souvisí **a) s postavou zakladatele**, ale **b) se slohovou orientací hutního mistra**.⁴⁸⁷ S katedrálními prvky se setkáváme na královské Zbraslavi a Sedlci, ale stejně tak v Nepomuku, a královské pozadí jeho fundace nám tak může být pevným důvodem pro takové počínání. Na jednu stranu může být argumentem pro uplatnění katedrálních prvků (a také prorůstání opěráků římsou) povědomí o královském založení, o ambice nekrálovského charakteru (Cheb), ale také *především o slohovou polohu mistra*.

Stejně tak je zarážející slohový charakter obou klášterů, který se dost výrazně liší. Vedle *hmotně archaizujících článků* (společných pro obě stavby) můžeme Vyššímu Brodu přiřknout *poklasicky laděnou deformaci klasické gotiky*, zatímco Zlaté Koruně ojedinelou

⁴⁸⁷ K tomuto se vyjadřoval VŠETEČKA 1973, 103. Vyšebrodské opěráky tak nenabývají expresivity opěráků prorážejících římsu. Upozorňuje ale na fakt, že uplatnění „pokročilejších“ opěráků, tj. poplatnějších slohové poloze kol. 1300, neznamená, že nebudou stavěny opěráky římsu neprorážející. Pro nás je ale důležité postřehnutí faktu, že se tento přístup ve Vyšším Brodě a na Zlaté Koruně liší.

práci s *negativními formami a linearismem*. Směry obou klášterů se tak do roku 1300 podstatně liší a jediné styčné body jsou podobné pouze v prvním plánu.

Na základě těchto indicií si dovoluji navrhnout, že se nejstarší dochované části kláštera ve Zlaté Koruně (kaple Andělů strážných) staly inspirací pro nejstarší části kláštera ve Vyšším Brodě, které byly stavěny snad do jisté míry prolnutou pracovní silou, ale nikoliv oba dva, alespoň v případě vlnivého profilu, za přímé intervence jednoho mistra.

11 Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

FRB II – Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Díl II., Kosmův letopis český s pokračovateli. J. Emler, V. V. Tomek. Praha 1874

Stavební deníky, Ing. J. Fidra, OÚ Zlatá Koruna

Literatura:

1. BIRNBAUM 1931 — Vojtěch BIRNBAUM: Architektura. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách I., Praha 1931, 99–180
2. BIRNBAUMOVÁ 1947 — Alžběta Birnbaumová: Strakonický hrad (=Poklady národního umění). Praha 1947
3. BRANIŠ 1892 — Josef Braniš: Dějiny středověkého umění v Čechách, díl první. Od počátků křesťanství v Čechách do roku 1306. Praha 1892
4. BRANIŠ 1907 — Josef Braniš: Svatá Koruna, bývalý klášter cistercienský. Praha 1907
5. BRANIŠ 1909 — Josef Braniš: Obrazy z dějin jihočeského umění. Praha 1909
6. BRANIŠ 1893 — Josef BRANIŠ: Dějiny středověkého umění v Čechách, díl druhý. Od roku 1306 do počátku našeho věku. Praha 1893
7. CECHNER 1921 — Antonín CECHNER: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kaplickém. Praha 1921
8. ČECHURA 1979 — Jaroslav ČECHURA: Příspěvek k nejstarším dějinám kláštera ve Zlaté Koruně. In: Jihočeský sborník historický XLVIII/2, 1979, 97–101
9. ČECHURA 1981 — Jaroslav ČECHURA: Počátky vyšebrodského kláštera. In: Jihočeský sborník historický L/1, 1981, 4–16
10. ČECHURA 1983 — Jaroslav ČECHURA: Patrová kaple a nejstarší části kláštera ve Vyším Brodě. In: Umění XXXI/4, 1983, 317–333
11. DENKSTEIN/MATOUŠ 1953— Vladimír DENKSTEIN/František MATOUŠ: Jihočeská gotika. Praha 1953
12. FUCHS 2003 — Friedrich FUCHS: Dvorské kaple venkovské šlechty v regionu Řezna. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba (Jiří FAJT ed.). Praha 2003, 443–445.

13. GRUSNICK 2014 — Wolfgang GRUSNICK: Der dom zu Lübeck. Germany 2014
14. HADRAVOVÁ 2013 — Zuzana HADRAVOVÁ: Venkovské kostely v kontextu architektury raného středověku na Strakonicku. Diplomová práce na FF UK. Praha 2013
15. HLAVÁČKOVÁ 1969 — Eva HLAVÁČKOVÁ: Hrad v Písku v rámci písecko-zvíkovské stavební hutě. Diplomová práce na FF UK, 1969
16. CHARVÁTOVÁ 1994 — Kateřina CHARVÁTOVÁ: Sedlec. In: LÍBAL 1994 (Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku). Praha 1994
17. CHARVÁTOVÁ 2002 — Kateřina CHARVÁTOVÁ: Dějiny cisterckého řádu v Čechách (1142–1420). Kláštery založené ve 13. a 14. století. Praha 2002
18. CHARVÁTOVÁ 2007 — Kateřina CHARVÁTOVÁ: Klášterní nemocnice ve Zlaté Koruně. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 224-232
19. CHYTIL 1931 — Karel CHYTIL: Úvahy kulturně- a umělecko- historické. In: Kříž Přemysla Otakara II. v pokladu dómu v Řezně. Praha 1931
20. KOTRBA 1944 — Viktor KOTRBA: Sezemice (=Poklady umění v Čechách a na Moravě). Praha 1944, nepag.
21. KOTRBA 1951 — Viktor KOTRBA: Česká středověká architektura cihlová. Její hospodářské a společenské základy a výtvarné zařazení. Dizertační práce na FF UK, Praha 1951
22. KROUPA 1983 — Pavel Kroupa: Rostlinný dekor na stavbách v Čechách ve druhé polovině 13. století (+ Katalog). Diplomová práce na FF UK, 1983
23. KROUPA 1989 — Jiří KROUPA: O středočeské architektuře druhé poloviny 14. století (Matyáš z Arrasu a Petr Parlěř). In: Památky středních Čech IV/1989, 54-72
24. KROUPA 2019 — Pavel KROUPA: Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století. Praha 2019
25. KUTAL 194* — Albert KUTAL: Gotické sochařství v Čechách a na Moravě (=Cesta k umění). Praha 194*
26. KUTHAN 1972 — Jiří KUTHAN: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice 1972
27. KUTHAN 1975 — Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975

28. KUTHAN 1982 — Jiří KUTHAN (ed.): Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, 181-351
29. KUTHAN 1983 — Jiří KUTHAN: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983
30. KUTHAN 1986 — Jiří KUTHAN: Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam. In: Umění XXXIV/1986
31. KUTHAN 1991 — Jiří KUTHAN: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha 1991
32. KUTHAN 1993 — Jiří KUTHAN: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993
33. KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely. Vimperk 1994
34. KUTHAN 2008 — Jiří KUTHAN: Splendor et gloria Regni Bohemiae. Umělecké dílo jako projev vladařské reprezentace a symbol státní identity. Praha 2008
35. KUTHAN 2019 — Jiří KUTHAN: Dílo knížat a králů z rodu Přemyslovců. Praha 2019
36. KUTHANOVÁ 1977 — Věra KUTHANOVÁ 1977: Bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. Výsledky stavebně-historického průzkumu a pokus o rekonstrukci stavebního vývoje. In: Umění XXV/1977
37. LAVIČKA 2007 — Roman LAVIČKA: Kostel sv. Markéty u vstupní brány do kláštera. Stavební rozbor objektu. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 249-265
38. LAVIČKA 2013 — Roman LAVIČKA: Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice 2013
39. LAVIČKA/KOVÁŘ 2017 — Daniel KOVÁŘ/Roman LAVIČKA: Dominikánský klášter v Českých Budějovicích. České Budějovice 2017
40. LAVIČKA/ČAPEK/FRÖHLICH/HAVLICE/KRAJÍC/REITINGER 2016 — Roman LAVIČKA/Ladislav ČAPEK/Jiří FRÖHLICH/Jiří HAVLICE/Rudolf KRAJÍC/Lukáš REITINGER: Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců. České Budějovice 2016
41. LÍBAL 1941 — Dobroslav LÍBAL: Zlatokorunský klášter. Praha 1941

42. LÍBAL 1948a — Dobroslav LÍBAL: Klášter Zlatá Koruna. Praha 1948
43. LÍBAL 1948b — Dobroslav LÍBAL: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948
44. LÍBAL 1956 — Dobroslav LÍBAL: Výtvarný profil cistercké architektury 12. století. In: Umění věků. Praha 1956
45. LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Zlatá Koruna. Stavebně-historický průzkum, 1974⁴⁸⁸
46. LÍBAL 1994 — Dobroslav LÍBAL: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Praha 1994
47. LÍBAL 2001 — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001
48. MAREŠ/SEDLÁČEK 1918 — František MAREŠ/Jan SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Krumlovském, I. Praha 1918
49. MENCL 1939 — Václav MENCL: Lapidarium památek cisterciáckého kláštera nepomuckého. In: ZPP, seš. 4-5, 1939, 53-54
50. MENCL 1948 — Václav MENCL: Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948
51. MENCL 1950 — Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k dataci české architektury. In: ZPP X, 1950
52. MENCL 1960 — Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. Dokončení. In: ZPP XX, 1960
53. MENCL 1968a — Václav MENCL: Klášter a opatský kostel Panny Marie ve Vyšším Brodě. Stavebně-historický průzkum, 1968
54. MENCL 1968b — Václav MENCL: Zlatá Koruna. Malý konvent a opatství. Stavebně-historický průzkum, 1968
55. MENCL 1969 — Václav MENCL: Podunajská reforma gotické katedrály. In: Umění XVII. Praha 1969
56. MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady, sv. II. Praha 1972
57. PAVEL 1932 — Jakub PAVEL: Vyšší Brod. Kraj, klášter, město. Praha 1932
58. PENOYRE/Ryan 1961 — John PENOYRE/Michael RYAN: The Observer's Book of Architecture. London 1961

⁴⁸⁸ Samostatně stránkované drobné kapitoly. Uvedeno číslo stránky, název kapitoly dle kontextu.

59. SCHULLERBAUER 1924 — František SCHULLERBAUER: Zlatá Koruna. Zlatá Koruna 1924
60. SOJKA 2007 — Jaroslav SOJKA: Studniční kaple ve Zlaté Koruně a v Českých Budějovicích. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, umění, lidé. České Budějovice 2007, 209-223
61. SOMMER/VLČEK/FOLTÝN 1997 — Pavel SOMMER/Pavel VLČEK/Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997
62. SOUKUPOVÁ 1989 — Helena SOUKUPOVÁ: Anežský klášter v Praze. Praha 1989
63. SOUKUPOVÁ 2016 — Helena SOUKUPOVÁ: Průvodce klášterem; Lapidárium Anežského kláštera. In: DÁŇOVÁ/CHLUMSKÁ 2016 (edd.). Praha 2016, 77-173; 175-219
64. SYROVÝ 1956 — Bohuslav SYROVÝ: Kámen v architektuře a jeho povrchové úpravy. Praha 1956
65. TOMAGOVÁ 2016 — Hana TOMAGOVÁ: Znovuobjevení středověkého chrliče ze Zlaté Koruny na skicách pro edici Wiener Bauhütte. Česká verze zprávy z: Umění LXIV/6, 2016, 530-539
66. TRNKA 2013 — Ján TRNKA: Catalogus monachorum Sacri Ordinis Cisterciensis monasterii Sanctae Spinear Coronae. České Budějovice 2013
67. VÁCLAVÍK 2014 — František R. VÁCLAVÍK: Průzkum, dokumentace a inventarizace architektonických prvků. Praha 2014
68. VLČEK 1996 — Pavel VLČEK: Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov. Praha 1996
69. VŠETEČKA 1973 — Václav VŠETEČKA: Příspěvek k poznání nejstarších stavebních dějin vyšebrodského kláštera. Diplomová práce na FF UK, 1973
70. ZAHRADNÍK 2007 — Pavel ZAHRADNÍK: Stavební vývoj kláštera Zlatá Koruna ve světle písemných pramenů. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. České Budějovice 2007, 139-152
71. ZEITHAMMER 1905 — Leopold M. ZEITHAMMER: Zlatá Koruna. Praha 1905
72. Přednáškový cyklus *Světy Petra Parlěře*, akademický rok 2018/2019, Ing. Petr Macek, Ph.D.

12 Seznam příloh

FOTOGRAFIE, PŮDORYSY

- 1A) **Zlatá Koruna**, *půdorys klášterního areálu* (převzato z: <http://kralovskedilo.ktf.cuni.cz/lokality/Zlata-Koruna-%E2%80%93-Klaster-cisterciaku>, vyhledáno 18. 6. 2019; **Vyšší Brod**, *půdorys vnitřního kláštera* (převzato z: <http://kralovskedilo.ktf.cuni.cz/assets/data/045826f831a7247659aafdeb93077704b800d4e3ac7c6be970fd86a10f7b6458-medium-fea9212e98db98be4e94ee5fa8db5a46.jpg>)
- 2B) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, svazková přípora prvního patra (foto: Filip Facincani); *kapitulní síň*, svazkový pilíř (foto: Filip Facincani)
- 3C) **Křivoklát**, *přízemní prostory jižního křídla*, konzoly (foto: Filip Facincani)
- 4E) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, konzoly, detail (foto: Filip Facincani)
- 5F) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, konzoly, detail (foto: Filip Facincani)
- 6G) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, konzola presbytáře (západ); **Křivoklát**, *kaple*, předsíň, jihovýchodní konzola (foto: Filip Facincani)
- 7I) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, profilace vítězného oblouku (foto: Filip Facincani)
- 8J) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, profilace okenního ostění (hlavní loď, západ – a; presbytář, východ – b), sledujme složitější profilaci (zářez) na vnější straně ostění oken presbytáře - formální diference v důsledku liturgického významu (foto: Filip Facincani)
- 9K) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, profilace a dekor vítězného oblouku (foto: Filip Facincani)
- 10L) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, profilace a dekor vítězného oblouku (foto: Ondřej Šindlář)
- 11M) **Milevsko**, *biforium kostela sv. Jiljí*, detail (foto: Michal Cihla); **Lübeck**, *křížová chodba*, svorník (foto: Filip Facincani)
- 12N) **Zlatá Koruna**, *fragmenty čtvrté boční lodi* při západní boční lodi klášterního kostela, náběhy žeber a patka, jihovýchodní roh (foto: Filip Facincani)

13O) **Würzburg**, fragment z dómského lapidária (foto: Ondřej Šindlář)

14P) **Zlatá Koruna**, „*Hlavice z ambitu zlatokorunského*“ (BRANIŠ 1892, 94), **Vyšší Brod**, *portál do vyšebrodské sakristie* (BRANIŠ, 1892, 91)

15R) **Osek**, *portál*, východní křídlo ambitu, detail (foto: Filip Facincani); **řez portálem** (převzato z: LÍBAL 1994, 64)

16T) **Zvíkov**, *konzola z Hlízové věže* (foto: Petr Macek)

KRESBY:

I-D) **Immünster; Nepomuk** (fragment z čp. 39)

II-H) **Zlatá Koruna**, *kaple Andělů strážných*, *schématické* nákresy konzol přízemí, jejich profilu a umístění (kresba: Filip Facincani)

III-Q) **Zlatá Koruna**, *svazková přípora vnější stěny západního křídla ambitu (A)*, *rohová svazková přípora*, severozápadní roh ambitu (B), *rohová konzola* v severovýchodním rohu ambitu; překresleno ze *Stavebních deníků* (kresba: Filip Facincani)

IV-S) **Profilace lesbickou kymou**: „*Lesbická kyma*“ (překresleno z: MENCL 1960, 193); *Kouřim*, severní portál kostela sv. Štěpána; *Nepomuk*, portál na hřbitov; *Osek*, klášter, portál do kapitulní síně; **Vyšší Brod**, *řez (profilace) arkádou chórových kaplí*; *profilace portálu ve východním křídle ambitu*; *profilace oken nejsevernější chórové kaple (exteriér)*; veškeré profily jsou schématické a vzájemně si neodpovídají měřítkem (kresba: Filip Facincani)